

Trädgårdsrum för återhämtning

En undersökning av rumsliga kvalitéter i skapandet
av en terapeutisk trädgård på Gotland

Lotta Harder

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Trädgårdens hantverk och design

21 hp
2011

Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet

Förord

Det här arbetet är ett examensarbete på 21 hp för kandidatexamen inom *Trädgårdens hantverk och design*. Arbetet skrevs under 2010 och 2011, men det var egentligen året innan, 2009 som jag först kom i kontakt med gården Mårtens på Gotland. Det har blivit ett antal turer över dit och förhoppningsvis blir det fler. Det här examensarbetet är bara en del i projektet 'Trädgården på Mårtens'. Jag skulle vilja tacka Hans Grosin för att han ville bjuda in mig till att medverka i detta projekt och för hans gästfrihet samt intressanta och nyfikna frågor om mina idéer. Jag vill också tacka min handledare Allan Gunnarsson för intressanta samtal kring arbetet och uppmuntrande kommentarer. Ett stort tack också till Klara Strandå som lyckats hjälpa mig och hitta nya synvinklar på saker och ting när jag kört fast! Samt slutligen ett varmt tack till min familj och Reine.

Lotta Harder, Stockholm, 2011

Sammanfattning

De senaste åren har trädgård som terapeutiskt verktyg blivit ett ämnesområde som intresserar allt fler. För att en trädgård ska verka terapeutiskt är det viktigt att förstå hur människor upplever och hanterar olika trädgårdsrum. Det här arbetet handlar om vilken kunskap och vilka teorier som finns att ta hjälp av för att skapa rumsligheter i en terapeutisk trädgård för utbrända.

Målet och syftet med arbetet har varit att genom litteraturstudier titta närmare på litteratur inom områdena miljöpsykologi, trädgårdsterapi och designteori inom landskapsarkitektur och hur dessa behandlar upplevelsen av rumslighet i utomhusmiljöer. Med hjälp av den kunskapen har jag sedan gjort några gestaltungsförslag för trädgårdsrum till en terapeutisk trädgård på Gotland.

Frågan om hur människor upplever olika rumsliga strukturer i olika grönmiljöer är väldigt komplex. Förutom god kunskap inom designteorier om skapandet av rumslighet krävs även god kunskap inom miljöpsykologi och trädgårdsterapeutisk forskning. Arbetet visar att det fortfarande finns mycket forskning kvar att göra inom dessa områden, främst inom miljöpsykologin, det gränsland där psykologi möter landskapsarkitektur. Det är viktigt att frågan behandlas eftersom det idag finns mycket forskning som visar att vistelse i natur och grönmiljöer kan verka mycket positivt för människors välbefinnande.

Arbetet visar också på svårigheten att gå från teori till kreativt skapande, hur långt in i en gestaltungsprocess kan man få hjälp av teorin? När måste man släppa taget?

I nuläget, med hjälp av den befintliga forskningen är det svårt att förutspå huruvida de gestaltungsförslag som presenteras i arbetet verkligen kommer att verka terapeutiskt för utbrända. Just därför är det viktigt att liknande arbeten görs, där olika försök att gestalta med hjälp av den forskning som finns inom miljöpsykologi, trädgårdsterapi och designteori presenteras. Förhoppningen är att detta arbetet ska bli en del i denna process som hjälper till att fördjupa kunskapen inom detta område.

Nyckelord: rumslighet, terapiträdgård, terapeutisk trädgård, miljöpsykologi, trädgårdsrum, utmattningssyndrom, Gotland.

Keywords: space/ spatial sensation, healing garden, environmental psychology, gardenroom, burnout syndrome, Gotland.

Innehållsförteckning

1. Inledning

Bakgrund	s. 1
Problemformulering	s. 2
Syfte	s. 2
Frågeställningar	s. 2
Avgränsningar & fokus	s. 3
Material & metod	s. 4
Målgrupp & läsanvisningar	s. 6
Begrepp	s. 7
Presentation av Mårtens	s. 9

2. Undersökning

2.1 Historia och nutid på Mårtens	s. 11
2.1.1 Geografisk och historisk kontext	s. 12
2.1.2 Mårtens idag	s. 16
2.1.3 Platsanalys	s. 22
2.1.4 Sammanfattande tankar	s. 28
2.2 Kunskapsområdet miljöpsykologi	s. 29
2.2.1 Teorier kring restorativa miljöer	s. 30
2.2.2 Uppskattade landskapselement (preferensforskning)	s. 32
2.2.3 Teorier bakom Alnarpsmetoden	s. 37
2.2.4 Vidareutveckling av de åtta parkkaraktärerna	s. 39
2.3 Trädgårdsrum för en terapeutisk trädgård	s. 47
2.3.1 Enligt Alnarpsmodellen	s. 48
2.3.2 HGs önskemål för gestaltningen av trädgården	s. 49
2.3.3 Ledord för skapandet av trädgården på Mårtens	s. 50
2.4 Gestaltningsprocessen	s. 51
2.4.1 Val av tema	s. 52
2.4.2 Design- & arkitekturteorier om skapandet av ´rum´	s. 58
2.4.3 Gestaltning av Innergården	s. 64
2.4.4 Gestaltning av Änget	s. 85

3. Avslutning

3.1 Diskussion	s. 97
3.2 Slutsats	s. 100
3.3 Avslutande diskussion	s. 101

4. Figurförteckning

5. Käll- och litteraturförteckning

6. Bilagor

Bakgrund

Att natur och trädgårdsrum är viktiga för människans fysiska och psykiska hälsa hävdade redan Hippokrates under sin levnadstid (460-377 f.kr.). Han försökte bygga upp en vetenskap som inte baserades på religion och mystik, vilket läkekonsten fram till dess haft som grund. Alltsedan dess har naturens positiva inverkan på människan hållits för sant. Under 1700- och 1800-talet byggdes stora trädgårdar runt sjukhus och sanatorier anlades där luften ansågs särskilt frisk. Man framhöll att frisk luft och grönska var hälsobringande och hävdade till och med att naturen hade goda kemiska, läkande komponenter. (red. Nilsson 2009, s. 15-17)

Men det var inte förrän på 1980-talet som de idag mest betydelsefulla teorierna inom miljöpsykologi presenterades. Roger Ulrich visade i sin rapport 1984 att nyopererade personer som hade ett rum med utsikt mot en ljus öppen park med vatten skrevs ut snabbare än personer med rum mot utsikt mot en tegelvägg. Teorin grundar sig på att människan bär på nedärvda reflexer för att snabbt reagera på eventuell fara, en naturlig stressreaktion. Dessa reaktioner bearbetas i de evolutionsmässigt sett äldre delarna av hjärnan där reaktionerna sker mer eller mindre reflexmässigt. Stressreaktionen måste följas av en återhämningsperiod, vilket enligt Ulrich just naturen är bra på att tillgodose, den signalerar 'faran är över' och människan kan slappna av igen. Stressrelaterade sjukdomar beror på att denna återhämningsperiod om och om igen uteblir. (red. Nilsson 2009, s. 19-22)

Hur människan relaterar och reagerar på olika naturområden är ett relativt utforskat område men de senaste åren har intresset för forskning som kan visa hur natur och omgivande gröna miljöer påverkar människors hälsa ökat över hela världen (Stigsdotter 2005, s. 21). I Sverige kommer det hela tiden upp nya trädgårdar som kallas för terapiträdgårdar, helande trädgårdar, terapeutiska trädgårdar etc. och forskning inom området bedrivs på flera håll i landet (ibid.). Ett axplock av dessa trädgårdar är t.ex. *Alnarpträdgården* på Sveriges Lantbruksuniversitet i Alnarp, i Stockholm finns *Sinnenas trädgård* som är kopplat till Sabbatsbergs sjukhus, i Umeå finns *Sinnenas Rum* som är kopplat till Umeå Universitet, i Göteborg finns både *Lilla Änggården* och *Gunnebo Slott* och i Gävle finns *Wij Trädgårdar* som är kopplade till Universitet i Gävle.

Stigsdotter menar att på grund av bristande kunskap om hur en trädgård bör utformas för att ha en läkande effekt på patienten finns det många trädgårdar som idag kallar sig terapiträdgårdar men som inte verkar läkande. Många artiklar om designen bakom en terapiträdgård misslyckas just med att beskriva hur trädgården utformats för att förbättra personens hälsa, eller på vilket sätt den gör det. Enligt Stigsdotter är det just avsaknaden av litteratur om hur olika läkande trädgårdar kan eller bör utformas som är problemet. (Stigsdotter 2005, s. 12)

Detta problem blev tydligt då jag hösten 2009 blev tillfrågad av Hans Grosin (leg. psykolog leg. psykoterapeut) om att vidareutveckla och omforma hans trädgård på Gotland så att den kan användas i hans terapeutiska verksamhet. Trädgården kommer främst att användas i rehabiliteringsprocessen för personer som lider av utmattningssyndrom.

Att gestalta en trädgård kan liknas med att bygga ett hus, först bygger man en stomme eller ett ramverk. Sedan bygger man golv väggar och tak och till sist bestäms hur interiören ska utformas. Detsamma gäller för gestaltandet av en trädgård, men istället för trä, cement eller tegel utgörs de rumskapande elementen till stor del av växter, träd och buskar etc. De rumskapande elementen, trädgårdens 'golv, väggar och tak' är också ett av de viktigaste instrumenten en trädgårdsdesigner eller landskapsarkitekt har att arbeta med i en gestaltungsprocess. Av den anledningen handlar det här arbetet just om skapandet av rumslighet i en specifik trädgård, en terapeutisk trädgård på Gotland.

Problemformulering

Inom landskapsarkitekturen finns förhållandevis lite forskning om hur olika rumsliga aspekter och kvalitéer påverkar människors sinnesstämning och upplevelser i, eller av, ett trädgårdsrum. Detta är ett ämne som befinner sig i gränslandet mellan miljöpsykologi och landskapsarkitektur, vilket inte gör området mindre aktuellt. Speciellt då många forskningsresultat idag tydligt visar hur natur och trädgårdsmiljöer påverkar människors välbefinnande positivt. Därför är det viktigt att undersöka vad det är i naturen eller trädgården som har denna positiva verkan.

Detta problem blir speciellt tydligt i planerandet och gestaltandet av en terapiträdgård som ska utformas för att på bästa möjliga sätt kunna användas i rehabiliteringsarbetet. Hur kan dessa trädgårdsrum se ut, hur skapar man dem och med hjälp av vilka rumsliga aspekter och kvalitéer?

Frågan är komplex då det är många faktorer som spelar in i upplevelsen av ett trädgårdsrum. Just på grund av dess komplexitet är det ett ämne som bör undersökas och diskuteras mer.

Syfte

Syftet med det här arbetet är att undersöka olika rumsliga aspekter och kvalitéer och hur de påverkar människors välbefinnande för att med hjälp av den kunskapen utforma en serie trädgårdsrum till en terapeutisk trädgård på Gotland.

Frågeställningar

Vilket stöd kan jag få från miljöpsykologisk inriktad forskning och teoribildning kring hur rum och rumslighet utomhus av olika slag påverkar människors upplevelse och välbefinnande?

Beroende på var i återhämtningsprocessen en person med utmattningssyndrom befinner sig kan användandet av trädgårdsrummen se olika ut. Hur ser dessa olika stadier och behov ut och hur kan jag använda mig av den kunskapen i skapandet av rumslighet?

Vilka kunskaper och designteorier finns det inom landskapsarkitektur som jag kan applicera i skapandet av rumsliga kvalitéer i denna terapeutiska trädgård?

Hur kan jag använda kunskapen jag får fram via frågorna ovan i utformningen av den aktuella trädgården på Gotland så att den får de egenskaper och kvalitéer som krävs i dess terapeutiska användning?

Avgränsningar & fokus

Från början skulle detta arbete undersöka vilket stöd som kunde hämtas från miljöpsykologi (både inom- och utomhus), landskapsarkitektur samt arkitektur för skapandet av rumsliga aspekter och kvalitéer som passar en terapeutisk trädgård. Till detta skulle en kortare nulägesbeskrivning av platsen samt ett förslag till gestaltning göras. Redan i sin linda var uppgiften alltför omfattande.

Istället kan man säga att arbetet och de gestaltungsförslag som presenteras står på tre olika ben, miljöpsykologiska teorier, design-teorier inom landskapsarkitekturen samt teorier och forskning kring terapiträdgårdar.

En avgränsning inom miljöpsykologin har varit att främst utgå från samlingsverket *Svensk miljöpsykologi* och fokusera på de teorier som behandlar människors upplevelser av natur- och trädgårdsmiljöer samt deras rumsliga aspekter och kvalitéer. Ytterligare ett kriterium har varit att de miljöpsykologiska teorierna som presenteras ska vara till hjälp i själva gestaltningen av terapeutiska rum för trädgården på Mårtens. En annan avgränsning har varit att främst läsa landskapsarkitektonisk litteratur om design-teorier som direkt berör upplevelsen och skapandet av rumslighet. Teorier som berör mer övergripande hur man sammanlänkar rumsligheter till en större enhet har på grund av omfattningen inte tagits med i detta arbete. Liksom inom miljöpsykologin har fokuset varit att hitta teorier och forskning som kan stödja och underlätta skapandet av rumslighet. Delen som handlar om teorier och forskning kring terapiträdgårdar har avgränsats genom att främst utgå från artiklar och böcker som handlar om Alnarpsmetoden samt teorier och forskning som metoden stödjer sig mot. Återigen har fokuset legat på att hitta hjälpmedel för att skapa rumslighet, och då främst rumsliga aspekter och kvalitéer som passar en terapeutisk trädgård för utbrända.

Eftersom mitt arbete kommit att fokusera på hur man skapar passande rumslighet för en terapeutisk trädgård presenteras inte de teorier som främst framhåller människans aktivitet i naturen som den främsta orsaken till naturens läkande förmåga. Arbetet presenterar inte heller någon utförlig beskrivning av vad en terapiträdgård bör innehålla eller vilken verksamhet som sker i den. Snarare ger den, med litteraturstudiernas hjälp, exempel på passande rumsliga aspekter och kvalitéer för en specifik trädgård så att den kan användas i rehabiliteringsprocessen av personer med utmattningssyndrom. Men, för att få en förståelse av vad en terapiträdgård är och hur de ser ut har jag ändå valt att titta närmare på terapiträdgården i Alnarp och den forskning och de teorier som den lutar sig mot.

De delar av arbetet som handlar om Mårtens kan delas in i ett slags förarbete med nulägesbeskrivning och historisk tillbakablick samt en gestaltande applicerande del, gestaltningsprocessen. En kort beskrivning av hur platsen ser ut idag samt en historisk tillbakablick presenteras, som till omfånget tar stor plats eftersom gården omfattar hela 6 hektar. Eftersom platsen varit bosatt sedan tusen år tillbaka är den historiska (om än övergripande) undersökningen viktig för att förankra den blivande terapeutiska trädgården i platsens historia. I den beskrivande delen behandlas hela Mårtens. I den gestaltande delen görs en första avgränsning i och med val av tema för trädgården på Mårtens. Valet av tema fungerar också som ytterligare avgränsning vilket får till följd att endast två områden av trädgården gestaltas. Gestaltungsförslagen som presenteras i form av skisser och skissartade planer innehåller inte något förslag på växtmaterial. Fokus ligger istället på hur upplevelser av rumslighet kan skapas med hjälp av horisontalplan, vertikalplan och ovanplan, d.v.s. trädgårdsrummets golv, väggar och tak. Som följd av den begränsade omfattningen av detta arbete har jag valt bort att ta hänsyn till ljud, doft, och färg som annars också är viktiga faktorer för upplevelsen av ett trädgårdsrum.

Material & metod

Jag har främst använt mig av litteraturstudier som metod för detta arbete. Man skulle kunna säga att det nästan blivit tre stycken litteraturstudier inom områdena miljöpsykologi, Alnarpsmetoden samt allmän designteori inom landskapsarkitektur. Gemensamt för dessa litteraturstudier har varit att försöka hitta eller vidareutveckla teorier och forskning som kan användas i skapandet av rumslighet för en terapeutisk trädgård.

För att snabbt sätta mig in i de miljöpsykologiska teorier som finns om människans förhållande till naturen och hur den kan påverka hennes välmående har jag främst läst fyra artiklar ur samlingsverket *Svensk miljöpsykologi* (2005): Naturen i landskapsupplevelsen och landskapsupplevelsens natur, Parken för homo Urbanis – stadsmänniskan, Om trädgårdsterapi och terapeutiska trädgårdar samt Teorier om restaurativa miljöer – förr, nu och i framtiden. Utifrån dessa artiklar har jag sedan valt att ta upp och beskriva de mest grundläggande teorierna om hur människan förhåller sig och påverkas av olika naturmiljöer. Jag har även tagit upp mindre teorier som kan vara till användning för skapandet av rumsliga aspekter och kvalitéer för trädgården på Mårtens. Eftersom miljöpsykologin är ett helt eget forskningsområde har det inte funnits tid att gå tillbaka till ursprungskällorna utan informationen är tredjehandsinformation tagen ur dessa artiklar framförallt. Om man vill läsa ytterligare om teorierna så hänvisas till *Svensk miljöpsykologi* som har tydliga litteraturhänvisningar till ursprungskällorna. När författaren till de olika artiklarna återger resultat eller förklarar olika teorier eller forskning som de refererar till har jag valt att låta årtalen bakom ursprungsförfattaren vara kvar. T.ex. Hägerhäll beskriver hur Bourassa (1988) förklarar... (2005, s. 213). Detta för att den som vill fördjupa sig i teorierna lätt kan hitta teorin genom att titta i Hägerhälls litteraturlista och via den gå tillbaka till ursprungskällan. Antologin *Svensk miljöpsykologi* är den första samlade texten om ämnet på svenska och håller en hög vetenskaplig nivå där flera generationer av svenska miljöpsykologiska forskare medverkar (Johansson & Küller 2005, s. 14). Detta har gjort att jag valt att inte fördjupa mig ytterligare i ämnet utan förlitat mig på att jag fått en tillräckligt god insikt i ämnet för den här uppsatsens syfte.

Som en följd av att det fanns lite information som rent handgripligen kunde hjälpa till i skapandet av passande rumslighet för en terapeutisk trädgård inom miljöpsykologisk litteratur gjordes en mindre undersökning av vilka teorier som terapiträdgården i Alnarp lutar sig mot. Att jag valt just terapiträdgården i Alnarp är att där bedrivs forskning av både landskapsarkitekter, miljöpsykologer, beteendemedicinare och läkare (Grahn & Ottosson 2010, s. 161) och att trädgården är väl dokumenterad. Dessutom är det den första läkande trädgården som är kopplat till ett universitet (Stigsdotter 2005, s. 23). Jag har främst tittat närmare på vilka teorier som ligger till grund för hur man byggt upp trädgården i förhållande till personerna som ska vistas där samt hur man tänkt kring skapandet av rumslighet. För denna studie har artiklar av Grahn och Stigsdotter, Stigsdotters doktorsavhandling samt nya *Trädgårdsterapiboken* (2010) samt kapitlet Om trädgårdsterapi och terapeutiska trädgårdar i *Svensk miljöpsykologi* (2005) använts. Liksom i litteraturstudien inom miljöpsykologi var det också svårt att i litteraturen om skapandet av Alnarp trädgården hitta handgripliga hjälpmedel när det gäller skapandet av rumslighet. Av det skälet valde jag att försöka göra en djupare undersökning av parkkaraktärerna utifrån de beskrivande texterna och tillhörande bilder av varje parkkaraktär. Denna undersökning kan inte sägas hålla den vetenskapliga nivån som kanske erfordras av en användbar teori. Däremot kan den mycket väl användas som inspiration och vägledning i gestaltungsprocessen.

Jag fick även möjligheten att delta i Sympostiet på Gunnebo Slott, *Developing Research in Green Care and Farming*, i december 2010, där dagens och svenska framtida forskningen inom

så kallad Grön Rehabilitering diskuterades. Detta gav mig främst en grundläggande förståelse för vilken forskning som bedrivs inom området i Sverige idag.

Litteraturstudien om designteorier inom landskapsarkitektur som tangerar rumsliga aspekter och kvalitéer har främst gjorts utifrån två verk. Nick Robinsons *The planting design handbook* (1992) samt Gary O. Robinettes *Plants, people, and environmental quality* (1972). Robinson är verksam som landskapsarkitekt och undervisar i landskapsarkitektur och hortikultur. Boken är skriven som ett omfattande men fokuserat verk om 'planting design' för landskapsarkitekter eller andra professionella utövare inom trädgårdsbranschen (Robinson 2003, Introduction). Bilderna i avsnittet *Design- och arkitekturteorier kring skapandet av rum* är starkt inspirerade av illustrationerna som Jia-Hua Wu gjort till Robinson *The Planting Design Handbook*. Det lite mindre omfattande häftet *Plants, people, and environmental quality* av Gary O. Robinette är publicerat av *U.S. Department of the interior, National park service, Washington, D.C.* i samarbete med *The American Society of Landscape Architects Foundation*. Häftet är en sammanställning som *The American Society of Landscape Architects Foundation* gjort av den insamlade kunskapen från flera olika discipliner som alla går att applicera i användandet av växter. Häftet vänder sig till bland annat utbildare, designers, administratörer och miljövårdare. Som en snabb vägledning och introduktion till litteratur om rumsliga aspekter och kvalitéer har även Veronica Jonssons arbete *Rumskapande faktorer - utformningsförslag till en liten trädgård för en rumslig känsla* (2008) använts.

En nulägesanalys av platsen har gjorts samt en kortare litteraturhistorisk undersökning där *Boken om Garde* (1954) och lantmäteriets internetbaserade sökarkiv av historiska kartor främst legat som grund. Samtal och enklare intervjuer har gjorts med ägaren Hans Grosin om hans tankar kring gården och den terapeutiska trädgårdens tillblivelse. Tre besök har gjorts på Mårtens för att inventera befintlig växtlighet samt försöka mäta in intressanta element på tomtkartan som dammar, träd, buskage så att kartan skulle kunna användas som skissunderlag. Till hjälp hade jag en GPS vars data jag senare tyvärr inte kunnat få ut i något format som varit användbart. Som skissunderlag har jag istället använt en tomtkarta över Mårtens som i photoshop lagts ihop med ett flygfoto. På detta sätt kunde jag på ett ungefär rita in bland annat ruinen och blivande gästhuset samt en del buskage och träd. Som följd av detta kan bara understrykas att gestaltningsförslagen som gjorts främst kan jämföras med renritade skisser.

Fokus under hela arbetet har varit att all denna kunskap ska leda till ökad förståelse för hur de rumsliga aspekterna och kvalitéerna kan användas för att på bästa sätt främja trädgårdens terapeutiska verkan. Slutligen har jag försökt använda mig av detta för att göra några skissförslag på hur passande rumslighet för några rum i den terapeutiska trädgården på Gotland kan skapas. Här har jag främst använt mig av skissmetoden men samtidigt vävt in designteoretiska delar som rör upplevelsen av rumslighet.

I arbetet som lärandeprocess har jag också övat min skissförmåga vilket gör att skisserna är av varierande kvalité och stil och därför ibland skiljer sig en del sinsemellan. Alla skisser, bilder och foton är gjorda eller tagna av författaren om inte annat uppges. För att bilderna ska bli lättare att läsa av är en del av dem retuscherade i photoshop, främst är det kontrasten som har ökats.

Målgrupp & läsanvisningar

Arbetet vänder sig i första hand till verksamma inom området trädgårdsdesign. Min förhoppning är att det även kan vara till nytta för andra personer som är intresserade av trädgårdsterapi och trädgårdsrummens inverkan för människors välbefinnande.

För att lättare kunna hitta i arbetet följer här en läsanvisning samt en beskrivning av den övergripande strukturen. Över lag kan man säga att den röda tråden har varit att försöka hitta teorier och förklaringar om hur människor upplever och påverkas av olika rumsliga strukturer i alltifrån naturen till trädgårdsrummet för att kunna applicera det i gestaltungsarbetet. Arbetet innehåller flera olika spår, dels teoretiska delar, dels beskrivande delar samt gestaltande delar.

Först kommer en kortare presentation av gården Mårtens följt av lite historia och nutid om Mårtens (*Presentation av Mårtens, Historia och nutid s. 9- 28*).

Därefter görs ett hopp ut i teoriernas värld, främst de miljöpsykologiska teorierna om människans upplevelse av natur- och trädgårdsmiljöer (*Kunskapsområdet miljöpsykologi s. 29-46*). Här finns även en del som presenterar teorierna som Alnarpsmetoden lutar sig mot samt en vidareutveckling av parkkaraktärerna och hur de kan hjälpa till i en gestaltungsituation.

I den kortare delen *Trädgårdsrum för en terapeutisk trädgård* (s. 47- 50) har jag fortsatt läsa om på vilka grunder de olika trädgårdsrummen i terapiträdgården i Alnarp skapats. Dessa har sedan sammanställts med Hans Grosins (ägaren till Mårtens) önskemål angående trädgården. Utifrån detta togs fem stycken parametrar som ledord för trädgården på Mårtens fram.

Successivt under arbetet smalnas området jag valt att gestalta in. Man kan säga att den första delen av arbetet behandlar Mårtens mer generellt i stora drag. När sedan de mer applicerande, gestaltande delarna i *Gestaltungsprocessen* (s. 51) tar vid smalnar också fokuset successivt in i olika etapper. Främst genom mindre diskussioner kring begreppen trädgård, park och landskap tillsammans med tolkningar av hur platsen upplevs idag. Insprängt i gestaltungsdelens finns också teoretiskt inslag om vad rumslighet egentligen är och hur det kan skapas. Även i de följande gestaltungsprocesserna och förslagen till gestaltning av områdena Innergården samt Ängen finns det designteoretiska delar invävd.

Arbetet avslutas med *Diskussion, Slutsats och Avslutande diskussion* (s. 97- 102).

Arbetet följer i stort sett min egen arbetsprocess, vilket ibland kanske gör arbetet lite svårt att orientera sig i. Som följd har även de mer teoretiska delarna svällt ut i förhållande till de gestaltande delarna. Anledningen till detta är att jag genom hela arbetet velat försöka ta hjälp av teorier och forskning så långt in i gestaltungsprocessen som möjligt. Det är en svår balansgång att varva teori och gestaltning, att få dem att mötas utan att det ena tar över.

Begrepp

Det finns idag ett antal begrepp som används i samband med trädgård som hjälpmedel i terapi- eller rehabiliteringssituationer. Trädgårdsterapi, healing garden, terapiträdgård, terapeutisk trädgård, rehabiliteringsträdgård etc. För de flesta av begreppen finns ingen tydlig definition. I denna uppsats kommer jag främst att använda följande begrepp:

Trädgårdsterapi - Terapi där man använder trädgård som främsta verktyg i behandlingen.

Terapeutisk trädgård - En trädgård som är anlagd med speciellt syfte att läka och rehabilitera.

Presentation av Mårtens

Innan jag påbörjar själva arbetet känns det på sin plats att göra en kortare beskrivning av Mårtens, gården på Gotland som är anledning till att detta arbete kommit till. Första gången jag var på Mårtens var i augusti 2009. Hans Grosin (ägaren) är leg. psykolog och leg. psykoterapeut och arbetar både i Stockholm och på Gotland. När han fick höra att jag studerade *Trädgårdens hantverk och design* visade han mig mer än gärna runt i trädgården och berättade om alla olika projekt som var på gång. Bland annat har han (under årens lopp) grävt fram tre källor varav två slingrar sig fram i meandrar som mötts och gemensamt mynnar ut i en damm där guldfiskar simmar omkring. Vid den nybyggda före detta ladan har han byggt ett växthus med en såkallad 'levande vägg', som hjälper till att rena gråvatten, som sedan förs vidare till den tilltänkta bassängen utanför bastun.

Man kan ju säga att det är en gammal gård som omstöps för ett nytt ändamål och att den ska anpassas till en terapeutisk funktion och ett ekologisk kretsloppstänkande (Grosin, e-brev)

Tanken är att gården ska vara så nära ett slutet kretslopp som möjligt gällande energiförbrukning, vattenrening och sophantering. Det finns ett mindre vindkraftverk som ska sättas upp samt tankar om hur solpanel kan användas. Utedassen separerar urinen som på så sätt kan användas som gödselvatten medan fekalierna kan komposteras och användas som gödsel till buskage och annan växtlighet. Grosin (HG) menar att det kan finnas en terapeutisk, tröstande tanke i att befinna sig i en miljö där man inte tär på jordens resurser mer än nödvändigt.

Figur 1: En skiss av brygghuset med boningshuset i bakgrund, en minneskarta över växtligheten på just den platsen.

Figur 2: Boningshuset och gamla brygghuset med två gamla övervuxna hamlade askar i förgrunden.

Några månader senare ringde HG upp mig och frågade om jag var intresserad av att hjälpa honom utveckla trädgården så att han kunde använda den i sin terapeutiska verksamhet som psykolog. Det lät väldigt spännande och intressant, och efter några samtal förslog jag att skriva mitt examensarbete om denna terapeutiska trädgårds tillblivelse. HG tyckte det lät bra och vi kom överens om att examensarbetet var ett första steg som kan leda vidare till arbete med utvecklingen av trädgården.

Eftersom den rumsliga strukturen är bland det viktigast och det första arbetet i en gestaltningsprocess kom arbetet att handla om just rumsskapande aspekter och kvalitéter i en trädgårdsmiljö. Men innan vi kan börja med själva gestaltningen ska vi dyka lite djupare in i hur platsen har använts genom åren, vilka rester som finns idag och mer allmänt hur platsen upplevs idag.

Figur 3: Den ombyggda ladan med en stor ateljé och sovrum på övervåningen samt matsal, kök och garagedel på bottenplan.

2.1 Historia och nutid på Mårtens

Det första steget i en gestaltningsprocess brukar vara att titta närmare på hur platsen ser ut idag i förhållande till omgivningarna och i förhållande till sin historia. Tillsammans med vilka användarna väntas vara är detta viktigt bakgrundsinformation för en lyckad gestaltning. Den här delen av arbetet börjar i den ändan. Först kommer något om vem platsen är till för och den tänkta verksamheten på Mårtens. Sedan går vi in lite djupare in på hur platsen sett ut historiskt genom bland annat kartstudier och avslutar med en del om hur Mårtens ser ut och upplevs idag

Figur 4: Flygbild över Mårtens.

Vem är platsen till för?

I ett uppdrag med att gestalta en trädgård är det viktigt att veta vilka trädgården ska användas av. I fallet med en terapeutisk trädgård är det grundläggande för att resultatet ska bli bra, för att trädgården ska verka just läkande. Vilka är trädgården till för? Vilka behov har de? Hur ska deras behov kunna mötas eller återspeglas i trädgården?

Den terapeutiska trädgården på Mårtens är främst tänkt att användas av människor som lider av utmattningssyndrom, utbrändhet eller utmattningsdepression. HG tänker sig att under sommarmånaderna kunna ta emot 3-4 klienter för rehabilitering under några veckor. Främst vänder han sig till privata företag som kan erbjuda sina anställda rehabilitering eller ge dem en vistelse på Mårtens i förebyggande syfte.

Mårtens kommer också att användas som kursgård med yogakurser, handledningskurser för psykologer och konstkurser. Trädgården ska med andra ord också vara till glädje och nytta i andra sammanhang än i det rent terapeutiska arbetet.

Verksamhetens inriktning

HG arbetar främst med en metod som kallas symboldrama och som vilar på psykodynamisk grund. I vaken vila ombedes klienterna att visualisera och beskriva olika teman, t.ex. en blomma. Via symboler och metaforer kan då klienterna få ett hjälpmedel att bearbeta olika konflikter och problem, händelser eller upplevelser som kan ligga djupt begravda i deras omedvetna och som kan vara svåra att beskriva i klartext. Måleri används också som ytterligare ett hjälpmedel. (Symboldrama metoden, 2005-2008)

2.1.1 Geografisk och historisk kontext

I sin artikel i *Journal of Therapeutic Horticulture* understryker Stigsdotter och Grahn vikten av att formulera meningen med en terapeutisk trädgård i relation till platsens historia (2003, s. 43). Detta eftersom upplevelsen av en trädgård också påverkas av den omgivande miljön. Tillsammans med omgivningen bär platsen rester av sin historiska kontext som i sin tur påverkar besökaren. Hur har den omgivande naturen och bebyggelsen sett ut? Och hur ser den ut idag? Hur kan man förankra det i utformandet av en trädgård för att skapa god trädgårdsdesign?

Lite historia om Mårtens

HG köpte Mårtens för ungefär 20 år sedan, då var trädgården nästan helt igenväxt och huset förfallet. Under åren har han sakta men säkert och med varsam hand renoverat huset och försökt röja upp i den övervuxna trädgården. Jag har frågat efter foton från den tiden, men HG var för ivrig med att börja städa ur och komma igång med allt arbete att han inte hade tid att ta kort.

I boken *Svenska gods och gårdar* från 1940 finns Mårtens dokumenterat. Intressant är att till gården då hörde 60,5 hektar mark. Jordarten beskrevs som ”Ler- o. svartmylla på lerbotten. Skogbest.: Gran- o. tallskog” (Ohlén 1940, s. 285). Vidare står att läsa att gården är en gammal släktgård. Idag omfattar gården ca 3 hektar som man kan kalla trädgård, samt sedan något år ytterligare 3 hektar som främst är hedmark och betesmark där HG tänkt sig ha får betandes.

Mårtens ligger i närheten av Garda som i sin tur ligger strax sydväst om Ljugarn, Gotland. I och med att Garde kommun 1951 upphörde och kom att ingå i Ljugarns kommun beslöt kommunfullmäktige att ge ut en bygdeskildring av kommunens äldre tider fram till ’dådagens’ datum (Gadd 1954, förord). Detta är en utförligt skriven bok med mycket information om Garde socken som tillsammans med historiska kartor utgör de främsta informationskällorna jag använt mig av för att ta reda på gårdens historia.

Garda ligger på sydsluttningen ner mot Lauviken på södra Gotlands landområde. Gården Mårtens ligger i gränsbältet mellan slättbygden och skogsbygden strax ovanför, där den senare främst består av myrmarker och alvarsmarker där berget går i dagen, de äldre tiders utmarker (Gadd 1954, s. 14).

Figur 5: Bild på Mårtens tagen ur Svenska gods och gårdar.

Fornlämningar

Liksom övriga Gotland är även Garde socken rikt på fornlämningar. Redan på ”1700-talet fanns en föreställning om Garde som platsen för en forntida, rik bebyggelse” (Gadd 1954, s. 19). Troligen grundar sig denna föreställning på alla de fasta fornminnena som sockenborna påträffat i ängar och hagar. De flesta av dessa är helt säkert borta men som tur var gjorde L. Cedergren 1855 en karta över fornlämningarna i Gardetrakten. Enligt Gadd fanns det troligen människor i Garde redan under stenåldern, men säkert för minst 3000 år sedan. I trakten finns nämligen skeppssättningar och gravmonument från bronsåldern. (Gadd 1954, s.19)

För några år sedan när HG röjde i trädgården upptäckte han ett område som var väldigt sankt och där vatten sipprade fram. Hålet var kanske någon decimeter djupt och fyllt med sten, som om någon försökt täppa igen vattenhålet. Plötsligt fick han syn på en sten med ovanligt jämn kant. Hans lyckades efter mycket besvär gräva ur all sten och få upp den ovanliga stenen som troligen är en så kallad svärdslipningssten som visar att människor funnits på platsen långt tillbaka i tiden. Man kan väl anta att:

svärdslipningsstenarna för slipning av stenyxor (hittills den enda rimliga förklaringen till deras användning, som framförts) brukats av bronsåldersfolket, ja kanske har sliprännorna ännu gjort tjänst under århundradena efter Kristi födelse (Gadd 1954, s. 20).

Enligt mejlkontakt med Stefan Haase på Fornsalen i Visby användes stenarna för svärdslipning under vikingatiden och första halvan av medeltiden. Vanligtvis var stenarna gjorda av sandsten, att den som i det här fallet var gjord av granit var ovanligt (Haase, e-brev).

Figur 6: Enligt Haase är detta mittenbiten av en svärdslipningssten som troligen fortsatte 30 cm i båda riktningarna (Haase, e-brev).

Figur 7: Den källa varur HG grävde fram svärdslipningsstenen.

Gården Mårtens nämns tillsammans med fem andra gårdar som skatteleverantörer redan 1523. Gadd försätter:

En förteckning från medeltiden över kyrkornas avgifter till biskopen (Bilefelds taxulista) anger 23 husbönder i Garde, d.v.s. samma antal som gårdarna i senare tid, om prästgården medräknas. Allt detta syftar på, att gårdarna och byarnas antal och läge varit konstant sedan äldre medeltid. Erfarenheter från andra håll ger vid handen, att den medeltida bosättningen är direkt arvtagare till vikingatidens boplatser (Gadd 1954, s. 29).

Kanske kan Mårtens, eller i alla fall några andra gårdar i området vara bebodda redan under vikingatiden, en svindlande tanke!

Gårdsnamnet Mårtens

Enligt Gadd härstammar namnet Mårtens från det kristna helgonnamnet Martinus. Det kallades även i folkmun Martes och skrevs också så 1523 och 1614. Då boken skrevs kallades gården Martes i folkmun. Gården tillhörde inte de största gårdarna men uppskattades till 12 marklejt och 1614 var kyrkoavgiften 1 mark. (Gadd 1954, s. 32)

Personer som format Mårtens

Genom att läsa om gårdens historia i *Boken om Garde* (Gadd 1954, s. 166-168) samt titta på gamla laga skifteskartor (09-GAR-33, s. 16-17/25) lyckades jag få ut några av ägarna till Mårtens genom åren. Gården Mårtens, eller Martens, har inte haft en lätt historia. Som tidigare nämnts var gården bebodd på 1500-talet och början av 1600-talet och räknades då som en fullgod gård. Sedan kom en svår period då gårdens ägare Peder Mårtens inte klarade av att betala skatterna och gården kom att ligga öde under 1656-1664. Eftersom gården låg öde kom den att räknas som statens egendom, ett så kallat kronohemman. Gården, eller delar av gården kom att ligga öde i perioder. 1734 skedde den första partklyvningen, gården delades då i två delar, där den ena delades ytterligare en gång 1799. Det första laga skiftet inföll 1833 och följdes av ett andra laga skifte 1890.

Den del av Mårtens som HG äger idag löste Lars Jacobsson ut 1826 från kronan för 34 riksdaler och 4 skilling, gården gick sedan i arv till Jacob Larsson år 1850. (Gadd 1954, s. 166-168 och 09-GAR-33 s. 16-17/25).

Den andra fjärdedelen köptes upp och inlemdes i granngården Robbenerve, medan den andra halvan (som ligger på andra sidan vägen) friköptes av Hejdenberg år 1806 och ägdes av Jacob Pehrsson fram till 1860-talet (Gadd 1954, s. 168).

I *Svenska gods och gårdar*, som trycktes 1940 står att Mårtens (HG:s del) är en gammal släktgård och att 'nuvarande' ägaren Johan Olof Edvin Johansson köpte den 1927. Där står också att läsa att det på gården då fanns 2 hästar, 5 kor, 2 ungdjur, 4 svin, 5 får och 50 höns. Mansbyggnaden uppfördes omkring 1875 och byggdes om 1905, ekonomibyggnaden av sten uppfördes 1900 och byggdes till 1924 (ibid.). I *Vår hembygd Gotland* står att huset ägdes av Malte Johansson sterbhus fram till 1990 (då HG köpte huset) och då ingick endast 20 000 kvadratmeter tomt (1996, s. 721).

Bomärke

Gården Mårtens hade också ett bomärke. På Gotland går bomärkena i allmänhet tillbaka till medeltiden, däremot är deras uppkomst och betydelse dunkel (Gadd 1954, s. 218). Bomärket ristades in i redskap och husgeråd som tillsammans med gårdsnamnet blev en slags märkning (ibid.). Enligt Jerker Enekvist användes ofta två raka streck för att visa källors vattenrännor, som troligen visade att gården hade stor tillgång på vatten (2006, s. 12). I närheten av Mårtens har en mycket omtalad källa legat, möjligen en offerkälla. Järan Qallin nämner 1740 "källan vid Mårtens, som flöt ur hällen och aldrig frös" (Gadd 1954, s. 32).

Figur 8: Mårtens bomärke är upptecknat 1731 och skrivet av Lars Mårtens. Det finns även två andra varianter av bomärket som användes. I båda märkena är det sista tecknet också en runa. I den senare varianten är det sista tecknet, tecknet för hökrok. (fotokopia Larsson 1927, s. 19; Enekvist 2006, s. 11)

Trädgården

1653 ska det vid Mårtens och fyra andra gårdar ha funnits trädgårdar, varav tre hade päronträd och tre hade plommonträd (Gadd 1954, s. 240). Idag finns det några gamla päronträd i trädgården på Mårtens, inte så gamla som 400 år men i alla fall drygt 100 år gamla. Från en laga skiftes karta från 1890 finns en plats utmärkt som humlegård, nära där fruktträden vid ladan nu står. (09-GAR-75, s. 2 och 759 av 818).

Figur 9-10 från vänster: Gamla störrar med humle på samma plats som på äldre skifteskartor står utmärkt som humlegård samt det vackert formade päronträdet utanför ladan.

Sammanfattande historik att ta vara på

Att gården Mårtens historia går så långt tillbaka i tiden är en fascinerande tanke, säkerställt är att den fanns på 1500-talet och kanske har platsen varit befolkad redan under vikingatiden. Vidare är Garda ett gammalt jordbrukslandskap med mångtusenåriga rötter. Denna historik kommer kanske främst till användning för att öka förståelsen för platsen och dess historia i gestaltningsarbetet av en terapeutisk trädgård.

2.1.2 Mårtens idag

Det är inte bara den historiska kontexten som är viktig i gestaltandet av en trädgård än viktigare är hur där ser ut idag. Hur upplevs Mårtens idag? Detta ska vi nu titta lite närmare på i följande del.

Upplevelsen av rumslighet och avgränsningar

Enligt Grahn och Ottosson är trädgårdens avgränsningar mot den omgivande miljön viktig för att förmedla trygghet (2010, s. 16-17). Kaplan och Kaplan skriver att läsbarheten och sammanhållning (tillsammans med komplexitet och mystik) är viktiga faktorer gällande preferens av miljöer* (Hägerhäll 2005, s. 216).

Idag upplevs Mårtens som en öppen plats. Där finns en större övergripande struktur, men trädgården behöver ännu mer rumskapande element som hjälper till att dela upp den i mindre enheter. Enheter som skapar intimare rumslighet än vad trädgården nu kan erbjuda. De flesta sidorna av trädgården på Mårtens är väl avgränsade mot omgivande miljö, dels med stenmurar, vägar samt förändrad vegetation. På en del ställen kan dessa avgränsningar behöva förtydligas för att öka rumsligheten och avgränsningarna.

Omgivningarna kring Mårtens

Mårtens gränsar i söder och väster till omkringliggande åkrar som fortfarande brukas. I norr, på andra sidan vägen, börjar en kargare gotländsk skogsbygd att ta vid med främst alvarsmarker och myrar. I öster efter vägen ligger nästa gård.

Figur 11: Mårtens utbredning med de omgivande åkrarna, skogslandskapen och husen.

* Läs mer om preferensforskning på sidan 28 i kapitlet om miljöpsykolgi.

Befintlig vegetation

Eftersom Mårtens i många riktningar gränsar mot åkrar, hedmark och betesmark är vegetationen i form av träd och buskar rätt så sparsam. Däremot finns några riktigt stora och vackra exemplar av ek, ask och lönn. Som brukligt är vid många äldre hus på Gotland växer ask längs med tomtgränsen. Vid boningshuset står två förväxta hamlade askar som var ett vanligt gårdsträd på Gotland (Almgren, Jernemo, Rydberg 2003, s. 117). Asken är också vanligt förekommande i det gotländska ängnet och är ett vanligt träd på Gotland (Harder 2011, s. 2). Detta kan bli ett problem i framtiden allteftersom askskottssjukan hotar att slå ut asken vilket gör att plantering av dessa träd i framtiden bör undvikas.

På Mårtens finns många andra arter som förekommer naturligt på Gotland såsom tall, ek, slån, en, hassel, lönn, vildapel, murgröna, ramslök. I de mer trädgårdslika delarna hittar man syrén, benved, rosor, plommonträd, äppelträd, päronträd, körsbärsträd, humle m.m. Runt boningshuset finns trädgårdsväxter som vårstjärna, snödroppe, kejsarkrona, narcisser, tulpaner och vildtulpan. I de yttre delarna av trädgården eller de mer landskapsliknande ägorna växer det bland annat orkidéer, blåsippor och gullvivor.

Figur 12-17: Bilder uppifrån vänster; den stora vackra eken, en förväxt gammal hamlad ask, murgrönan som täcker in hela östra kortsidan av brygghuset, orkidé (övre mittenbilden), vildtulpan som växer i gräsmattan runt boningshuset samt snöklöcka.

Vind och trafik

På grund av åkrarna är platsen idag utsatt för sydvästliga vindar vilket tydligt syns på de gamla fruktträden som kraftigt lutar åt nordöst. Vägen som går utanför i norr och öster är inte särskilt trafikerad på sommaren några bilar om dagen och på vintern en till två bilar. Vägen ligger dock så pass nära ladan och det blivande gästhuset att det känns viktigt att ytterligare förstärka insynsskyddet och inramningen av trädgården för att platsen ska upplevas som ombonad och trygg.

Figur 18: De gamla vindpinade fruktträden som lutar mot nordost

Vatten

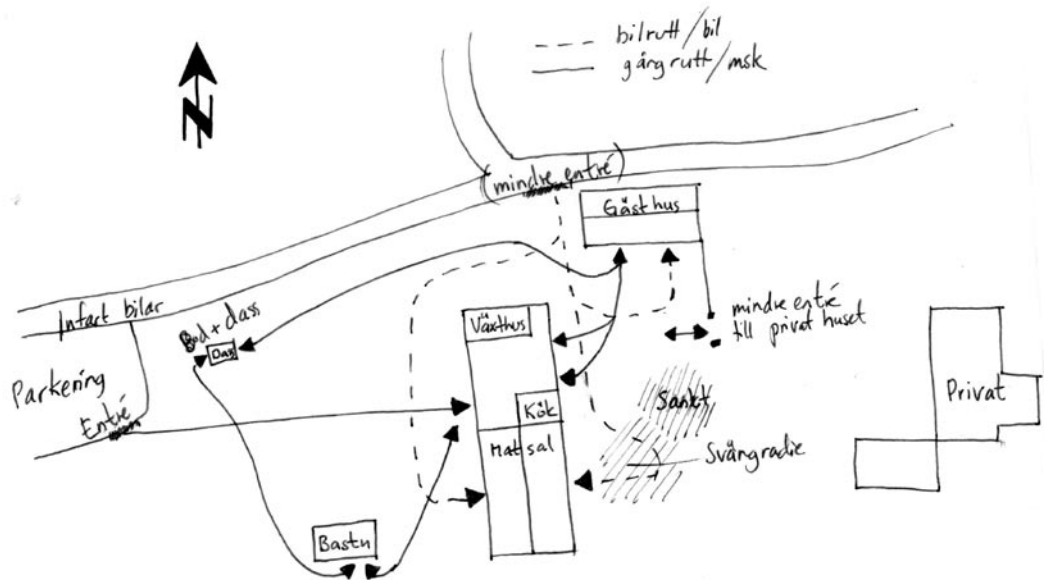
Det finns gott om vatten på Mårtens. Två källor har HG själv grävt fram och en tredje fanns redan på gården när han köpte den. Två av källorna börjar uppe vid brygghuset och sammanstrålar i meandrar som letar sig fram till dammen som HG grävt. Lite längre bort finns den tredje källan som HG hittade av en ren slump, det var här han fann svärdstenen. Både dammen och svärdstenskällan rinner ut i en slags kanal som löper längsmed den gamla gårdstomtens östra och södra sida (borträknat de tillköpta 3 hektaren). Det finns även en gammal branddamm som är 10 x 10 meter bred och 2 meter djup. Idag är den helt isolerad och vattnet stillastående men HG tänker sig att dra om vattnet i diket så att det passerar branddammen på vägen. Till detta kommer den levande väggen i växthuset där gråvattnet från hushållen ska renas och vattnet kan sedan användas till bassängen som ska byggas utanför bastun.

Figur 19: Menaderslingan som HG grävt går från två av källorna uppe vid brygghuset ner till dammen.

Viktiga rörelsemönster och byggnadernas funktioner

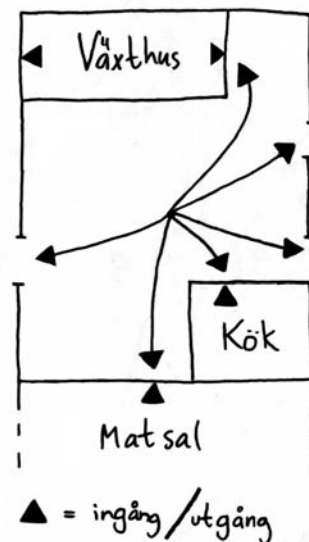
Jag bad HG att rita in vilka rörelsemönster som kommer att vara viktiga för att platsen ska fungera bra i förhållande till de verksamheter som sker där. Det syns med en gång att uteplatsen i ruinen vid växthuset är ett område som kommer att vara centralt. Den sträckande vägen visar att transporter måste kunna åka fram till ladan, igenom den och ut på andra sidan, i övrigt ska bilarna parkera borta vid parkeringen. Jag gjorde sedan ytterligare en karta över bara ruinområdet för att se vilka alternativa rörelsemönster som finns där (se figur 22).

Figur 20: Entréer och rörelsemönster kring byggnaderna. Pilarna visar på möjliga in- och utgångar.

Figur 21: Växthusgården sett från andra våningen i ladan.

Figur 22: Entréer och rörelsemönster inne på växthusgården.

Figur 23: Visar bilder på byggnaderna samt var de är placerade

Bild 1: Växthuset som HG byggt med den levande väggen i.

Bild 2: Grunden till det nya gästhuset.

Bild 3: Det privata boningshuset.

Bild 4: Den ombyggda ladan med gästrum etc.

Bild 5: Bastun med utsikt över närliggande åkern.

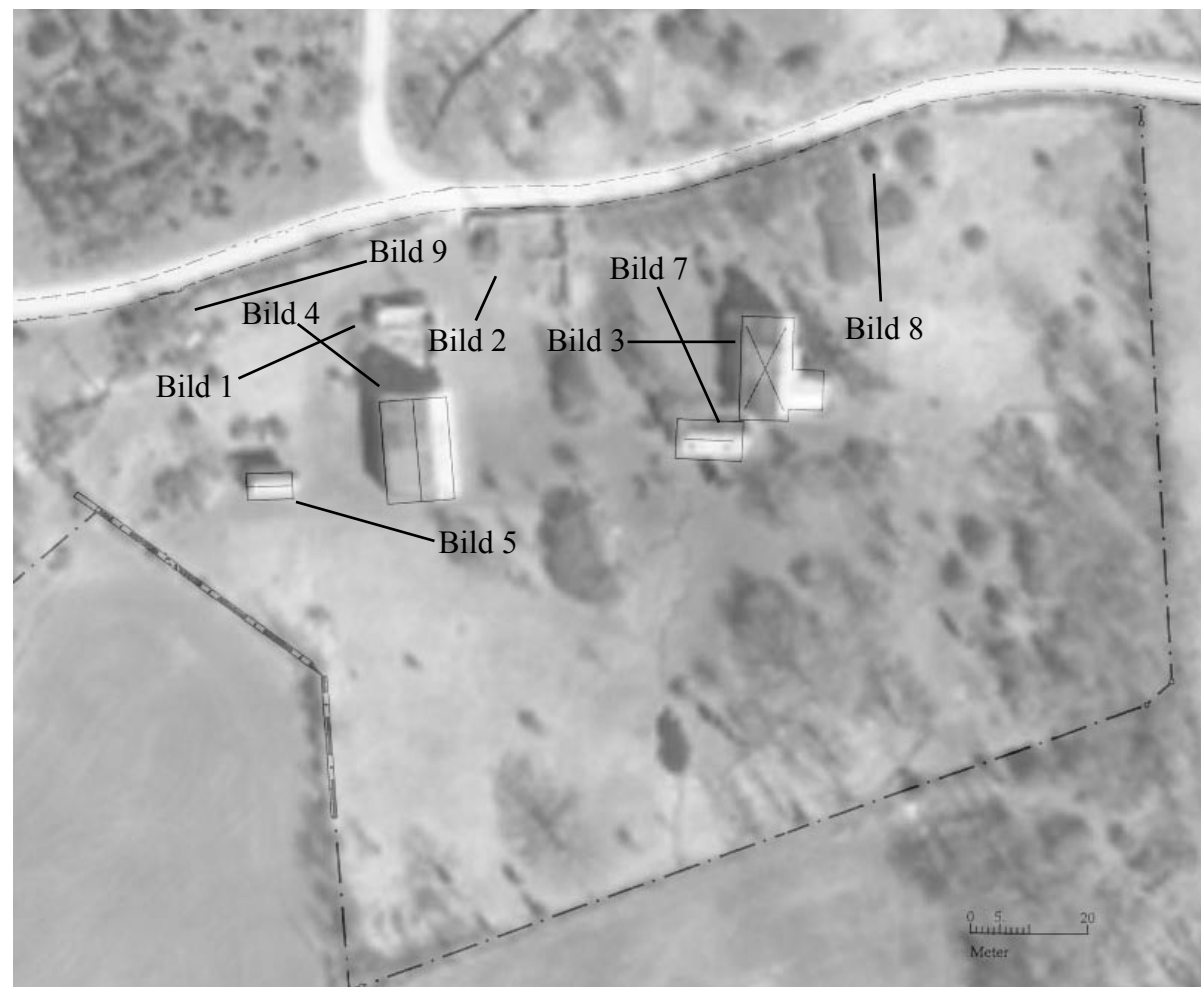

Bild 6: Flygfoto ihoplagt med tomtkarta, pilarna visar åt vilket håll bilderna är tagna.

Bild 7: Det gamla brygghuset som nu är ombyggt till gäststuga.

Bild 8: Det privata dasset.

Bild 9: Gästdasset.

Figur 24: Platsanalys

För att förstå platsens förutsättningar bättre har jag delat upp området i mindre delar främst efter funktion, karaktär och upplevelse av rumslighet/platsen (se bild 5). Jag har sedan i photoshop lagt ihop laga skiftes kartorna från 1833 och 1890 med ett nutida flygfoto över Mårtens. På så sätt går det lättare att se hur marken har använts historiskt och vad den bestod av. Detta underlättar och ökar förståelsen om varför Mårtens ser ut som det gör idag. T.ex. växer det idag humle på den plats som på laga skiftes kartan från 1890 är märkt som just *Humlegård* (se nr.12). Det område som på laga skiftes kartorna är märkt som *Botes äng* (1833) och *Mårtensgårde* (1890) upplevs idag som igenväxt betesmark och på nutida flygfoton kan man tydligt se hur vegetationen är tätare just där. Vid branddammen (nr. 25) växer väldigt vackra och ståtliga gamla ekar med en del hasselsly under sig. Lignoser var också ett vanligt inslag i det gotländska ängat, där både eken och hasseln var vanligt förekommande. Laga skiftes kartorna kommer framledes att förkortas med LS. tillsammans med årtal, t.ex. LS. 1833.

Bild 1: Tomtkarta ihoplagt med laga skifteskarta från 1833 och 1890.

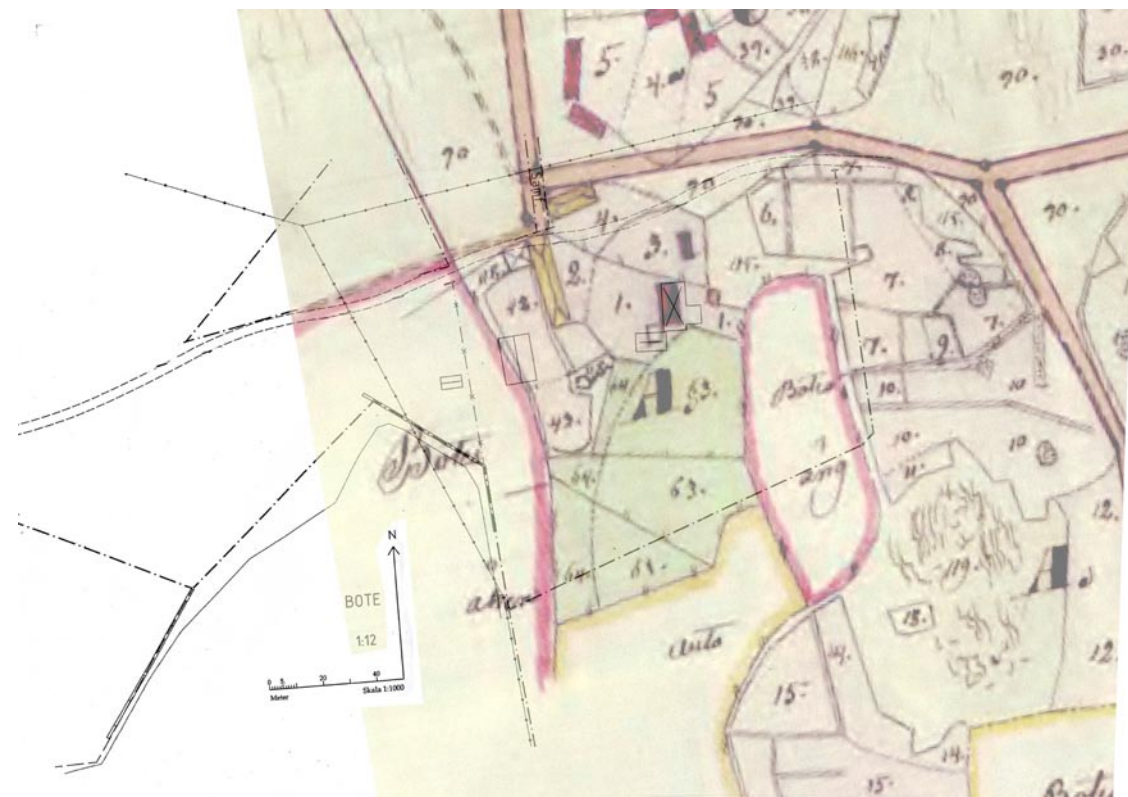

Bild 2: Tomtkarta ihoplagt med laga skifteskarta från 1833.

Bild 3: Tomtkarta ihoplagt med laga skifteskarta från 1890.

Bild 4: Flygfoto över Mårtens.

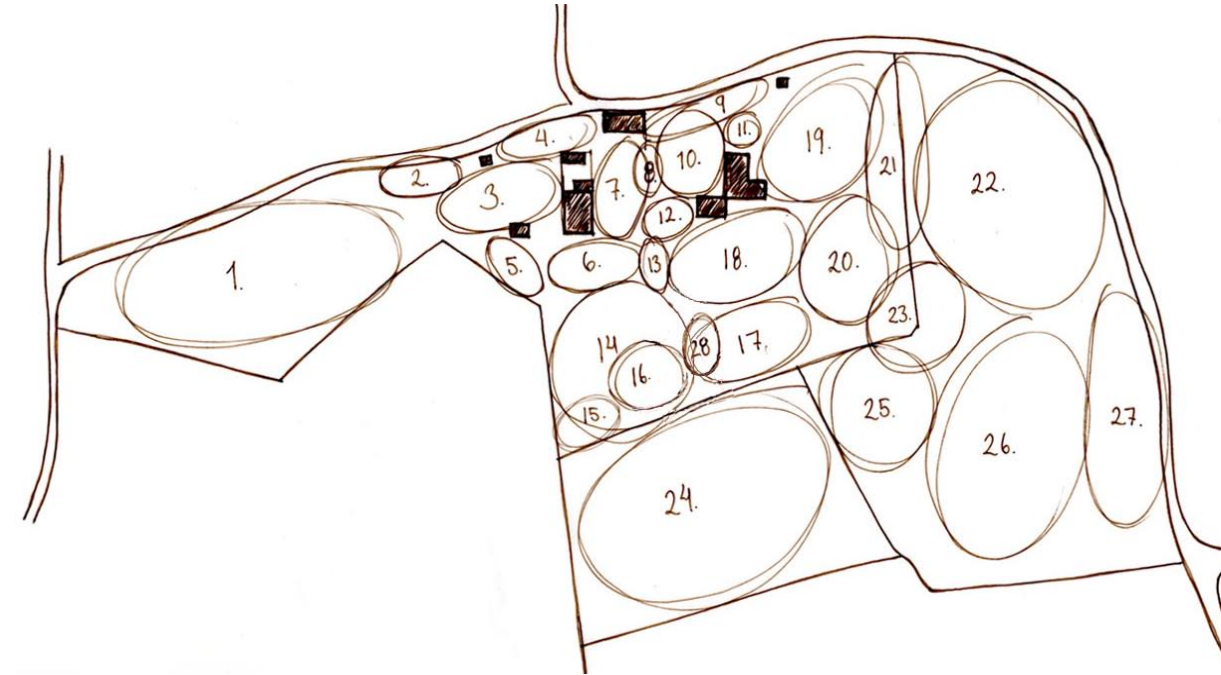

Bild 5: Visar indelningen av Mårtens i mindre områden utifrån funktion, karaktär samt upplevelse av platsen.

1. Platsen ligger på en mindre kulle med torr hedmark eller alvarsmark med enar och tallar samt eventuellt några andra buskar. Härifrån har man utsikt över åkern. Här skulle en liten sittplats för egna tankar och avskildhet passa. På LS. 1890 står platsen som *Utehag, hållmark*.

2. Här är parkeringsplatsen för gästerna. Platsen är omgärdad av rester av stenmurar som kan behövas restaureras eller kompletteras. Här växer även olika sorters torrälskande örter.

3. En stig leder från parkeringen till uteplatsen i växthusgården (man kan fortsätta rakt igenom och komma ut på andra sidan i siktlinje med bostadshuset). Gräset är rätt så högt med en del buskar och övergår närmast växthusgården i gräsmatta. Den delen är på LS. från 1890 markerad som *Ekåker, mylla på ör/år och håll* samt *Ekåker, stenbunden linda*. På kartan sträcker sig detta område också över nr. 5 och halva nr. 6.

4. Detta är idag en rätt oidentifierad plats där bilen ofta parkeras och en massa bråte blir kvar. En stenmur avgränsar mot vägen med en del buskar och mindre träd i, men platsen är ändå rätt så oskyddad mot insyn. En liten stig fortsätter också vidare från den välklippta gräsmattan ut i det höga gräset bort till utedasset. En önskan om att göra stigen lite mer spännande och

någon form av entré finns.

5. Precis framför bastun kommer här den grunda bassängen med renat vatten från den levande väggen i växthuset att ligga. Just nu är det en väldigt öppen och oskyddad plats. Endast en låg stenmur ligger mellan platsen och den stora åkern i väster. Mot gräsmattan i öster finns inget skydd alls. Här behövs mer väggar och tak för att platsen ska kännas lite mer intim men med utsikt och glimtar av åkern och övriga delar av trädgården som skymtar i bakgrunden. På LS. från 1890 benämns den som *Ekåker, mylla på ör/år och håll* (liksom nr. 6).

6. Här växer en del äldre fruktträd, kanske drygt 100 år gamla i klippt gräsmatta. Området sträcker sig från ett högt slånbuskage (nr. 13) till bassängen (nr. 5). Här saknas mellanskikt. På LS. från 1890 står marken dels som *Ekåker, stenbunden linda* (se nr.3), samt som *Ladugårdstomt, håll*

7. Den här delen av Mårtens är en stor öppen klippt gräsmatta, avgränsad av den så kallade ladan, det blivande gästhuset vid vägen samt buskage i öster (nr. 8). Idag upplevs platsen som lite väl öppen utan riktiga avgränsningar eller tydlig mening. Kopplingen mellan husen och deras funktioner måste stärkas, någon form av inramning eller förträdgård till det nya gästhuset skulle hjälpa. På LS. från 1890 benämns den som *Åker*

bakom ladugården, mylla på ör/år och håll.

8. Här finns ett stort buskage bestående av benved, buskrosor, murgröna, en halvdöd ask samt ett hårt åtgånget äppelträd och ett skadat päronträd. Här låg på 1890 LS. karta ladugården.

9. Den här delen av trädgården består av stora knotiga äldre syrenbuskar samt en del större träd, som t.ex. ask. Förvildade tulpaner fyller gräsmattan tillsammans med vårlök och andra förvildade vårblomande lökar.

10. Gården till bostadshuset och bryggghuset upplevs som ett väl avgränsat rum mellan husen, syrenerna (nr. 9) och ros/benvedsbuskaget (nr. 8). Platsen skulle bli väldigt fin om man kompletterar med mer innehåll, som några fina rabatter eller mindre träd. Benämns som *Tomten, mylla på lera och håll* på LS. kartan från 1890.

11. Detta är ett lite mindre rum, ett slags övergångsrum där benved, gamla fruktträd och förväxta gamla hamlade askar växer. I den klippta gräsmattan växer förvildad tuplan och vårlök. I öster skärmar ett stort syrenbuskage av mot den stora öppna gräsytan (nr. 19). På LS. från 1890 benämns området som *Tomten, mylla på lera och håll*.

12. Den här platsen upplevs som en slags knypunkt mellan den mer privata gården utanför bostadshuset och, gräsplanen (nr. 7) och trädgården som sträcker sig bort österut mot betesmarkerna (nr. 22, 26 och 27) och dammen (nr. 25). Denna plats känns viktig att arbeta vidare med för att skapa en bra övergång mellan de olika trädgårdsrummen. Idag växer här ett äppelträd och lite humle som slingrar sig uppför två störor. Intressant är att på LS. från 1890 benämns denna plats som just *Tomten, humlegård*.

13. Här växer ett högt slånbuskage med ett litet inrum i mitten med en matta av ramslök. Det lilla rummet är dock väldigt mörkt och myggorna älskar det.

14. Den här ytan var tänkt att skötas som äng, men där växer nu en tät grässvål. Här finns några uppstamade slånbuskar samt några små hasselbuskar som HG planterat i en cirkel. Enligt HG har marken troligtvis använts som åker vilket gör den svår att magra ur och omställa till äng. På LS. från 1833 står marken dock benämnd som just *Äng* eller *Gården vid Gården*. På LS. från 1890 går det inte att urskilja siffrorna men området är grönfärgat liksom de omgivande områdena som står benämnda som *Gärdet* eller *Mårtensgårde*. Vid tomtgränsen i väst står området benämnt som *Ekåker*.

15. I det här hörnet är marken betydligt magrare, här blir mycket vatten stående på våren men på sommaren är där väldigt torrt. Här växer också en del orkidéer. På LS. från 1890 benäms marken som *Ekåker; mylla på örtblandad lera*.

16. Det här området präglas av den otroligt vackra och stora eken som växer här. Under trädet har man skydd och samtidigt en vid utsikt över betesmarken (nr. 24) och åkern som ligger bortom den. På LS. från 1890 benämns den som *Gärdet, mylla på håll* samt *Gärdet, mylla på grusblandad lera, stenbundet*.

17. Den här platsen är lite sankare än övriga trädgården, här växer några björkar och mycket älggräs. Det finns också en väldigt stor och vacker ask. Marken benämns på samma sätt som nr. 16 på LS. från 1890.

18. Det här området består av gräsmatta med en del solitära träd där grenverket börjar lågt ner, det ser nästan ut som om träden betats, som en beteslinje eller beteshorisont. På LS. från 1890 benämns det här område som *Gärdet, mylla på håll*.

19. Här sträcker en stor öppen gräsbeväxt mark utan träd men med några mindre buskage ut sig. På LS. från 1890 betecknas marken som *Tomten, hållbacke*.

20. I den här delen av trädgården växer taggiga slånbuskage och andra förvildade hagmarksbuskar, området liknar en igenvuxen gammal betesmark. På LS. från 1833 samt 1890 står de tillsammans med nr. 25 benämnda som *Botes äng, samt Mårtensgårde, mylla från grusblandad lera, något stenblandat, Mårtensgårde, gräsbeväxt rännil samt Mårtensgårde, mylla på håll*.

21. Längsmed den gamla tomtgränsen (den raka linjen) löper ett dike med rinnande vatten från andra sidan vägen. Utmed båda sidorna av diket växer buskar och träd, bland annat en del vildapel, tall, ask, en, kornell, slån och rosor. Här växer också en del ramslök. På LS. från 1890 benämns marken som *Stenåker; mylla på örtblandad lera* samt *Stenåker, örtblandad mylla på ör* och lera*.

22. Det här området utgörs av en stor öppen gräsyta där HG tänkt sig ha färbete. Området häromkring nämns på LS. från 1890 som övergripande *Stenåker* på bland annat; *hållbacke, linda, mylla på örtblandad lera m.m.*

* Ör är en gammal benämning på grovt, stenigt grus med dimensionerna 7-20 m.m. (Wikipedia.org).

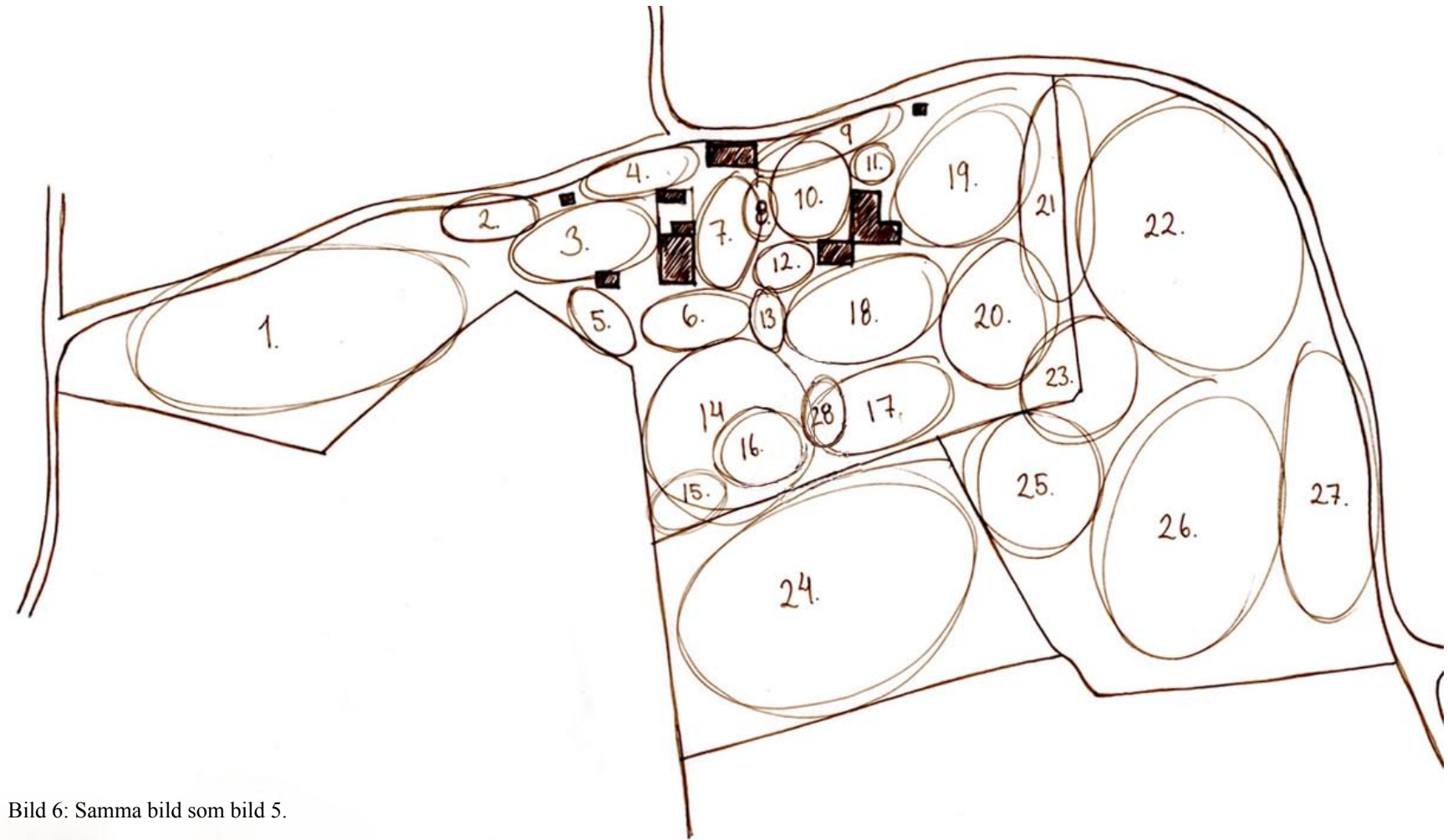

Bild 6: Samma bild som bild 5.

23. Den här delen är idag rätt så svärgenomtränglig med vildapel, slån m.m. på vissa ställen växer en hel del murgröna. Platsen upplevs som en frodigare del av en igenväxt betesmark. En del av denna del tillhörde enligt LS. 1890 *Mårtensgårde, mylla på grusblandad lera, något stenbundet* och *Stenåker*.

24. Den här delen ser idag ut som igenväxt betesmark eller ängsmark. På LS. från 1890 går det inte att identifiera siffran men marken är grönmålade liksom omgivande mark som betecknats som *äng*. Idag är platsen öppen utan några träd eller buskar, men det växer en del träd och buskar i stenmuren som skiljer av mot väster. I söder finns däremot inte mycket högre vegetation. Även den här marken är tänkt att betas av får.

25. Här växer idag några riktigt stora och fina gamla ekar med en del hasselsly och slånsly under. Det finns även en branddamm som är 10 gånger 10 meter bred och 2 meter djup. Branddammen har varit helt isolerad men HG har tänkt leda om vattnet som kommer längs gamla tomtgränsen så att det passerar dammen. Kanske kan man då i dammen ha karp eller kräftor. Här växer också mycket blåsippor. Längs med gränsen mot den obetade gräsmarken i väster (nr. 24) ligger mycket stenar som troligen genom tiderna tagits bort från närliggande områden. På LS. från 1833 är platsen benämnd som *Botes äng*, och på LS. från 1890 står den närmare beskriven som *Mårtensgårde, mylla från grusblandad lera, i något stenblandat*.

26. Det här är obetad betesmark med mycket en och en del annan småsly. Platsen är överlag rätt så öppen och stenig. Här växer både gullviva och orkidéer. Även här kommer fåren att beta, förhoppningsvis senare på året då gullvivorna och orkidéerna blommat över. På LS. från 1890 står marken benämnd som *Stenåker; hållbacke*.

27. Det här är en öppen stor gräsyta, inramad av lite träd och buskar. Den står benämnd som *Stora Stenåkern, mylla på ör/år aug grundbotten* på LS. från 1833 och som *Stenåker, örmylla på ör* på LS. från 1890.

28. Här ligger den lilla dammen som HG har grävt, dit rinner vatten i meandrar från de två källorna uppe vid slånbuskaget och brygghuset. På LS. från 1890 går det inte att läsa vad som står men på LS. från 1833 beskrivs platsen som *Gården vid Gården djup m.m. på stenbotten*.

2.1.4 Sammanfattande tankar

De tankar som är viktiga att ta med vidare i det fortsatta arbetet med trädgården på Mårtens är kort sammanfattat följande:

- Tydligare avgränsningar mot omgivande miljö, trädgården ska kännas trygg och omgärdad.
- Trädgården är utsatt för starka sydosliga vindar eftersom Mårtens i söder och väster gränsar till åkermark.
- Trots stenvallen som löper utmed vägen kan det behövas lite mer inskyddssyn mot vägen i form av träd eller buskar.
- Det finns många olika former av vatten att använda sig av på Mårtens.
- Skogsbyggnaden norr om Mårtens kan kanske användas i verksamheten på något sätt.

Platsens förutsättningar och begränsningar

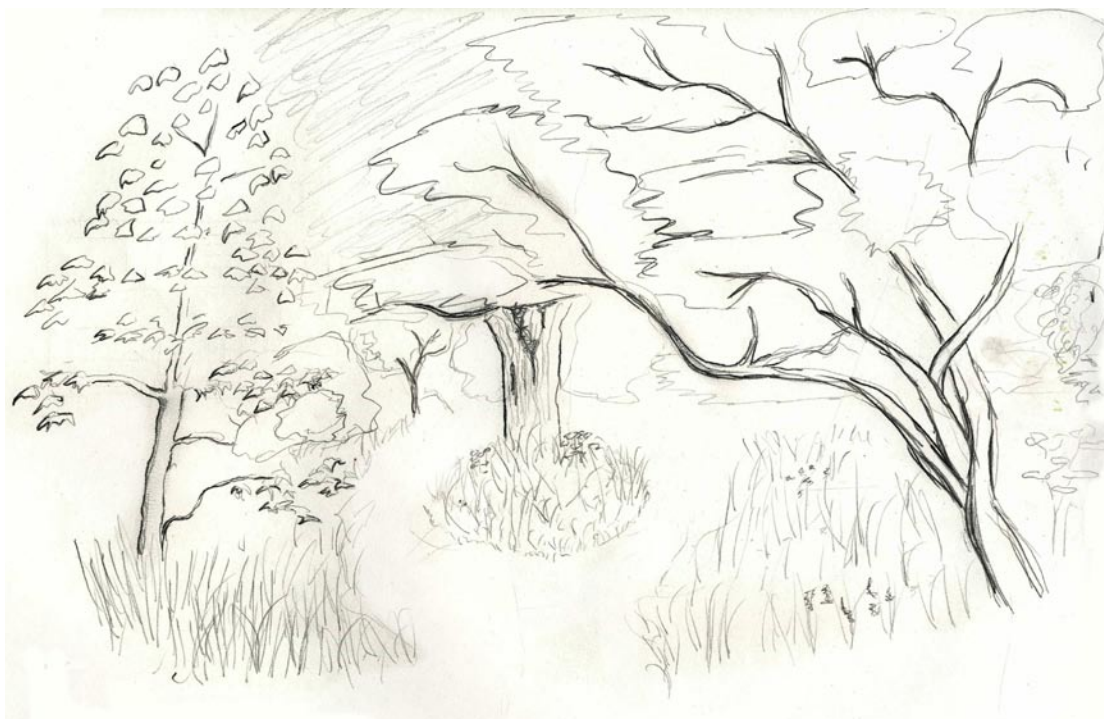
Gården Mårtens med dess omgivning har stora förutsättningar att bli en mycket vacker och attraktiv trädgård eller mindre park. Det är redan idag en vacker plats med många tydliga kopplingar till platsens historia. Det syns tydligt hur vissa områden används genom tiderna och rester av det äldre kulturlandskapet finns kvar i form av gammal betesmark, äldre fruktträd och vattenkällor. Variationsrikedomen är förhållandevis stor och kan med hjälp av lite styrning utvecklas ännu mer. Mellanskiktet i vegetationen är på många ställen inte särskilt utvecklat, det finns många stora öppna ytor med en del stora solitära träd och några enstaka mindre buskage, vilket gör att platsen kan kännas lite väl odefinierad och stor. Syrénbuskagen och lökplanteringarna till trots så finns det inte inga tydliga trädgårdselement eller avgränsningar kvar.

Nu är det dags att ta ett kliv in i teoriernas värld, närmare bestämt miljöpsykologins för att titta närmare på teorier och forskning som kan vara behjälplig och föra gestaltungsprocessen framåt.

2.2 Kunskapsområdet miljöpsykologi

Miljöpsykologi handlar om hur människor påverkas av sin omgivande miljö och hur hon i sin tur påverkar miljön (red. Johansson & Küller 2005, s. 13). Grundläggande förståelse för hur människan uppfattar och förhåller sig till sin omgivning är viktiga redskap för en trädgårdsdesigner. Speciellt då gestaltningen nästan alltid ska understryka platsens funktion eller få besökaren att uppleva platsen på ett visst sätt. Må vara att platsen enkom har till uppgift att vara intresseväckande, vackra, eller rogivande. För att en viss park, grönområde eller dylikt ska få en viss karaktär spelar de miljöpsykologiska teorierna och hur de kan användas tillsammans med designteorier stor roll. I skapandet av rumslighet är båda kunskapsområdena därför mycket intressanta. Vad finns det för teorier och studier inom miljöpsykologin som kan ge stöd och råd om vilka rumsliga aspekter och kvalitéer som behövs i en terapeutisk trädgård för utbrända för att utformningen ska få de önskade effekterna?

På senare år har det kommit mycket forskning som visar på att människans nära relation till och uppskattning av naturmiljöer är viktiga för hälsan. En studie som Levy-Leboyer och Ratiu (1993) genomförde visade att närhet från bostaden till gröna områden samt mängden grönska i det egna bostadsområdet spelar stor roll för tillfredsställelsen med bostaden och dess storlek (Sorte 2005, s. 227). Vidare finns mycket forskning som pekar på att naturen har goda hälsoeffekter i återhämtningen från stress (Hägerhäll 2005, s. 210). Redan på 70-80-talet kom många forskningsresultat som visade just att naturupplevelsen kunde vara viktig i återhämtningen från utmattning. Dessa upplevelser kom att kallas restorativa upplevelser (Grah 2005, s. 247).

Figur 25: Idéskiss som visar en interiör av en öppen lundartad skog.

2.2.1 Teorier kring restorativa miljöer

Med restorativa miljöer menas miljöer som inte bara möjliggör utan stödjer en rehabiliteringsprocess. Hartig menar att för att en miljö ska få kallas restorativ måste man kunna identifiera följande tre parametrar. (2005, s. 264-66)

1. Man måste kunna precisera vilket tillstånd personen ska återhämta sig ifrån
2. Man måste kunna precisera återhämtningsprocessen
3. Man måste kunna beskriva de miljöer som stödjer återhämtningen (inte bara tillåter).

Den mesta forskningen om restorativa miljöer har sina rötter i framförallt två teorier som båda framhåller naturmiljöernas psykologiska värden. Kaplan och Kaplan har genom mångårig forskning lagt fram en teori om människans förmåga att hantera information och förmåga att rikta sin uppmärksamhet. Roger Ulrich har istället fokuserat på hur människan reagerar känslomässigt och fysiologiskt på olika visuella stimuli i miljöer. Han menar att dessa reaktioner är en rest av vår mänskliga evolutionära historia. (Hartig 2005, s. 269-273)

Kaplan och Kaplans teorier

Makarna Kaplan kom 1989 med en teori om att människan har två typer av uppmärksamhet. Dels den spontana uppmärksamheten/fascination (*involuntary attention*) som kräver lite energi och används för att höra vinden susa, uppfatta en blix, uppfatta plötsliga ljud. Uppmärksamhet som vi framförallt använder i naturen. Sedan finns den riktade koncentrationen (*directed attention*) som används för att utföra uppgifter, lösa problem och som således är mycket energikrävande (Grahn 1999, s. 28).

Människan är från början anpassad för att leva i naturen där framförallt den spontana uppmärksamheten används men i vårt moderna samhälle är det främst den riktade koncentrationen vi använder, vilket kan leda till en informationskollaps eller koncentrationssvårigheter. Teorin går ut på att vi i naturen framförallt använder den spontana uppmärksamheten och då kan den riktade koncentration användas till att lösa personliga problem eller återhämta sig istället för att användas till bilkörningen eller bortsorterandet av ovidkommande information och buller (Grahn 2003, s. III).

Enligt Kaplans räcker det inte med fascination för återhämtning. För att återhämtning från ett specifikt tillstånd ska främjas är det viktigt att återhämtningen sker i en *annan miljö* än där problemet uppstod. Även *omfattningen*, det vill säga utsträckningen av den nya fysiska eller begreppsmässiga miljön som kan erbjuda återhämtning och fortsatt utforskande utan att förlora sitt sammanhang spelar stor roll. Stor *kompatibilitet* mellan vad personen vill göra, kan göra och måste göra i den givna miljön främjar återhämtning. Alla dessa förutsättningar är enligt makarna Kaplans naturen bra på att tillgodose. (Hartig 2003, s. 270-72)

Empiriska tester

Det finns en del kvasiexperiment* som undersökt just hur naturmiljöer framför andra miljöer främjar återhämtningsprocessen. I ett experiment lät Marlis Mang (Mang & Evans, 1991) människor utföra korrekturläsning före och efter de vandrat några dagar i bergen i Kalifornien, haft semester av någon typ, eller varit på jobbet i Los Angeles. Måttet på deras förmåga att rikta sin uppmärksamhet mättes i antal upptäckta fel i den lästa standardtexten. Generellt var fjällvandrarernas resultat efter vandringen bättre än före, medan de andra två gruppernas resultat inte förbättrades. (Hartig 2005, s. 271-72)

I ett liknande kvasiexperiment* som Patrik Grahn med kollegor (1997) genomförde lät man svenska barn på två dagis genomföra en uppgift som krävde koncentration. Barnen på det dagiset som hade stora grönytor lyckades bättre än de barn som hade tillgång till sparsam vegetation. (Ibid.)

Hartig med kollegor (1991) genomförde ett liknande experiment med korrekturläsning och slumpmässig fördelning av försökspersonerna. Den grupp som fick vandra en timme i naturmiljö fick bättre resultat än de två andra grupperna som fick vandra en timme i stadsmiljö eller sitta och lyssna på musik i en bekväm stol. (Ibid.)

Roger Ulrich teorier

En annan liknande teori som Roger Ulrich (1975) framfört baserar sig också på att människan har en ”nedärvd förkärlek för en miljö vi genetiskt är anpassade att leva och överleva i” (Grahn 1999, s. 28). Vi har en medfödd samhörighetskänsla och ett behov av att kopplas samman med naturen. Han menar att det moderna samhället är en onaturlig miljö som därför framkallar stressreaktioner där vi hela tiden måste använda vårt logiska tänkande. Detta i sin tur gör oss stressade och otrygga. I naturen däremot reagerar vi framförallt reflexmässigt med hjälp av medfödda minnesliknande funktioner. Naturen och vissa av våra parker och kulturlandskap, t.ex. svenska hagmarker, ljusa öppna lövängar nära sjöar påminner om dessa medfödda ideal och miljöer vilket gör att kroppen omedvetet slappnar av. Musklerna slappnar av, blodtrycket normaliseras och pulsen blir jämnare (Grahn 2003, s. III).

Empiriska tester

Studier som baserats på den här teorin har istället främst använt metoder som mäter kortsiktiga, känslomässiga och fysiologisk förändringar. Främst är det korta experiment på 10-18 minuter där försökspersonerna fått titta på fotografiska simuleringar av natur- och stadsmiljöer. Tolkningen var att de känslomässiga och fysiologiska resultaten som mättes under, eller direkt efter simuleringen berodde på vilken bild personen fick se.

I ett experiment (Ulrich, 1979) fick studenter som precis avslutat en stressande tentamensituation titta på diabilder som visade naturmiljöer respektive stadsmiljöer. Gruppen som fick se naturscenerier fick mer positiva känslor och en nedgång i sorgsenhet, ilska och aggression jämfört med innan simuleringen, medan det motsatta gällde gruppen som fått se bilder av stadsmiljöer. (Hartig 2005, s. 274)

I ett liknande experiment utfört av Ulrich och hans medarbetare (1991) visades en film med en förskräcklig industriolycka för försökspersonerna. Olycksfilmen ökade den fysiologiska stressen och vakenhetsgraden hos försökspersonerna, viket är utmärkande för stress (vilket syns i bland annat ökade muskelspänningar). Efteråt fick de olika grupperna titta på en tiominuter lång videofilm med naturomgivning, vanlig stadstrafik eller en gågata i utomhusmiljö. Föga förvånande ledde filmen med naturåtergivning till snabbaste fysiologiska och känslomässiga återhämtningen liknande resultaten i experimentet utfört 1979. (Hartig 2005, s. 274-75)

* Kvasiexperiment eftersom utformningen på experimentet inte kan utesluta att resultatet har andra förklaringar.

2.2.2 Uppskattade landskapselement (preferensforskning)

Inom miljöpsykologin är en viktig del att försöka ta reda på vilka landskap och vilka sorters fysiska landskapselement som människor föredrar. Vanligtvis har försökspersonerna fått titta på bilder av olika landskap och därefter på en skala bedömt hur mycket de tycker om en viss bild. Detta kallas inom forskningen för preferens. Preferensforskningen har förutom att rent statistiskt mäta hur pass omtyckta olika miljöer är använt resultaten för att försöka hitta underliggande strukturer i människors preferenser. (Hägerhäll 2005, s. 209)

Hägerhäll beskriver hur Bourassa (1988) förklarar varför just preferensforskningen som metod har kommit att få ett sådant genomslag för att försöka förstå hur människor upplever landskapet. Anledningen till det är enligt Bourassa att preferens är en enkel och mätbar metod för att försöka komma fram till vilka landskapsmiljöer vi finner estetiskt tilltalande. Preferens styrs av en kombination av estetisk tilltalande och funktionsdugligt. Det vill säga om man finner en miljö tilltalande eller inte (Hägerhäll 2005, s. 213).

Olika forskare och studier i många olika länder visar resultat där de lyckats skönja ett gemensamt mönster som särskilt pekar ut fyra olika variabler som spelar stor roll för människans preferens i förhållande till olika landskap. Dessa är:

- topografins variation
- öppet och slutet landskap
- synligt vatten
- naturlighet

Av dessa är det variabeln naturlighet som verkar väga tyngst för hög preferens. En omfattande del av studierna inom preferensforskningen tyder på att vi människor verkar föredra natur framför byggda miljöer. (Hägerhäll 2005, s. 210)

Enligt en holländsk studie som Coeterier (1996) genomfört var det upplevelse av sammanhang och helhet som gav hög preferens gällande olika landskapsbilder. Likaså fann Sorte (1971) att preferensen sjönk om det i landskapsbilden förekom element som inte passar helheten (t.ex. i skala, form och funktion). (Sorte 2005, s. 231)

Däremot har det inom preferensforskningen varit svårt att med hjälp av forskningen lyckas definiera vad som menas med naturlighet. Försök med att definiera naturlighet som graden av vegetation i bilden och objekt eller byggnader som byggts av människan har inte visat sig fungera. Definitionen naturlighet är komplexare än så och det är idag ganska osäkert vad konkret i en miljö som gör att den upplevs som mer eller mindre naturlig. Detta kan vara ett problem inte minst inom landskapsarkitekturen eftersom den ofta syftar till att skapa hela landskap som på olika sätt ska tillgodose invånarnas behov. (Hägerhäll 2005, s. 210-212)

Nassaurs (1995) studier visade att synlig omvårdnad om miljön gav hög preferens. Sorte menar att just det synliga beviset på omvårdnad kan vara en anledning till att kulturlandskapet ofta får hög preferens. Likaså fanns Strumse (1994) att upplevelsen av ålder och mystik i ett landskap var avgörande för hög preferens. (Sorte 2005, s. 235-236)

Figur 26: Idéskiss som visar en interiör av en pastoral hage.

Metodproblem inom preferensforskningen

Ett problem inom preferensforskningen är att det som ligger till grund för försökspersonernas preferens är upplevelsen av en visuell representation av ett landskap, upplevelsen av en bild (Holmström 2006, s. 4). Holmström refererar till Frijda & Mesquitas (2000) fråga om man då verkligen undersöker upplevelsen av platsen eller upplevelsen av en bild och vad den förmedlar. Holmström menar att denna ensidighet inom forskningen kan förklaras med att det inom miljöpsykologin saknas systematiska studier som undersöker den multisensoriska upplevelsen av att befinna sig i och interagera med en fysisk omgivning. Roger Ulrich är medveten om denna problematik men hänvisar till att synen också är vårt främsta sinne. Enligt Holmström avslutar också den miljöpsykologiske forskaren Rachel Sebba sin artikel *The landscape of childhood – the reflections of childhood's environment in adult memories and in children's attitude* med att peka på att: "utmaningen för miljöpsykologiska studier är att överbygga skillnaderna mellan olika teoretiska perspektiv och hitta metoder att studera miljöpåverkan i hela sin komplexitet". (2006, s. 4)

Den tredje december 2010 fick jag möjlighet att delta i symposiet *Developing Research in Green Care and Farming* på Gunnebo Slott i Göteborg. Här möttes forskare från stora delar av Sverige för att diskutera och berätta om sin forskning inom grön rehabilitering. I ett intressant forskningsprojekt inom preferensforskning som Erik Heyman, doktorand vid *Institutionen för växt- och miljövetenskap* (Göteborgs universitet) medverkade i skickade man ut försökspersoner i skogen försedda med kamera för att fotografera de platser de tyckte bäst om (symposium *Developing...* 2010). Detta för att sedan kunna se vilka sorters platser som fick högst preferens. Här är det faktiskt den riktiga upplevelsen av en naturmiljö som fotograferas. Däremot är fotona i nästa skede, när de presenteras, endast en visuell representation av platsen. Dessutom är bildens förmåga att förmedla hur platsen ser ut i stor grad avhängig av hur duktig fotograf försökspersonen är.

Figur 27: Idéskiss som visar en interiör av en savann.

Ett annat problem med detta tvärvetenskapliga kunskapsområde är att upplevelsen av ett landskap kan studeras utifrån olika perspektiv, t.ex. ur ett teoretiskt filosofiskt perspektiv eller ett empiriskt perspektiv. Forskare inom olika forskningsfält har således olika perspektiv och angreppssätt vilket i sin tur påverkar målet med forskningen. T.ex. vill psykologen med sin forskning kunna säga något om människans psyke medan landskapsarkitekten vill säga något om landskapet. (Hägerhäll 2005, s. 213-14)

Biologisk och kulturell förklaringsmodell

Inom den empiriska forskningen om landskapspreferenser delas teorierna ofta in i antingen biologisk förklaringsmodell eller kulturell förklaringsmodell. Den biologiska förklaringsmodellen kopplar estetiskt tillfredsställelse till förhållanden i miljön som haft en evolutionär betydelse för människan. Förklaringsmodellen lägger tyngden på den fysiska miljön i sig och inte på människans föreställning om den. Forskningen försöker hitta allmänmänskliga strukturer och förklaringsmodeller i den för människan essentiella naturen. Ofta hänvisas till stora likheter i resultaten av preferensforskning mellan många olika studier, speciellt när det gäller naturmiljöer. (Hägerhäll 2005, s. 214)

Till skillnad från biologiska förklaringsmodeller pekar de kulturella förklaringsmodellerna på att det är de mentala föreställningarna om olika miljöer som ger utslag i form av en viss preferens. Det är individen och samhället som tillskriver miljön eller naturen speciella värden. Naturen har inget essentiellt egenvärde i sig. Upplevelsen av ett landskap bestäms inte av de fysiska beståndsdelarna i ett landskap utan av besökarens mentala bilder och föreställningar. Kulturella inslag som individers personliga erfarenhet, ålder, övertygelse, attityd, värderingar och kulturell kontext är alla parametrar som dessutom förändras över tid. (Hägerhäll 2005, s. 214-15)

Trädgårdsdesignern och förklaringsmodellerna

Eftersom landskapsarkitekturen letar efter ramar och specifika praktiskt användbara teorier om preferenser tenderar de att luta sig mot biologiska förklaringsmodeller inom miljöpsykologin (Hägerhäll 2005, s. 215).

Två teorier som spelat stor roll för landskapsarkitekturen är Jay Appletons teori om skydd och utsikt (*Prospect-Refuge Theory*) samt Stephen och Rachel Kaplans modell för förutsägelse av preferens (1982, 1989) (Hägerhäll 2005, s. 215).

Appleton menar att människan precis som djuren föredrar miljöer där vår förmåga till överlevnad och anpassning är som störst (*The Habitat Theory*). Vidare menar han att det vi finner estetiskt tilltalande härstammar just från vår perception av element i landskapet (så som form, färg och ordning i rummet) som var indikatorer på att miljön var gynnsam för vår överlevnad (Hägerhäll 2005, s. 215-16). Som följd av detta menar Appleton att människan genom evolutionen alltid föredragit miljöer där hon har utsikt men samtidigt är skyddad mot fara (*Prospect & Refuge Theory*, 1975) (ibid.) Bilder som just visar på sådana områden med rik variation mellan öppet och slutet får också hög preferens (Sorte 2005, s. 232).

Forskarparet Kaplans teorier om riktad uppmärksamhet och spontan uppmärksamhet utgör en del av en mer övergripande teori om informationsbearbetning (Holmström 2006, s. 7). Preferens av en viss miljö är enligt Kaplans beroende av kombinationen av följande fyra egenskaper; komplexitet (*complexity*), sammanhållning (*coherence*), läsbarhet (*legibility*), samt mystik (*mystic*). Komplexitet och sammanhållning hör till det tvådimensionella uttrycket, hur många olika saker det finns att titta på i miljön samt känslan av ordning, alla delar som kan hjälpa till att ordna miljön till större enheter. Läsbarhet och mystik däremot är tredimensionella aspekter av bilden, aspekter som skulle upplevas om man gick in i bilden. Med läsbarhet menas hur lätt platsen är att förstå och komma ihåg och med mystik menas bilden/platsens förmåga att väcka betraktarnas nyfikenhet och vilja tränga djupare in i bilden och upptäcka den mer. (Hägerhäll 2005, s. 216)

En liknande slutsats drog van der Berg, Vlek & Coeterier (1998) deras studie visade att komplexitet, helhet, mystik och mångfald var sammankopplat med höga estetiska värden (Sorte 2005, s. 232). Mustafa (1995) som genomförde en tvärvetenskaplig studie kom fram till att preferensen kunde förutses av upplevd komplexitet och mystik (ibid.). Det finns många andra teorier inom preferensforskningen som tittat närmare på betydelsen av specifika landskapselement och kopplat dem till deras evolutionära betydelse.

Det finns även många teorier som visar på samspel mellan biologiska och kulturella förklaringsmodeller. Ett exempel är Yi Fu Tuans teori (1974) om människan som dels en biologisk organism, en social varelse men också en unik individ. Han menar att alla dessa tre nivåer speglas i vår perception, våra attityder och våra värderingar. (Sorte 2005, s. 217)

Intressant är att enligt Yang och Browns (1992) studier gav grundläggande element som t.ex. vatten hög preferens oavsett bedömarens kulturella bakgrund. Däremot är utformning av parker och landskap mer kopplat till kulturella mönster. Detta skriver Sorte om i relation till Kaplans teorier om att komma bort. Att upplevelsen av att komma till en ny intressant och mystisk plats kan bero på att den kanske återspeglar en annan för besökaren ny kultur, när områdets egna invånare istället upplever platsen som tråkig. (Sorte 2005, s. 238)

Landskapsupplevelsen

För att kunna förstå hur och vad i ett landskap som ger hög preferens spelar de olika förklaringsmodellerna en ganska viktig roll. Är preferensen av olika landskap främst baserad på känslomässiga eller kognitiva bedömningar? De känslomässiga är då universella och medfödda och de kognitiva, kulturellt betingade medvetna tankar (Hägerhäll 2005, s. 218).

Det klart enklaste för en trädgårdsdesigner eller landskapsarkitekt vore om preferensen berodde på känslomässiga biologiska grunder. Det skulle nämligen betyda att det fanns fasta begrepp och ramar eller strukturer för hur en bra design skulle skapas. Men som med

det mesta är det betydligt mer komplicerat än så. Troligen står de biologiska och kulturella förklaringsmodellerna i nära förbund med varandra vilket även många forskare hävdar (ibid.).

Enligt Ulrich (1983) grundar sig preferens på en upprepad cirkulär relation mellan det känslomässiga och det kognitiva. Först kommer en direkt emotionell reaktion på det fysiska landskapet, baserad på t.ex. övergripande strukturer och former, djupegenskaper eller specifika element såsom vatten och vegetation. Denna direkta reaktion förfinas sedan med hjälp av efterföljande kognitiva värderingar där kulturella betingelser spelar stor roll och kan ge upphov till andra känslor. Samtidigt spelar en persons kulturella erfarenheter roll för den initierade känslomässiga upplevelsen av landskapet. (Hägerhäll 2005, s. 218)

Detta komplicerade samspel mellan det känslomässiga och det kognitiva kan illustreras med Hägerhälls följande resonemang. Samtidigt som framkallandet av minnen är en kognitiv handling spelar känslor en väldigt viktig roll i forandet av minnet. Händelser som skapat starka känslor är lättare att komma ihåg. Campbell (1985) menar att eftersom miljöer som evolutionsmässigt varit viktiga för oss framkallat starka känslor såsom rädsla, smärta eller välbehag så påverkar de också vårt minne och på det sättet även vår upplevelse av miljöer. Detta kan sägas gälla också i det kortare tidsperspektivet, där känslor ständigt förstärker olika minnen och på så sätt påverkar våra preferenser av t.ex. olika sorters miljöer. (2005, s. 219)

Stöd i skapandet av rumslighet?

En stor svaghet inom preferensforskningen är att försökspersonerna endast fått titta på bilder av olika landskap istället för att fysiskt uppleva platserna på riktigt. Det är alltså bara synsinnet om aktiverats, doft, ljus, värme och tidsdimensionen kan endast spela roll genom försökspersonens tidigare minne eller erfarenhet av platsen. Andra faktorer som att livserfarenhet av liknande platser, ålder och personliga minnen spelar stor roll i valet kan också vara problematiskt. (Hägerhäll 2005, s. 219-226) Dessutom blir själva undersökningen vinklad redan från början eftersom ett urval av foton redan har gjorts innan de presenteras för försökspersonen. Men trots detta kan teorierna ge ett visst stöd i skapandet av rum för en terapeutisk trädgård på Mårtens. T.ex. kan de fyra variablerna; topografins variation, öppet och slutet landskap, synligt vatten och naturlighet vara viktiga att ha i åtanke under gestaltningen.

Det är intressant att många studier visar på att människor ger högre preferens åt naturlika miljöer men att man samtidigt inte lyckats precisera vilka element eller faktorer som skapar denna naturlighet. Kanske är frågan alldeles för enkel att ställa i förhållande till de komplexa mönster som hos människan gör att vi upplever en miljö som naturlig. Troligen spelar dessutom människors inre bilder och tidigare upplevelser av natur stor roll för hur de definierar naturmiljöer.

Eftersom det är svårt, egentligen omöjligt för mig att förutse vilka sorters människor som kommer att använda trädgården på Mårtens blir det också svårare för mig att använda mig av teorier som baseras på en kulturell förklaringsmodell. Jag vet inte vilket, kön, ålder, social bakgrund och historia, vilka värderingar eller attityder de har. Men av samma orsak är det svårt att skapa en trädgård som endast utgår från de biologiska förklaringsmodellerna. Det skulle också vara vanskligt att skapa en trädgård som främst passar en specifikt grupp av människor, den måste kunna passa flera olika målgrupper, speciellt då anläggningen också kommer att användas i andra sammanhang. Därför är det viktigt att skapa en stor variation av rumsligheter så att så många olika sorters människor som möjligt har chans att hitta en plats som passar deras person och livssituation just i den stunden.

Den enda teorin som kanske direkt kan tolkas och användas för skapandet av rumslighet är Appletons teori *Prospect- Refuge*. Däremot kan många andra miljöpsykologiska teorier fungera som vägledning och tolkningsunderlag för att skapa passande trädgårdsrum till Mårtens.

2.2.3 Teorier bakom Alnarpsmetoden

Eftersom det inte finns så mycket information eller litteratur om vilka sorters rumsligheter som bör finnas i en terapiträdgård har jag valt att titta närmare på hur terapiträdgården vid Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp är uppbyggd. Jag har tittat närmare på vilka teorier de lutar sig mot samt vilka olika sorters rumsliga kvalitéer som finns i trädgården där och hur de karaktäriserats genom att undersöka parkkaraktärerna.

Grundstommen i trädgården

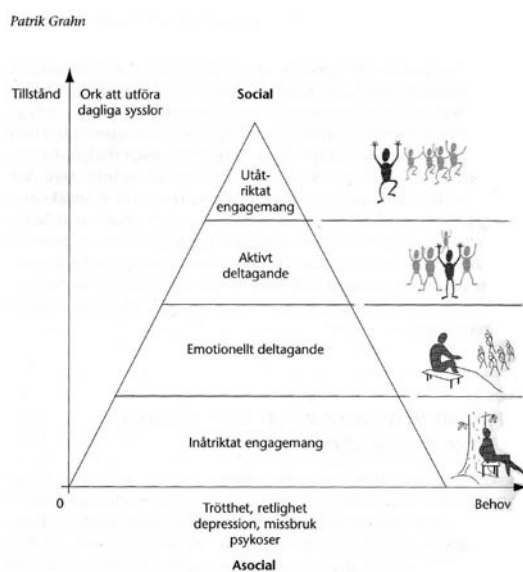
I arbetet med anläggandet av terapiträdgården i Alnarp ligger Ulrich och makarna Kaplans teorier som ett övergripande ramverk (Grahn 2010, s. 61). Men som tidigare diskuterats erbjuder Ulrichs och makarna Kaplans teorier inga större hjälpmedel i det konkreta utformandet eller designandet av en terapiträdgård. Vilka typer av trädgårdsrum bör finnas däri och hur ska de se ut?

Teorin om betydelseområdet

Grahns forskning om människors behov av grönområden har lett fram till en egen teori, *Teorin om betydelseområdet*. Teorin uttrycker att den enskilda människans psykiska förmåga och belägenhet starkt avspeglas i deras behov av grönområde. Med det menar Grahn att både naturen och den enskilda personens psykiska och fysiska resurser för tillfället, påverkar varandra reciprokt och cykliskt. Det vill säga, naturen kan påverka en persons mentala tillstånd och en persons mentala tillstånd påverkar i sin tur personens upplevelse av naturen (Grahn 2010, s. 62). Parallellt kan dras till Ulrichs förklaring av hur preferens uppstår med hjälp av både den biologiska och kulturella förklaringsmodellen (se föregående sida).

Behov vid olika stadier (Behovspyramiden)

Vidare fortsätter teoribildningen med en modell som visar människors känslighet för sin fysiska och sociala omvärld. Till grund ligger den forskningen som Grahn och Sorte genomfört under 1980-talet. Där kunde Grahn tydligt se att behoven av natur såg olika ut beroende på personens sinnestillstånd. Personer som mådde psykiskt dåligt föredrog att dra sig tillbaka till skyddad plats med vild natur medan personer som mådde bra valde öppna platser med möjlighet till att sociala kontakter. (Grahn 2010, s. 63-64)

Figur 28: Grahns behovspyramid (Grahn & Ottosson 2010, s. 63)

Patrik Grahn förklarar på följande sätt hur behovspyramiden fungerar: (Grahn 2005, s. 250-51). När den psykiska kraften är som lägst är också känsligheten som störst. Längst ner i pyramiden befinner sig personer med lägst psykisk kraft som bara klarar av inåtriktad engagemang. Enligt modellen har man då ett stort behov av en miljö som stöder det arbetet, en natur som inte ställer några krav. Mentalt kan personen inte ta in nya intryck utan har fullt upp med att sortera intryck de bär med sig. När personen mår snäppet bättre väcks en viss nyfikenhet inför den sociala omvärlden, personen klarar nu av delta emotionellt men inte aktivt. Nästa steg är att kunna delta aktivt i sociala sammanhang, med utrymme för den egna kreativiteten, men utan krav på att vara duktig eller prestera något. Här menar Grahn att behovet av olika miljöer är ganska brett. När den psykiska styrkan är stark kommer det utåtriktade engagemanget och man klarar av att leda och fullfölja projekt man planerat. Personerna som befinner sig i botten av pyramiden har ett behov av lugn och enskildhet och har ett stort omedelbart behov av stöd från naturen. Personer som däremot mår bra och befinner sig högst upp pyramiden söker sig till andra sorters grönområden och delar gärna sina upplevelser med andra. (Grahn 2005, s. 250-51)

Denna teori ger främst ett hjälpmedel för förståelsen av vilka olika karaktärer på de olika trädgårdsrummen som en terapiträdgård för utbrända bör ha. Därigenom ger teorin indirekt ledtrådar om hur de rumsliga aspekterna och kvalitéerna bör användas för utformandet av en terapeutisk trädgård på Mårtens.

Människor i kris (Harold Searles)

En teori som den amerikanske psykologen Harold Searles (1960) lagt fram är att människor i livskris förhåller sig till sin omgivning på följande sätt: De mest krävande relationerna har de till familj och släkt, lite mindre krävande är den till okända personer. Relationen till djur är ännu enklare, de ljuger inte och är mer direkta. Växter som varken kan visa otacksamhet eller springa iväg kommer näst. Till stenar och vatten är relationen minst komplicerad, de bara existerar. Stigsdotter och Grahn menar följaktligen att naturen är mindre krävande än trädgårdsrummet. (2002, s. 63)

De åtta parkkaraktärerna

Som hjälp i själva designandet och utformandet av de olika trädgårdsrummen och deras önskvärda karaktärer i Alnarpträdgården, användes de åtta parkkaraktärerna. De åtta parkkaraktärerna är resultatet av ett forskningsarbete som Patrik Grahn och Gunnar Sorte påbörjade där de undersökte vilka slags kvalitéter stadsbor ville ha i sina omgivande parker och grönområden. Ju fler olika karaktärer parken innehöll desto attraktivare blev den. Tillsammans med Ann-Margreth Berggren-Bärring analyserade sedan Patrik Grahn resultaten och skapade de åtta parkkaraktärerna (Nordh 2005, s. 7). Enligt Stigsdotter & Grahn tilltalar parkkaraktärerna Rofylld, Rymd, Artrik, samt till viss del Kultur, många personer (2002, s. 66). Dessa menar också att ju närmare bostaden vi har en park, desto mer utnyttjar vi den och desto mindre stressade blir vi (Stigsdotter & Grahn 2003, s. 15). Det ska däremot tilläggas att forskningen är baserad främst på bilder/foton och hur de upplevs och inte på verkliga naturupplevelser.

2.2.4 Vidareutveckling av de åtta parkkaraktärerna

När terapiträdgården i Alnarp utformades låg Grahn och Berggren-Bärrings åtta parkkaraktärer som grund för trädgården. Eftersom definitionerna har kommit att variera och ändras lite med åren har jag valt att utgå från de senaste beskrivna åtta parkkaraktärer. Dessa används och beskrivs av Grahn i boken *Trädgårdsterapi* som kom ut 2010 (Grahn & Ottosson, 2010, s. 65). Trots att Grahn där valt att kalla parkkaraktärerna för dimensioner är de nästintill identiska vilket gör att jag väljer att använda det mer spridda begreppet parkkaraktärer. För bilder av parkkaraktärerna se bilaga 4.

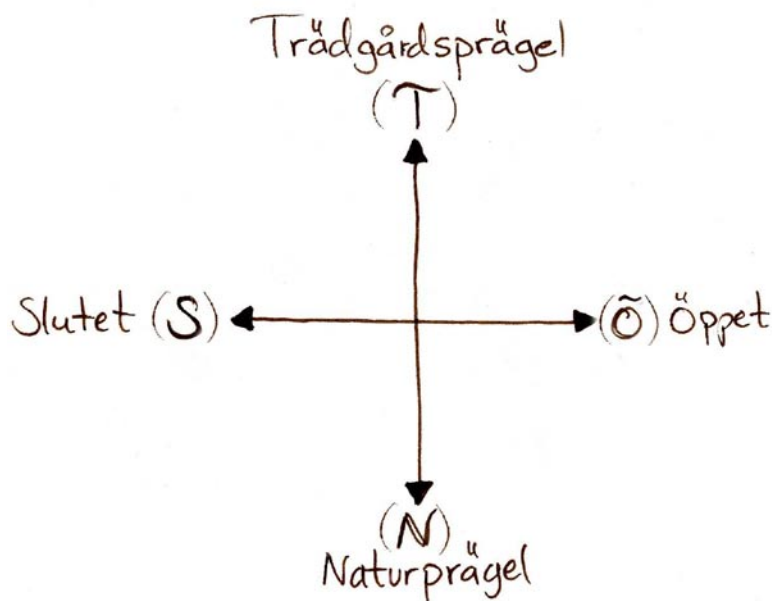
Parkkaraktärerna praktiska användbarhet

Parkkaraktärer är ibland lite svåra att tolka så att de blir praktiskt användbara men kan fungera som teoretiska hjälpmedel för att utvärdera olika karaktärer i parker. För att få så mycket hjälp som möjligt av dessa parkkaraktärer i det kommande skissarbetet med utformandet av rumslighet för trädgården på Mårtens har jag undersökt dessa karaktärer lite närmare. Jag har tittat närmare på graden av slutenhet och öppenhet och graden av naturprägel respektive trädgårdsprägel de olika parkkaraktärerna kan rymma för att lättare förstå de rumsliga aspekterna och kvalitéerna.

Som tidigare nämnts är just graden av slutenhet och öppenhet samt naturlighet två av de fyra faktorerna som resultat inom preferensforskning visar är speciellt viktiga för vilka miljöer vi uppskattar mest. I sin rapport *Grönstrukturens betydelse för användningen...* skriver också Berggren-Bärring och Grahn att: "Om man ska söka fastställa något riktigt grundläggande i vad folk finner och reagerar på i grönområden så är det tydligen den prägel man uppfattar av natur och kultur" (1995, s. 158). Vidare har även nämnts att Grahn sett ett samband mellan dessa parametrar och människors behov av olika slags miljöer beroende på deras psykiska hälsa: "Personer som mådde psykisk dåligt föredrog att dra sig tillbaka till skyddad plats med vild natur medan personer som mådde bra valde öppna platser med möjlighet till att sociala kontakter". (Grahn 2010, s. 63-64)

Val av figur

Figuren som jag valt att använda för att undersöka parkkaraktärerna består av två så kallade motsatspar, slutet – öppet, naturprägel – trädgårdsprägel. Med den här figuren vill jag försöka hitta ett sätt att vidareutveckla parkkaraktärerna så att de blir till ett mer handgripligt hjälpmedel i skapandet av rumslighet. Graden av slutenhet och öppenhet är faktorer som är grundläggandet för upplevelsen av rumslighet på en plats. Preferensforskningen visar också att naturlighet troligen är en av de viktigaste faktorerna för hög preferens. Däremot är det inte självklart vad motsatsen till naturprägel kan tänkas vara – stadsprägel? Men det är sällan en park utvecklas mot att vara stadslik, ännu mer sällan en terapeutisk park. Kulturprägel skulle kunna vara en passande partner, däremot är kulturprägel ett rätt så svårdefinierat begrepp med en väldigt bred innebörd. Däremot menar jag att trädgårdsprägel kan fungera som ett passande motsatspar till naturprägel. Med trädgårdsprägel menas här områden där människan tydligt styr naturen efter egna önskemål, ofta finns inslag av (av människan) byggda föremål med. Dessutom menar Stigsdotter att "Generally speaking, nature makes fewer demands than gardens, where you can build in more or less demands in the design" (Stigsdotter & Grahn 2002, s. 63). Därför kan en undersökning av just graden av slutenhet eller öppenhet och graden av naturprägel och trädgårdsprägel i de olika parkkaraktärerna vara intressant. Det bör poängteras att jag med naturpräglat uttryck menar att platsen för gemene man ser naturlig ut, och vice versa gällande trädgårdsprägel. Den här undersökningen av parkkaraktärerna är ett experiment.

Figur 29: Visar figuren som jag valt att använda.

Hur sluten eller öppen bör platsen upplevas? Hur stark bör naturprägelns respektive trädgårdsprägel vara? Dessa variabler skulle jag säga är bland de grundläggande i skapandet av rumslighet i en trädgård, park- eller naturområde. Förhoppningen är att utvecklingen kan fungera som ett komplement till de åtta parkkaraktärerna och på så vis underlätta i skapandet av rumslighet.

Förutom de skrivna förklaringarna av de olika karaktärerna, har de tillhörande skisserna (förslagen på hur de olika karaktärerna kan se ut, se bilaga 4) spelat stor roll för var i diagrammet jag placerat in karaktärerna. Att min bedömning av graden av slutenhet och öppenhet är gjord utifrån de bilderna och beskrivningarna kan vara problematiskt, speciellt då en del bilder kan beskriva flera karaktärer.

Däremot tänker jag att parkkaraktärerna kan placeras in över större områden i figuren vilket gör att vissa parkkaraktärer har områden gemensamt. Vidare tänker jag att de utvalda bilderna är framtagna som en stereotyp för en viss parkkaraktär och därför är så nära rättvisande man kan komma.

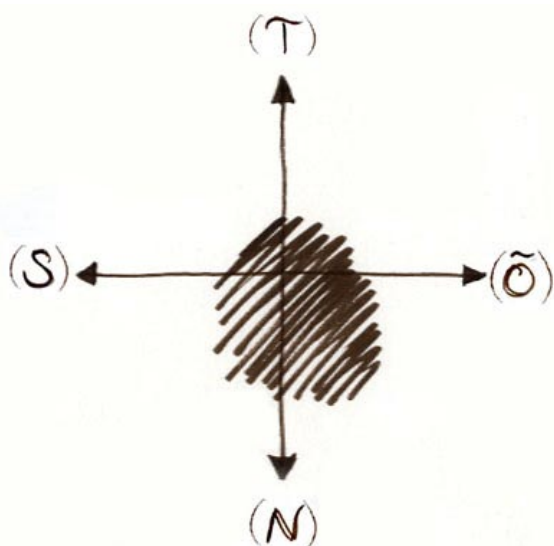
När jag har försökt att placera in dessa olika parkkaraktärer i diagrammet har det varit olika svårt. Vissa karaktärer har känts lätta att placera in (t.ex. rofylld, naturlig/vild och allmänningen) medan andra varit betydligt svårare (t.ex. historia och skydd). En del karaktärer kan faktiskt placeras in på fler än ett ställe i diagrammet eller över nästan hela diagrammet som t.ex. karaktären atrik.

Storleken på området är en parameter som jag inte tagit hänsyn till i denna undersökning av parkkaraktärerna. Enligt Berggren-Bärring och Grahn är karaktärerna natur, atrikedom, rymd och rofylld ofta knutna till större grönområden (1995, s. 5).

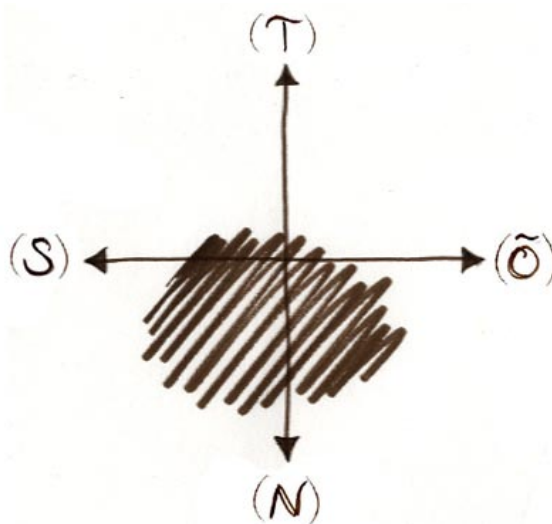
Rofylld

Det viktigaste är att platsen upplevs som tyst och lugn, det ska kännas som en oas i kontrast till stadens liv och larm. Miljön ska ge ett välstädat intryck utan varken skräp eller ogräs, det ska inte finnas några anordningar för aktiviteter, men gärna naturliga ljud från vatten, insekter och fåglar. (Grahn 2010, s. 65; Nordh 2005, s.15-16)

Samtidigt som Nordh skriver att den kan liknas vid den engelska landskapsparken skriver hon att den kan vara både naturpräglad och kulturpräglad (ibid.). Utifrån dessa parametrar skulle jag säga att denna karaktär främst är en stiliserad bild av ett naturuttryck, sedan är det graden av stilisering som utgör glidningen mellan naturprägel och trädgårdsprägel, det viktiga är att den ska ge ett städat och tuktat intryck och upplevas som en trygg plats. Nordh skriver också att den ska vara rymlig. Vad är då ett rymligt uttryck? Jag skulle säga att graden av slutenhet och öppenhet spelar roll för upplevelsen av rymd. Ju större grad av öppenhet (utan att förlora i känslan av omslutenhet), eller ju högre upp taket är desto större upplevelse av rymd.

Figur 30: Karaktären Rofylld i figuren.

Figur 31: Karaktären Natur i figuren.

Natur

Denna karaktär ska spegla vår bild av till synes orörd natur, inga spår av mänsklig närvaro ska finnas. Området ska vara lugnt och stilla och endast ljud från fåglar, insekter och andra djur får förekomma. En viss känsla av mystik får gärna präglade platsen, här är det egna mötet och upplevelsen med naturen det viktigaste. Platsen får gärna lyfta fram känslan av vara del av något större och mäktigare. (Grahn & Ottosson 2010, sid. 65; Nordh 2005, s. 19)

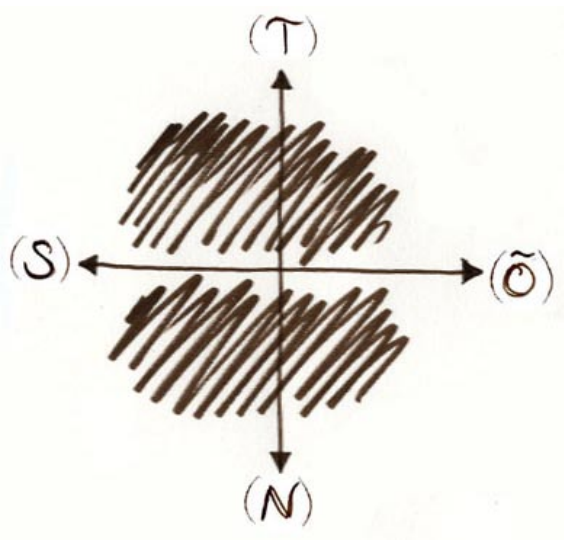
På skalan naturprägel- trädgårdsprägel är denna karaktär inte särskilt svår att placera in, den ska vara så naturpräglad som möjligt. Däremot har jag svårt att se hur en lite yngre igenväxt natur, som också kan vara förhållandevis orörd, skulle lyckas förmedla känslor som mystik och andakt som äldre natur gör. Det samma gäller graden av slutenhet och öppenhet. För att ett område ska upplevas som intressant och mystiskt är ett visst siktdjup och öppenhet viktigt, också för att kunna slappna av och känna sig säker och nyfiken istället för osäker och rädd. Däremot får det inte vara för öppet, för läsbart, ett visst mått av slutenhet är väldigt viktigt för mystikens skull.

Artrik

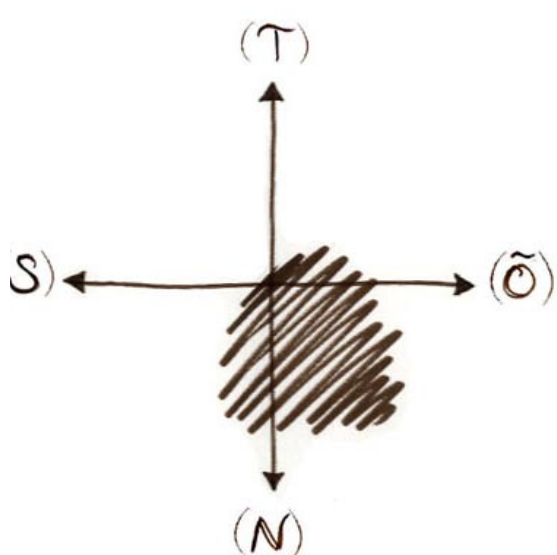
Denna karaktär präglas av upplevelsen av en rik flora och fauna, där många olika djur och växter ingår (Nordh 2005, s.15; Grahn 2010, s. 65). Främst finner man denna karaktär i naturlika miljöer, utan några kulturella inslag. Många vill gärna att det svenska kulturlandskapet ska speglas, såsom betesmarker, bryn och strandkanter. Men tvärt emot detta går karaktären även att finna i mer kulturpräglade sammanhang som botaniska trädgårdar. (Nordh 2005, s. 15)

Den här karaktären kan sägas ha helt olika platser i diagrammet. Dels den mer naturpräglade parken som helt saknar kulturella inslag, men där dock utbredningen går från rena skogsnaturupplevelsen till hårt betad kulturmark, vilket utgör glidningen på skalan naturprägel – trädgårdsprägel. Här kan också glidningen mellan slutenhet och öppenhet vara rätt så stor, alltifrån ett ganska igenväxt bryn till öppen ängsmark.

Den botaniska trädgården kan sägas vara den kulturella motsvarigheten med stark trädgårdsprägel. Med stor glidning mellan slutenhet och öppenhet men med klar trädgårdsprägel istället för naturprägel.

Figur 32: Karaktären Artrik i figuren.

Figur 33: Karaktären Rymd i figuren.

Rymd

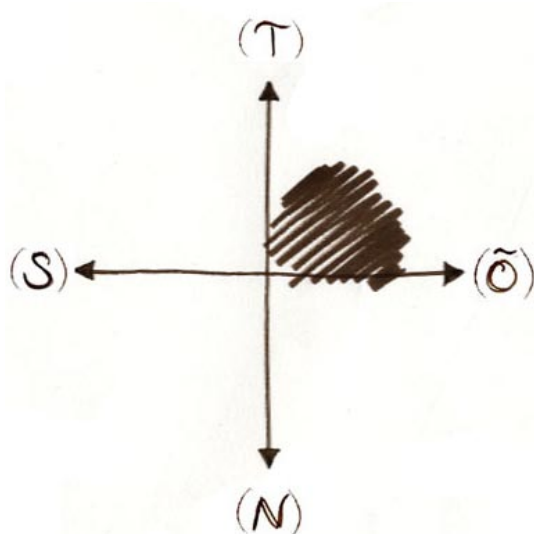
Denna karaktär präglas av känslan av att stiga in i en annan värld, ett rymligt sammanhängande område som har tydliga avgränsningar men ändå ska inge känslan av vidsträckthet och helhet. Man ska kunna röra sig i parken utan att stöta på hinder, den ska vara lättframkomlig. Ett exempel kan vara en bokskog. (Nordh 2005, s. 17; Grahn 2010, s. 65)

Den här karaktären beskrivs varken såsom naturlig eller kulturlik. Däremot befinner sig de element som beskrivs närmast det naturlika uttrycket. Liksom den naturlika och artrika karaktären består glidningen här främst i graden av natur- eller parklikhet, utan direkta trädgårdslika inslag. För att rymd och vidsträckthet samt helhet ska upplevas måste sikten vara rätt så god och därav graden av visuell öppenhet relativ stor.

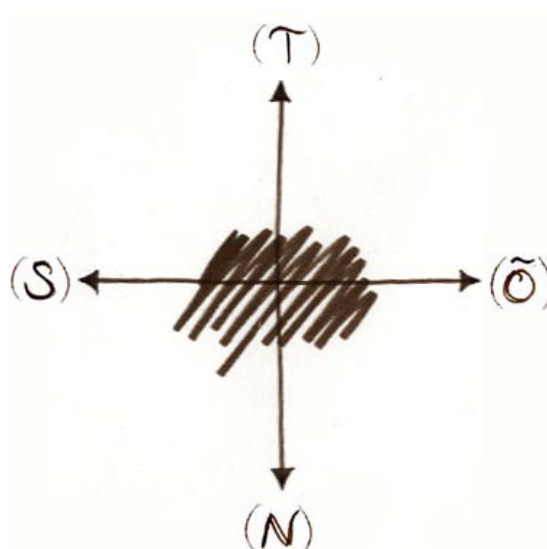
Öppning

Denna karaktär präglas främst av öppenhet och en robust och tålig miljö, ofta en gräsmatta. Platsen har inget bestämt användningsområde utan ska kunna användas till vitt skilda evenemang. Den får gärna kantas av läplanteringar och kullar som kan fungera som sittplatser. Miljön får inte ha en naturlig prägel där gräset liknar ängsvegetation utan den ska vara robust. Gräset ska vara välfriserat och platsen ska kunna användas för lekar och aktiviteter. (Grahn 2010, s. 65; Nordh 2005, s. 16)

Den här karaktären ska uttryckligen inte ha någon naturlig karaktär, däremot finns inte heller särskilt många trädgårdslika element, förutom eventuella parksoffor eller lyktor. Det ska också vara en öppen gräsyta vilket inte lämnar särskilt många frågor angående graden av öppenhet.

Figur 34: Karaktären Öppning i figuren.

Figur 35: Karaktären Skydd i figuren.

Skydd

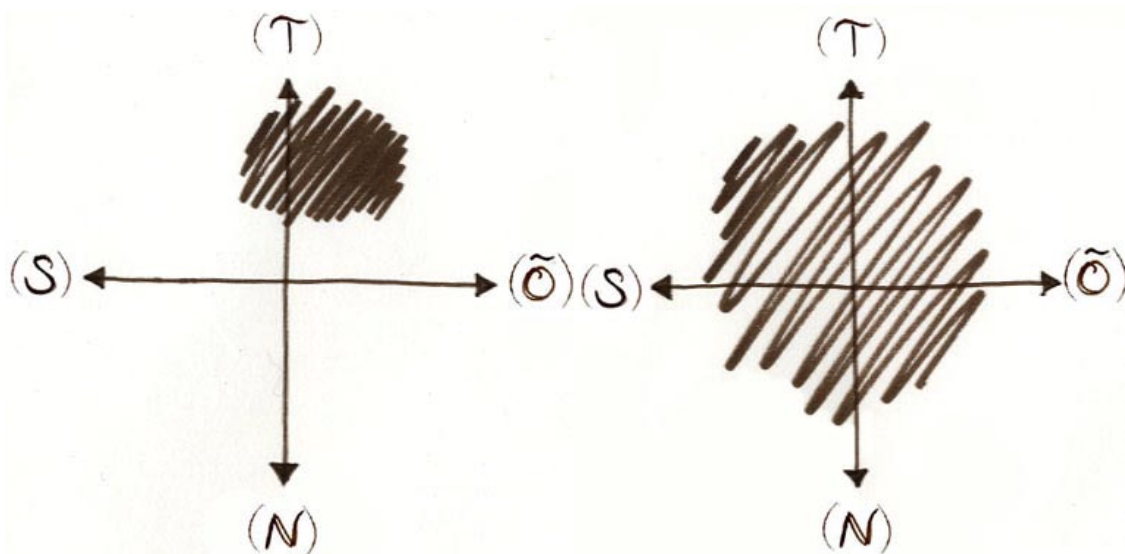
Platsen ska fungera som en oas, en tillflyktsort där man kan slappna av och samtidigt ha möjlighet att leka och experimentera. Detta är en idealisk miljö för lek där barns kreativitet och skaparlust kan släppas lös, gärna med några stenar och roliga klätterträd. Platsen ska helst vara lättöverskådlig och väl avgränsat. (Nordh 2005, s. 18; Grahn 2010, s. 65)

Den här karaktären kan vara lite svår att definiera som naturpräglad eller trädgårdspräglad, den befinner sig däremellan i gränslandet. Jag tror dock att platsen vinner på att närma sig det naturlika uttrycket på den befintliga platsen för att inte riskera att hämma eller styra kreativiteten och skaparlusten genom för starka former och uttryck. Vad det gäller graden av slutenhet och öppenhet finns inget uttryckt i klartext men överskådligheten underlättas ju öppnare platsen är. Karaktärsbilderna visar dessutom en ganska stor öppenhet. Däremot tror jag att karaktären vinner på att inte vara för öppen utan mer som en gles trädunge för att behålla sin karaktär av oas och tillflyktsort och samtidigt vara intressant och fantasieggande.

Social

Den här karaktären är starkt präglad av ett kulturellt uttryck, en social arena och mötesplats för trevlig samvaro, fest och nöje. Där kan finnas caféer, scener eller blomsterrabatter. Platsen ska kännas intim och välkött och kan finnas på torg, kajer eller som en del i en större park. (Nordh 2005, s. 17; Grahn 2010, s. 65)

Den här karaktären är lätt att placera på skalan naturprägel eller trädgårdsprägel, däremot är det svårare att avläsa graden av slutenhet och öppenhet. Men man kan tänka sig att caféer och scener sällan skymms av för tät vegetation, tvärtom vill cafégästerna ofta sitta i solen och scenen ska synas tydligt.

Figur 36: Karaktären Social i figuren.

Figur 37: Karaktären Kultur i figuren.

Kultur

Den här karaktären kan finnas både i en naturpräglad och i en trädgårdspräglad miljö. Detaljer och lämningar som visar på kulturellt och/eller historiskt sammanhang finns i form av fontäner, blomsterarrangemang, skulpturer, stenmurar etc. Platsen får gärna visa på tidsaspekten, en koppling mellan nu och då. (Nordh 2005, s. 18; Grahn 2010, s. 65)

Den här karaktären är extra svår att placera in i diagrammet eftersom man kan säga att den består av något sorts objekt i en viss miljö. Objektet har alltid en kulturell prägning, men ibland kan t.ex. en gammal stenmur påminna mer om naturen (trots att den är av människan skapad) än om trädgården som vi ser den idag. Miljön som objektet är placerat i kan skifta ifrån ren naturprägel, exemplet stenmur i gammal skog, till ren trädgårdsprägel, t.ex. en fontän i en formträdgård. Därför varierar graden av öppenhet lika mycket. Det här är egentligen den enda karaktären där diagrammet inte kan användas alls som ett hjälpmedel.

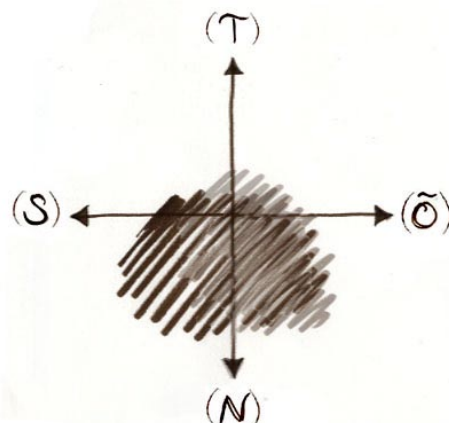
Sammanfattning

Frågan är nu om denna vidareutveckling av parkkaraktärerna kan hjälpa mig i det kommande gestaltungsarbetet med skapandet av rumslighet för den terapeutiska trädgården på Mårtens? Den ger i och för sig ingen direkt vägledning i rumskapande aspekter och kvalitéer men gör det indirekt. Graden av slutenhet och öppenhet spelar stor roll för hur rumslighet upplevs och skapas. Som tidigare nämnts visade Grahns forskning att personer som inte mår så bra söker sig till skyddade platser i områden med mer vild naturkaraktär, medan personer som mår lite bättre gärna söker sig till mer sociala och öppna sammanhang. Man skulle då kunna använda min figur för att se vilka parkkaraktärer som passar bättre för personer som är psykiskt svaga eftersom den just är byggd på graden av öppenhet och naturprägel. Detta skulle då direkt kunna vara till hjälp i skapandet av rumslighet för en terapeutisk trädgård. Vilka parkkaraktärer passar utifrån den här figuren psykiskt mindre starka respektive psykiskt starka personer?

Slutsats

Utifrån min undersökning skulle då följande rumsligheter passa bättre för personer som inte är så psykiskt starka eftersom de främst placerats in i de naturpräglade inte så öppna områdena:

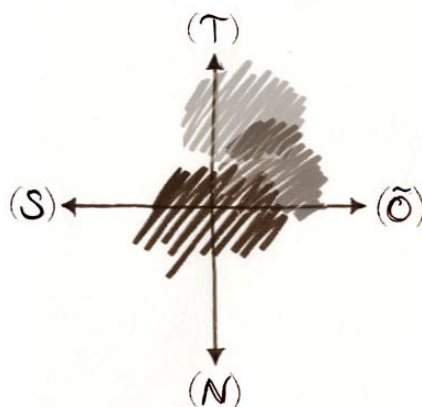
- Rofylld, Natur, Rymd (Artrik, & Kultur)

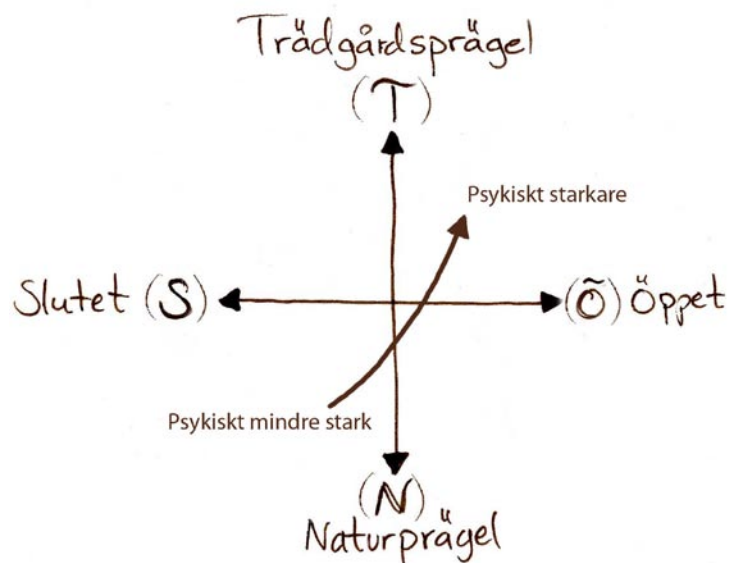
Figur 38: Karaktärerna Rofylld, Natur & Rymd inplacerade i figuren.

Följande karaktärer som främst placerats in i de mer trädgårdslika öppna områdena skulle således uppskattas mer av personer som är psykiskt starkare:

- Skydd, Öppning, Social (Artrik & Kultur).

Figur 39: Karaktärerna Skydd, Öppning & Social inplacerade i figuren.

Figur 40: Visar ett eventuellt samband mellan psykiskt välmående och val av grönområde.

En förenklad sammanfattning av vilka sorters gröna områden som passar personer i olika stadier av psykiskt välbefinnande skulle kunna figur 40 få illustrera. När människor inte är så psykiskt starka föredrar de naturlika, skyddade områden och när de är psykiskt starkare söker de sig till sociala mer öppna sammanhang.

I slutet av sin doktorsavhandling har Stigsdotter också sammanfattat vilka parkkaraktärer som forskningsresultat visar bör vara inkluderade i utformandet av restaurativa rum i en läkande trädgård (2002, s. 35). Dessa karaktärer; Serene, Rich in Species, Space, and to some extent Culture (Rofylld, Artrik, Öppning, kultur) (ibid.), sammanfaller ungefär med de parkkaraktärer som enligt min undersökning bör passa en terapeutisk trädgård förutom på en punkt. Stigsdotter inkluderar inte parkkaraktären Natur, vilket är lite förvånande. Kanske är det av den enkla anledningen att det implicit i naturkaraktären finns ett krav på större områden eller omfång än vad ett trädgårdsrum i en läkande trädgård ofta kan rymma.

Denna utveckling av parkkaraktärerna är främst skapad för att underlätta gestaltungsarbetet av en specifik terapeutisk trädgård på Gotland och är ett experiment. Det går inte att använda denna figur som principiell modell för hur trädgårdsrum generellt bör skapas. Däremot kan den fungera som ett hjälpmedel för förståelsen av vilka sorters miljöer människor i olika stadier av välbefinnande kan ta till sig.

Modellen är självklart en grov förenkling och som tidigare nämnts visar forskningen på att ju flera parkkaraktärer som en park eller naturområde hyser desto mer uppskattad och använd är den (generellt sett). I en terapeutisk trädgård måste båda grupperingarna av rum finnas och speciellt viktig är glidningar dem emellan. Ofta har ett trädgårdsrum dessutom flera kvalitéer, d.v.s. hyser flera olika parkkaraktärer. Om inte annat kan modellen fungera som en visualisering av vilka olika rumsligheter som går att skapa och glidningarna där emellan.

Gemensamt för Grahns teorier och de andra som ligger till grund för Alnarpsmetoden är att de visar på vikten av att skapa en stor bredd i trädgården, så att det alltid finns platser i trädgården som kan spegla de olika behoven besökarna har. Detta oavsett var de befinner sig i behovspyramiden.

Fram tills nu har vi tittat närmare på de grundläggande teorierna inom miljöpsykologi inom trädgårdsterpin samt teorier som Alnarpsmetodens verksamhet lutar sig mot. Men fortfarande skulle jag vilja hitta lite mer konkreta, handgripliga fakta om vilka trädgårdsrum som passar i en terapeutisk trädgård. I nästa del talas det mer om just guidning och ledord för olika trädgårdsrum i en terapeutisk trädgård.

2.3 Trädgårdsrum för en terapeutisk trädgård

Efter den mer teoretiska delen om miljöpsykologins teorier och fakta om människors upplevelse av natur och trädgård ska vi nu titta närmare på just den terapeutiska trädgården. Vilka sorter trädgårdsrum är önskvärda däri? Jag har främst tittat närmare på Alnarpsmetoden och tillsammans med önskemål från HG gällande trädgården på Mårtens sammanställt några ledord för skapandet av en terapeutisk trädgård på Mårtens. Men först Alnarpträdgården och indelningen i olika teoretiska skolor om på vilket sätt en trädgård kan fungera terapeutiskt.

Figur 41: Växthuset som HG byggt kan också fungera som ett uterum för regniga dagar, växthus eller inglasade uteplatser som är ett återkommande inslag bland terapiträdgårdar.

2.3.1 Enligt Alnarpmodellen

Förutom Kaplan & Kaplans, Ulrichs teorier och Grahns teorier om behovspyramiden och parkkaraktärerna har trädgården på Alnarps utformats med stöd från många andra teorier om varför trädgård kan fungera läkande. Stigsdotter & Grahn har delat in teorierna i tre olika grupper beroende på deras karaktär (Stigsdotter & Grahn 2002, s. 62).

The Healing Garden School baseras på teorier om att trädgården ska vara kravlös och vilosam, trädgårdens miljö i sig fungerar restorativt. Skolan förespråkas främst av arkitekter och miljöpsykologer. Här är det främst de biologiska förklaringsmodellerna som lyfts upp med människans nedärva relation och behov av naturen för överlevnad och välmående. (Stigsdotter & Grahn 2002, s. 62)

The Horticultural Therapy School baseras på teorier om att det är arbetet i trädgården som är läkande för människan. Forskarna som förespråkar denna skola, ofta inom medicin och trädgårdsterapi menar att arbetet i trädgården är direkt, meningsfullt och roligt och att det därför är själva arbetet i trädgården som är välgörande. Människan är en skapande och kreativ varelse som känner sig belönad och mår bra av att utföra meningsfulla sysslor där både den fysiska kroppen och tankeverksamheten används. (Stigsdotter & Grahn 2002, s. 63)

The Instorative School kan man säga förespråkar en blandning av de två föregående skolorna. Det är både det kravlösa upplevandet av en naturmiljö eller trädgård såväl som aktiviteterna som utförs i trädgården som får människor att må bättre. Vilka aktiviteter som utförs är anpassat efter individens behov i stunden. Både de biologiska och de kulturella förklaringsmodellerna används som stöd och verkar också tillsammans. (Stigsdotter 2005, s. 27) Till denna skola tillhör också Alnarpmodellen.

Utifrån dessa olika skolor har tre övergripande mål med terapiträdgården i Alnarps tagits fram. Där ska finnas (ibid.):

- Trädgårdsrum som är mer krävande och mer fokuserad på trädgårdsarbete och odling, *The Horticultural Therapy School*.
- Delar som inte är krävande utan mer naturorienterad med restorativa funktioner, *The Healing Garden School*.
- Delar som lockar fram nyfikenheten hos patienterna, locka dem till att använda sina sinnen att lukta, ta och smaka på växter, blommor, vatten och stenar, *The Instorative School*.

De olika trädgårdsrummens karaktärer ska spänna mellan mer aktiverande och krävande platser till lugnande icke krävande platser med en glidande övergång däremellan (Stigsdotter & Grahn 2003, s. 43). Trädgården ska på samma gång (men kanske på olika platser) locka till aktivitet och vila, så att man alltid kan uppsöka en miljö som svarar mot den sinnesstämning besökaren för tillfället befinner sig i (Grahn 2010, s. 17).

Stigsdotter menar att trädgårdsrummen ska kännas bekanta men intressanta och inte vara för abstrakta eller utmanande (Stigsdotter 2002, s. 64). Den största delen av Alnarpträdgården är den naturliga delen där inget trädgårdsarbete sker (Stigsdotter & Grahn 2003, s. 43). Avgränsningarna av trädgården mot den omgivande miljön är viktig för att skapa trygghet och överblickbarhet av trädgården, detta skapas i Alnarpträdgården med hjälp av klippta häckar (ibid.).

2.3.2 HGs önskemål för gestaltningen av trädgården

HG arbetar främst med symboldrama i sin rehabilitering och vet i nuläget inte om det kommer att ske någon aktiv trädgårdsterapi på Mårtens. Trädgården är mer tänkt som ett ramverk eller komplement till den rehabiliteringsmetod han utövar. Däremot kan trädgården på sikt komma att användas mer aktivt i rehabiliteringen av personer som lider av utmattningssyndrom. Man skulle kunna säga att den terapeutiska trädgården på Mårtens i det första skedet främst kommer att luta sig mot tankarna inom *The Healing Garden School*. Trädgården ska skapa restorativa upplevelser hos patienterna, det är upplevelsen av att vara i trädgården som ger återhämtning.

Första besöket på Mårtens

Vid mitt första besök på Mårtens i april 2010 pratade vi lite allmänt om HGs önskemål om hur trädgården ska utformas. HGs önskan var att trädgården ska vara kravlös, njutbar och inbjudande. Viktigt är att där finns många olika kontemplativa platser, intima och skyddade för introspektion, meditation. HG associerar med ett slags zenparadis. Där får gärna finnas vatten i olika former och små slingrande stigar och slingor för andliga promenader. En annan idé är att skapa en liknande upplevelse som ett turkiskt bastubad kan ge, en slags mystisk men varm labyrinth. Platserna måste också variera i intryck och intensitet så att alla besökare kan hitta en plats som passar deras psykiska förmåga att ta in och hjälpas av trädgården. Detta är viktigt eftersom besökarna eller klienterna är i olika faser och ofta har olika behov.

Eftersom uppbyggnaden av trädgården kommer att ske i etapper är det viktigt att en grundläggande plan skapas först så att trädgården sedan kan fyllas på och utvecklas successivt. Det ska vara en plats att bygga vidare på.

Andra besöket på Mårtens

Vid mitt andra besök på Mårtens i november 2010 återkom vi till HGs önskemål om vad trädgården skulle innehålla. På våren hade HG medverkat i ett seminarium som handlade om Alnarpmetoden och utifrån det mötet hade han ytterligare lite önskemål. Trädgården måste spegla och hjälpa klienterna att lära sig låta bli att göra saker, att lära sig vila.

I ett nästa skede är det viktigt att hitta platser för kontemplation, olika vilsamma platser gärna med rinnande eller droppande vatten. HG har redan nu vatten på många ställen i trädgården, tre källor, dammen och en grävd branddamm, den levande väggen i växthuset samt snart också bassängen utanför bastun.

Sittmöjligheter och sovmöjligheter är viktiga. En annan idé är att skapa ett skyddat rum för samtal med någon sorts markering, kanske en liten grind, för att markera att man inte ska störa. Där kan privata samtal med terapeuten eller andra personer ske. Kanske kan ett allvädersrum passa, med en enkel takkonstruktion i t.ex. bast, ag eller vass. Ett rum som är lite mer väderokänsligt men där man fortfarande känner sig som en del av uterummen.

HG pratar också om vikten av olika grader av trygghet i de olika trädgårdsrummen beroende på hur social eller sluten besökaren är. Personligen är HG också svag för höjdskillnader, det kan vara som att ledas vidare av en knähög häck, som kontrasteras mot ett buskage eller något träd.

2.3.3 Ledord för skapande av trädgården på Mårtens

För att lättare bena ut de viktigaste teorierna, elementen eller faktorer som trädgården på Mårtens bör innehålla för att fungera i HGs terapeutiska arbete utifrån miljöpsykologiska teorier och forskning, utifrån Alnarpmodellen samt utifrån HGs önskemål gör jag en mindmap (se bilaga 5.). Ytterligare sällning gav följande viktiga faktorer från de olika områdena att ta hänsyn till:

Från miljöpsykologin:

- Habitat Theory, Biofili, kulturlandskap
- Prospect & Refuge Theory
- Komplexitet, mystik och mångfald
- Helhet/läsbarhet
- Vatten och växtlighet

Från Alnarpsmetoden:

- Bred variation av naturlika och kravlösa rum till trädgårdslika och krävande rum
- Avgränsningar mot omgivande miljö för ökad läsbarhet, trygghet och överblickbarhet
- Parkkaraktärerna, vildnaturkaraktären är den mest uppskattade av dem som mår sämst
- Sinnesupplevelser och nyfikenhet
- Historisk kontext

Från HG:

- Kravlös, njutbar och inbjudande
- Viloplatser och kontemplativa rum
- Promenadstråk och sittplatser
- Stor variationsrikedom gällande graden av trygghet och graden av öppenhet/slutenhet
- Vatten

Ledord för trädgården på Mårtens

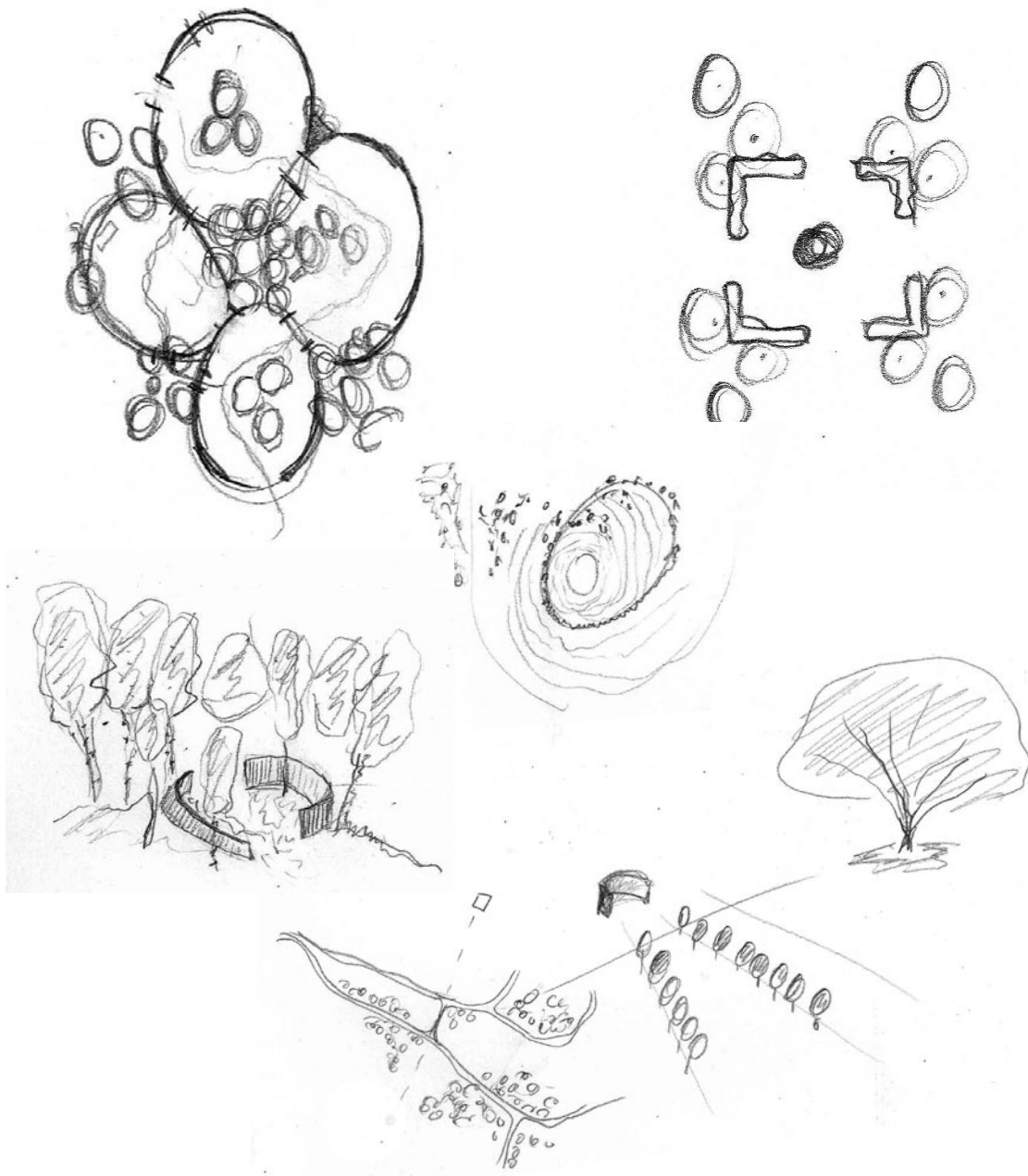
Utifrån dessa olika grupper har jag sedan lyft ut fem faktorer eller ledord för arbetet med utvecklandet av en terapeutisk trädgård på Mårtens. Många av de andra teorierna och parametrarna finns naturligtvis med i bakgrunden och genomsyrar själva ritprocessen, men de jag kommer att fokusera på är dessa fem:

- Promenadstråk, sittplatser, viloplatser och kontemplativa rum
- Stor variation av rumslighet (storlek, öppenhet – slutenhet, natur – trädgård)
- Kulturlandskap
- Kravlös, njutbar och inbjudande
- Komplexitet, helhet, mystik och mångfald

Med dessa ledord i bakhuvudet är det dags att på allvar kliva in i den gestaltande delen av arbetet!

2.4 Gestaltningens processen

Det är egentligen först här som själva gestaltningen med trädgården på Mårtens tar sin riktiga början. Nu är det dags att använda sig av all den kunskap som de föregående delarna i arbetet har gett. Gestaltungsdelens följer i mångt och mycket min egen arbetsprocess, hur jag jobbat mig fram från ett blankt papper (eller blank tomtkarta) till ett antal enklare gestaltungsförslag av några utvalda delar av trädgården. Denna del tar sitt avstamp i det stora övergripande, temat för hela trädgården, och skalar sedan successivt ner och zoomar in för att till slut landa i själva gestaltungsförslagen. Först arbetas ett övergripande tema för trädgården på Mårtens fram. Efter det diskuteras vad som egentligen menas med rumslighet. Till sist kommer den del där själva gestaltungsförslagen arbetas fram i vilket teorier och forskning inom både designteori och miljöpsykologi vävs in.

Figur 42: Skisser och idéer utifrån bland annat Catherine Dees bok (2001, s. 19, 22, 29, 31 och 43.)

2.4.1 Val av tema

För att skapa en gestaltning som passar 'platsens ande' känns det viktigt att hitta ett bra tema som också knyter an till platsens historia. Ett stort övergripande ramverk inom vilket de olika delarna av trädgården på Mårtens kan samlas. Gården Mårtens har kopplingar långt bak i tiden och ligger mitt i ett kulturlandskap som till viss del fortfarande brukas. Som tidigare nämnts menar Stigsdotter att just den geografiska och historiska kontexten är viktig för utformningen av en terapeutisk trädgård (Stigsdotter 2005, s. 35). Enligt viss preferensforskning är också kulturlandskapet en av de mest uppskattade naturtyperna. Även andra teorier och forskning menar att just kulturlandskapet samt andra historiska kopplingar verkar gott för människors positiva upplevelse av olika miljöer. Därför tänker jag att just kulturlandskapet är ett passande tema för trädgården på Mårtens.

Definition av kulturlandskap

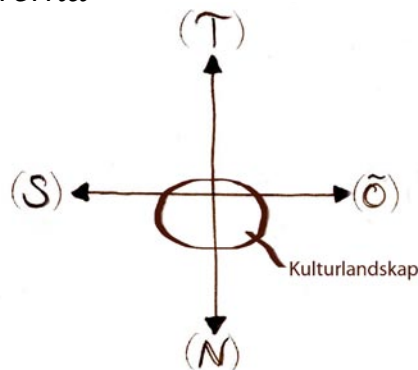
Kulturlandskap är ett brett begrepp. Enligt Nationalencyklopedin är ett kulturlandskap "ett landskap som mer eller mindre starkt omvandlats av människans aktivitet" (NE-online). Beroende på markanvändning delas det vidare in i odlingslandskap, urbant landskap och industrilandskap. Odlingslandskapet delas vidare in i t.ex. jordbrukslandskap, beteslandskap eller skogslandskap allt beroende på den produktion som dominerar. Ofta används kulturlandskap som synonym för jordbrukslandskapet. (NE-online)

De traditionella odlingslandskapen med åkrar, ängar, betesmarker och skog innefattade en mångsidig produktion baserad på markens naturliga förutsättningar. Detta medförde en artrik flora och fauna i det äldre kulturlandskapet. Som kontrast till det moderna odlingslandskapet balanserades ofta landskapets produktion efter människans lokala konsumtion i det traditionella odlingslandskapet. (NE-online)

Det är i bemärkelse av det traditionella odlingslandskapet med betesmarker, åkrar och ängar som temat kulturlandskap används i det här arbetet. Det är dynamiken, småskaligheten och omväxlingen i det äldre brukade landskapet vilket medförde en artrik flora och fauna som är inspirerande. Relationen mellan gårdens storlek och markens förutsättningar vara avgörande för hur stor gården kunde bli. Man var tvungen att anpassa sig efter de förutsättningar som platsen erbjöd, vilket också medförde att gårdarna i större utsträckning än idag utgjorde ett fungerande slutet kretslopp (NE-online). Denna grundförutsättning, som idag inte längre begränsar storleken eller skötseln av våra kulturlandskap, passar väl in med HGs ekologiska kretsloppstanke för Mårtens.

Kulturlandskap kopplat till parkkaraktärerna

Här skulle man kunna dra en parallell till parkkaraktärerna och den figur som jag placerat in de olika karaktärerna i. I den figuren står naturprägel i relation till trädgårdsprägel, i de glidande övergångarna däremellan skulle man då kunna hitta kulturlandskapet som ett slags mellansteg mellan naturen och trädgården. På ett sätt skulle man kunna säga att definitionen av en trädgård är en vidareutveckling eller ytterligare insnävning av definitionen för ett kulturlandskap. En förenklad definition av trädgård kan då vara: En omgärdad del "av ett landskap som mer eller mindre starkt omvandlat av människans aktivitet".

Figur 43: Ett försök att placera in kulturlandskapet i min figur.

Definition av trädgård och park

Vad innebär då begreppet trädgård? Nationalencyklopedin definierar trädgården som: ”ett vanligtvis inhägnat markområde för odling av växter, ofta sådana med större krav än åkergrödor” (NE-online). Vidare står att läsa att ”i ornamentala anläggningar skiljer man på trädgårdar och den mer vidsträckta parken” (ibid). Enligt denna definition är det främst skalan som skiljer parken från trädgården. I nationalencyklopedin beskrivs också parken som en:

större trädgårdsanläggning där gräs-, blomster-, busk- och trädplanteringar genomkorsas av ett system av promenadvägar och där kanaler och dammar tillsammans med skulpturer, fontäner, paviljonger samt andra mindre byggnadsverk ofta ingår. Ursprungligen var parken ett inhägnat, tuktat naturområde för prydnad och rekreation i direkt anslutning till den egentliga trädgården. (NE-online)

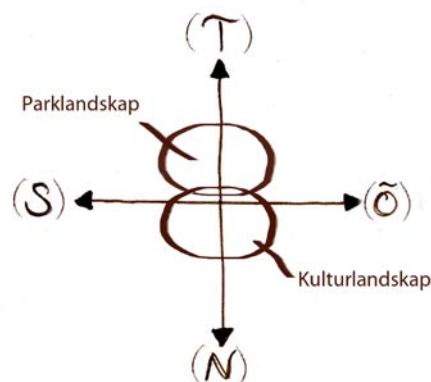
Vi ska inte fördjupa oss i begreppet trädgård, men intressant är att titta närmare på Kjell Lundquists *Något om begreppet trädgård och dess förändrade innebörd* (2000). I den går han igenom hur trädgård som begrepp har definierats och utvecklats genom historien. Enligt äldre skrifter så innebar begreppet trädgård under medeltiden ett inhägnat område där fruktträd fanns planterade (Lundquist 2002, s. 42). Lundquist redogör sedan hur begreppet successivt förändrats genom åren och ”expanderar i betydelseinnehörd och också i skala” (2002, s. 52). Från att ha varit en specifik sorts trädgård, omgärdad plats med fruktträd, till att innesluta alla sorters väl omslutna och omhändertagna utomhusmiljöer. Kanske till ett så vagt begrepp som den ovannämnda definitionen från nationalencyklopedin. Dock är den senaste definitionen av trädgård som Lundquist tar upp den från *Nationalencyklopedins ordbok* från 1996 som på följande sätt definierar trädgården som: ”avgränsat område för (husbehov) odling av prydnadsväxter, grönsaker och (frukt)träd m.m.; ofta i anslutning till bostadshus” (ibid.).

Samtidigt bör poängteras att trädgården i grund och botten är en del av naturen och att naturen i sin tur är den del av trädgården, de är sällan varandras motsatser, snarare två sidor av samma mynt.

Parklandskapet kopplat till parkkaraktärerna

Om man drar ytterligare en parallell till parkkaraktärerna och figuren jag placerat in dem i kan man säga att på skalan naturprägel – trädgårdsprägel kan, förutom landskapsprägel, också parklandskapsprägel placeras in som ytterligare ett slags mellansteg.

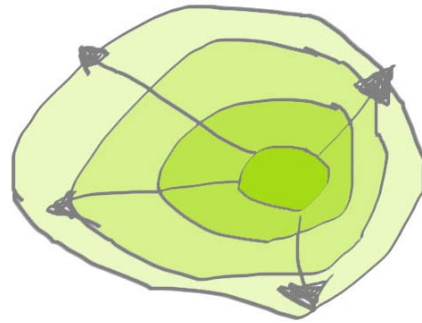
För att undvika begreppsförvirring bör understrykas att parkkaraktärerna är karaktärer som inte är låsta till en parkanläggning. Parkkaraktärerna togs i första hand fram som ett redskap med tanke på parkmiljöers funktion och utveckling men de enskilda karaktärerna hämtar innehåll och inspiration från hela skalan av grönmiljöer från naturen till stadstorget (Gunnarsson, samtal). T.ex. menar Lundquist att landskapsarkitekter idag inte så ofta vänder sig mot trädgårdar utan mer ”mot de kollektiva gröna nyttigheterna som parken eller förbi denna mot landskapet i vid bemärkelse” (2002, s. 54).

Figur 44: Ett försök att förutom kulturlandskapet också placera in parklandskapet i figuren.

Intensifiering naturprägel - trädgårdsprägel

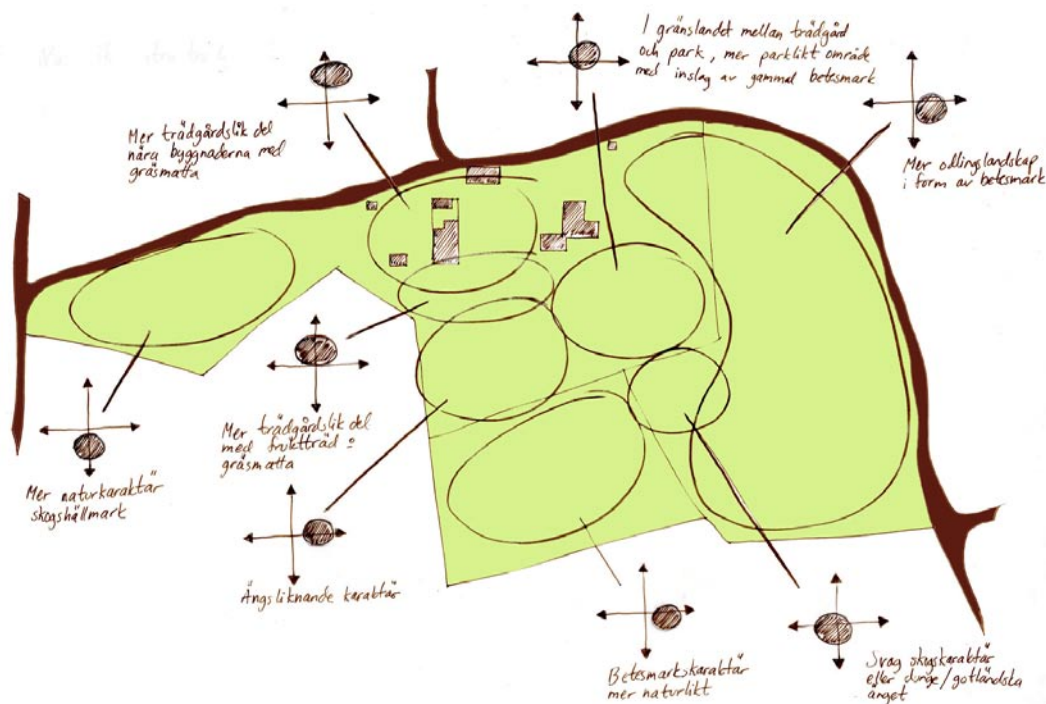
När jag valt att sätta trädgårdsprägel som motpol till naturprägel är det främst varifrån symbolerna som präglar området hämtat mest inspiration ifrån. Men, natur och trädgård är egentligen inget motsatspar, trädgården går att hitta i naturen men naturen finns ju självklart också i trädgården. Dessa förskjutningar mellan trädgårdsprägel och naturprägel kan istället förklaras med hjälp av en annan figur. På ett sätt kan man kanske kalla det en slags inzoomning eller intensifiering som görs med utgångspunkt i naturen som en allomfattande bas men där kulturlandskapet, parken och trädgården innebär en ökad grad av bearbetning, styrning och manipulering av naturen som material. Om vi istället börjar inifrån och zoomar ut är trädgården den mest intima delen där omsorgen och skötseln av ofta ömtåliga växter spelar stor roll. Trädgården ligger oftast närmast huset och bostaden, och är skyddad och vårdad och ofta finns en estetisk tanke bakom trädgårdens tillblivelse. Allt detta tunnas ut ju mer vi zoomar ut, trädgården som en del av parken eller i nära anslutning. Parken som en del av kulturlandskapet, som en del av naturen. Ju närmare kärnan, eller bostaden, vi kommer desto starkare blir den estetiska tanken, desto större omsorg kräver växtligheten, desto större roll spelar avgränsningarna och desto mindre yta tas i anspråk och vice versa.

Figur 45: Figuren visualiserar hur intensifieringen tunnas ut ju längre ut från kärnan man kommer.

Figuren trädgårdslandskap - naturlandskap

Utifrån detta resonemang har jag försökt karaktärisera och placera in de olika delarna av Mårtens i figuren naturprägel – trädgårdsprägel och slutet - öppet som användes till att undersöka de olika parkkaraktärerna. Detta är ett sätt att få ytterligare förståelse för vilka inneboende förutsättningar de olika områdena har och som kan utvecklas. Kanske kan den figuren användas för att se vilka parkkaraktärer som det passar att vidareutveckla i de olika delarna av Mårtens.

Figur 46: Visar hur Mårtens kan delas in i olika delar efter områdenas karaktär och placeras in i figuren naturprägel-kulturlandskap, slutet-öppet.

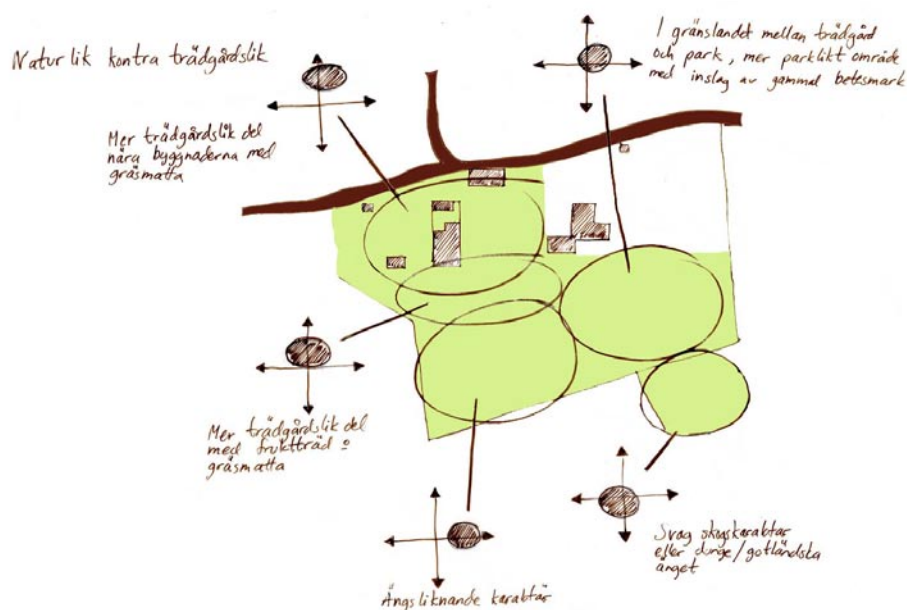
Ytterligare inzoomning eller avgränsning

Som nämnts tidigare är den till synes orörda naturen (föreställningen om den av människan orörda naturen) enligt vissa forskningsresultat och teorier den mest uppskattade miljön. Vissa forskare ser vildmarken som den optimala restaurativa miljön (Sorte 2005, s. 254). Eftersom det stora naturområdet som breder ut sig på andra sidan vägen, norr om Mårtens erbjuder detta tänker jag att tyngdpunkten i trädgården på Mårtens inte behöver ligga i att försöka skapa upplevelsen av orörd naturkänsla (vilket säger sig självt är väldigt svårt). Istället kan man använda sig av den redan befintliga naturen på andra sidan vägen. Däremot ska trädgården självklart till viss del gestaltas och inspireras av tanken om av människan orörd natur.

Inom preferensforskningen får ofta det vårdade kulturlandskapet med dess spår av mänsklig omsorg om naturen hög preferens (preferensen sjunker ju fler byggnader eller andra ting som människan ställt dit) (Sorte 2005, s. 231-236). I de delar av Mårtens där mer naturlika kulturlandskap passar in, så som skogshällmark och betesmark kan man med små medel förstärka dessa karaktärer. Många delar har dessutom används historiskt som äng, beteshage etc. och man kan på ett ganska enkelt sätt utveckla dessa karaktärer genom symboler såsom fina inhägnader med passande grindar eller stättor som underlättar klivandet över gårdsgården. Här skulle även passa att göra slingrande stigar och små undangömda sittplatser. Eftersom dessa områden redan har karaktärer med passande rumsligheter och funktioner som man bara behöver förtydliga lite mer så kommer jag inte jobba vidare med dessa områden i det här arbetet.

Istället kommer jag att koncentrera mig på de ytor som ligger närmast husen där mer parkartade och trädgårdslika miljöer finns och kan utvecklas. Det är också dessa delar som enligt min mening upplevs mest öppna och där tydligare rumslighet behövs för att platsen ska bli mer spännande men också läsbar och överblickbar. Enligt vissa teorier är det också dessa rum som upplevs som mest krävande och svårast att njuta av för personer som inte är så psykiskt starka, därför är det extra viktigt att jobba fram en fungerande rumslighet för dessa områden.

I detta arbete gestaltas inte heller området kring det privata boningshuset (nr. 9-11 i figur 24) eftersom dessa delar inte kommer att vara lika tillgängliga för besökaren som resten av trädgården. Även om jag inte kommer att utveckla karaktärerna i de mera perifera delarna som är ett kulturlandskap i form av betesmark, odlingsmark eller skogslandskap, är kulturlandskapet det övergripande temat för trädgården på Mårtens. Främst med tanke på det småskaliga bruket som skapade dynamik och artrikedom och som det ännu finns spår av i de mer trädgårdslika delarna. Spåren av mänsklig omsorg och vård om miljön och naturen tillsammans med en

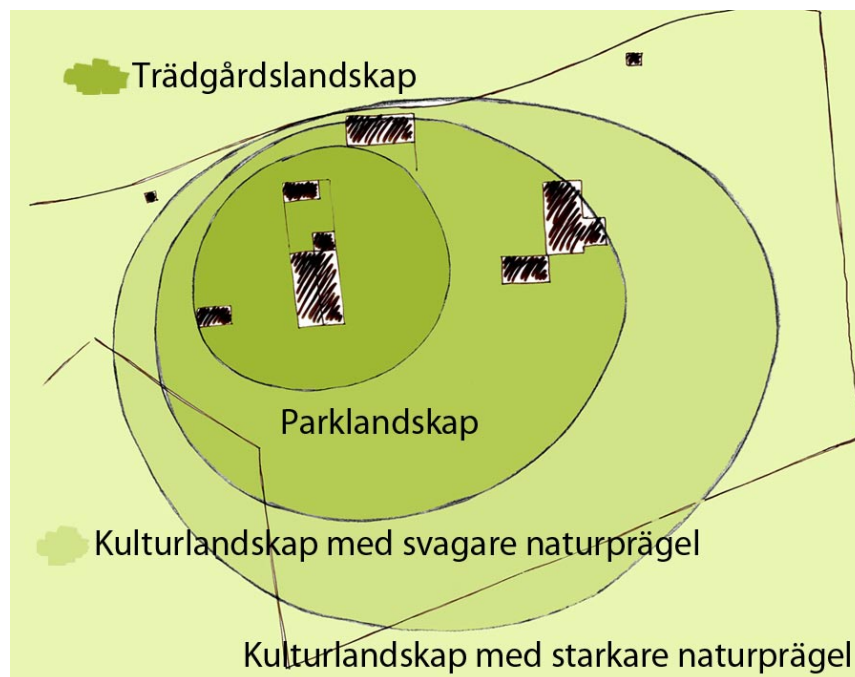

Figur 47: Samma som figur 46 fast visar endast de områden som passar att vidareutveckla mot mer trädgårdslika och parklika delar.

estetisk grundtanke för trädgården återspeglar kretsloppstanken i trädgården. Dynamiken i trädgården skapas genom kontraster och glidningar mellan delar som är mer eller mindre trädgårdslika, parklika eller kulturlandskapliga till karaktären. En del områden har en stark rumslighet med formklippta häckar medan andra rumsligheter inte är lika tydliga med friväxande buskage eller solitära träd. En variation och kontrast mellan olika sorters rumsligheter och vilket uttryck växtmaterialet förmedlar annonserar dessa glidningar mellan trädgårdsprägel och naturprägel.

Figuren trädgårdslandskap - naturlandskap

Utifrån resonemanget ovan använde jag figur 46 för att se vilka områden på Mårtens som lämpar sig bäst för att utvecklas mot trädgårdslika eller parklika uttryck. Föga förvånande så sammanfaller tankarna kring figur 45 och figur 46. Idag liksom förr i tiden känns det naturligt att placera de vackraste och mest iögonfallande delarna av en trädgård i husets närhet, ibland blir dessa delar till och med som en förlängning av huset, ett grönt vardagsrum utomhus. Ofta vårdas dessa delar med stor omsorg och med en estetisk grundtanke. Lite längre bort från huset i den lite större skalan blir naturprägeln starkare och trädgårdsprägeln avtar ut i parklandskapet och kulturlandskapet. De olika områdena vävs in i varandra och lånar symboler och karaktärer av varandra. Som en frukt av figur 45 och 46 visar figur 48 varifrån de olika delarna av trädgården kan hämta inspiration och symbolik.

Figur 48: Figuren ska tolkas som en idé och symbol för var man kan hämta inspiration ifrån i skapandeprocessen av trädgården på Mårtens. Det är inga exakta avgränsningar.

Vilka människor kan ta till sig vilka delar?

Enligt Grahns behovspyramid passar de mindre krävande områdena (de mest naturlika) personer som inte är så psykiskt starka. Ju bättre personen mår desto mer kan hon uppskatta det sociala inslaget och trädgårdselement av människan skapade (Grahns 2010, s. 63-64). När personen är så pass psykiskt stark att hon kan delta aktivt i sociala sammanhang men utan krav på att prestera är behovet av olika miljöer väldigt brett (Grahns 2005, s. 250-51). Då är det viktigt att ett brett utbud av rumsligheter med varierande kravlöshet, som passar personens sinnestillstånd i just den stunden, finns. Så även om de mer naturlika delarna är viktigast för dem som psykiskt svagast är även de mer trädgårdslika och parklika delarna väldigt viktiga för de personer som är lite starkare men fortfarande inte är tillräckligt psykiskt starka för att kunna leda och slutföra projekt. Genom en grov förenkling kan man då använda sig av figur 40 som indicier på vilka delar av trädgården som fungerar för personer i olika stadier av psykisk styrka. Kanske kan figuren även vägleda i hur de olika rumsligheterna kan skapas.

Gestaltning av två olika sorters områden

För att ge ett exempel på hur dessa olika sorters områden, de mer trädgårdslika, parklika eller kulturlandskapslika, kan se ut har jag valt att gestalta ett mer trädgårdslikt område (nr. 7 i figur 24) samt ett mer kulturlandskapslikt område (nr. 14 i figur 24). Hur skiljer sig skapandeprocessen av rumslighet mellan dessa två olika områden? Vilka olika parkkaraktärer kan inspirera själva skapandet av rumsliga upplevelser på de olika platserna?

Men innan jag går vidare i gestaltningsprocessen kan det vara intressant att titta närmare på vad rumslighet egentligen är och några teorier inom landskapsarkitekturen som behandlar upplevelsen av rumslighet.

2.4.2 Design- & arkitekturteorier om skapandet av `rum`

För att kunna bygga upp olika `rum` som passar trädgården på Mårtens behövs förutom förståelse för vissa grundläggande miljöpsykologiska teorier också en grundläggande kunskap om vad rumslighet är och hur det skapas.

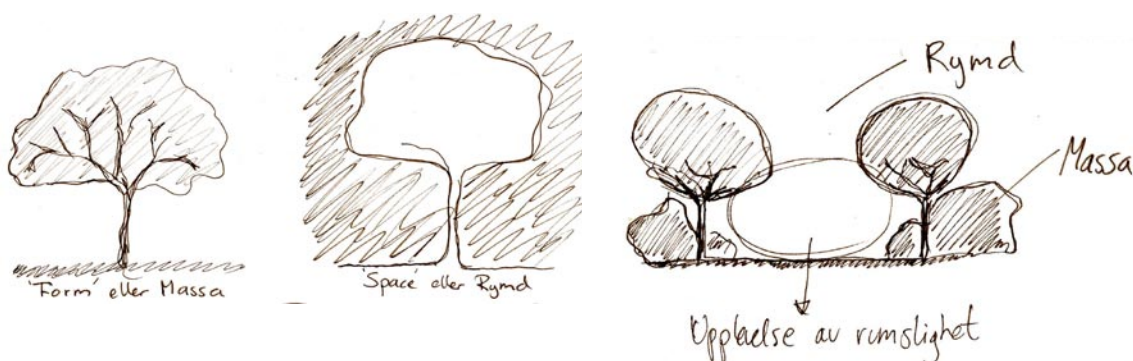
Vad är rumslighet?

Rumslighet är en term som används flitigt inom trädgårdsdesign och landskapsarkitektur. På något vis kan det kanske upplevas som en alltför självklar term eller fenomen för att behöva förklaras. Men om vi inte diskuterar vad rumslighet innebär är det inte heller så lätt att verkligen undersöka hur man skapar rumslighet.

Efter att ha försökt sätta mig in i den litteratur om rumskapade som jag funnit vill jag mena att rumslighet egentligen är en upplevelse, upplevelsen av rumslighet, för om den upplevelsen uteblir förlorar ordet sin innebörd. Upplevelsen av rumslighet är dessutom varken objektiv eller statisk, den kan vara olika stark och den kan variera från person till person.

Upplevelsen av rumslighet avgörs av hur platsen är omgärdad, hur man upplever avgränsningar från andra delar. Inomhus skapas rumslighet av golv, väggar, och tak. Samma vokabulär används för skapande av rumslighet utomhus men ibland talar man istället om basplan, vertikalplan och ovanplan. En av de främsta orsakerna till missnöje av olika rum och platser är enligt Simonds också avsaknaden av effektiv omslutning. (Simonds 1961, s. 170-185)

Upplevelse av rumslighet uppstår genom mötet och relationen mellan rymd och form (Robinson 1992, s. 16). Ett mer passande ord för form kanske är massa, som Veronica Jonsson använder i sitt examensarbete (2005, s. 4). Massan är all växtlighet och andra material som finns i en miljö medan rymden är de utrymmen som skapas mellan massan/massorna. Samspelet dem emellan skapar olika grader av upplevelse av rumslighet. Se figurena 49 och 50. Robinette menar också att ju närmare massan man befinner sig desto starkare upplevelse av rumslighet (*spatial sensation*) (1972, s. 17).

Figur 49: Visar skillnaden mellan massa och rymd.

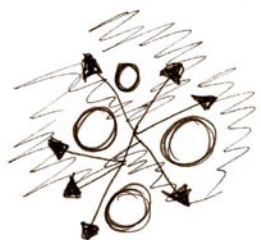
Figur 50: Visar hur massa och rymd tillsammans skapar en upplevelse av rumslighet.

Upplevelsen av rymd och rumslighet

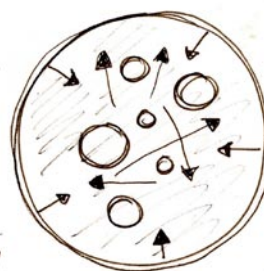
Robinette skriver att faktorer som spelar roll för upplevelsen av rymd är rymden själv "and the manmade or natural objects and elements which define or articulate it" (1972, s. 16). Vidare återger han Goldfingers teorier om att det finns tre olika sätt vi visuellt uppfattar rymd på. Det första är den flata tvådimensionella rymden, liksom rymden målad i en tavla. Det andra sättet att uppfatta rymd på är tredimensionellt konvext, som vi tittar på en (traditionell) skulpturs inre rymd utifrån. Det tredje sättet är att uppleva rymd på ett tredimensionellt konkavt sätt, där vi upplever rymden inifrån. Detta kallar Goldfinger för *spatial sensation* (1972, s. 16), upplevelse av rumslighet. Enkelt uttryckt skulle man kunna tolka det som att rumslighet är rymd upplevd inifrån.

Figur 51:
Tydligt inre center
statisk positiv rymd.

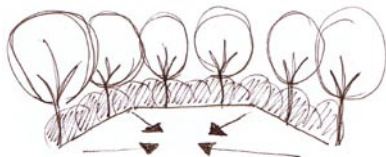
Figur 52:
Inget tydligt center
dynamisk, negativ rymd.

Figur 53:
Både statisk och dynamisk med positiv och negativ rymd.

Robinette återger vidare hur Michael Leonard anser att tredimensionell rymd (*tree-dimensional space*) kan delas in i positiv och negativ rymd. Den positiva rymden är den som skapas av tydlig omslutenhet och med ett inre fokus. Negativ rymd är den rymd som skapas mellan massor men som inte har någon tydlig yttre gräns eller något inre fokus. Den positiva rymden med sitt inre fokus är statisk medan avsaknaden av fokus i den negativa rymden gör den dynamisk (Robinette 1972, s. 16-17).

Man skulle kunna överföra begreppet positiv eller negativ rymd på begreppet rumslighet, där positiv rumslighet är när upplevelsen av rumslighet är stark medan negativ rumslighet är när upplevelsen av rumslighet är svag.

Figur 54: Statisk positiv rymd.

Figur 55: Dynamisk negativ rymd.

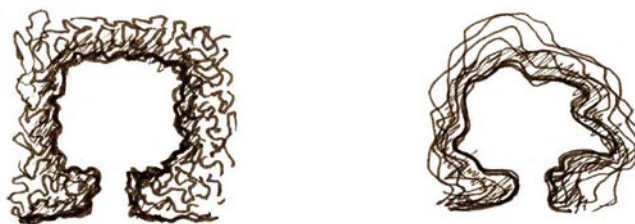
Figur 56: Både statisk och dynamisk med positiv och negativ rymd.

Rumsskapande omslutningar

Robinson skriver att alla sorters rumsliga barriärer skapas av olika grader av omslutning, *Degree of enclosure*.* Hur en plats ska användas eller upplevas kan understrykas genom att variera graden av omslutning och elementens genomsläpplighet (1992, s. 45).

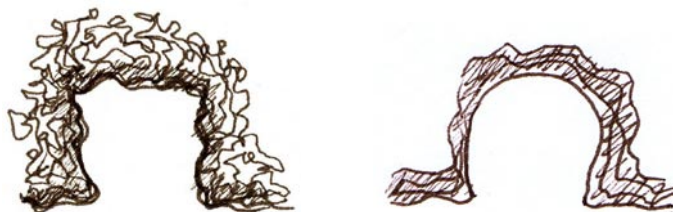
Grad av omslutning (för upplevelsen av rumslighet)

Med grad av omslutning eller *degree of enclosure* menas hur många grader av den horisontella ytan som är omgärdad av vertikala plan, vilket också ligger som grund för om en plats upplevs som introvert eller extrovert (Robinson 1992, s. 46). Förenklat kan man säga att hur stark upplevelsen av rumslighet är beror på hur pass omgärdad platsen är. Robinson (1992, s. 46-48) gör följande uppdelning:

Figur 57 & 58: Platsen är omsluten på fyra sidor eller 360 grader.

Platsen får en introvert karaktär, används främst om den omgivande miljön upplevs som ogästvänlig eller om man av någon annan anledning vill stänga den ute. Detta skapar det mest privata rummet och om ovanplanet också sluts blir upplevelsen ännu starkare. Proportionerna i dessa rum är väldigt viktiga så att de inte skapar en oönskad upplevelse av klaustrofobi.

Figur 59 & 60: Platsen är omsluten på tre sidor eller 270 grader.

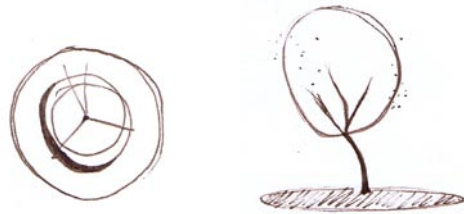
Platsen får en stor grad av trygghet eller insynsskydd men erbjuder samtidigt en utblick. Appletons teori *Skydd och utsikt* passar bra att använda för utformandet av dessa sorters rum.

Figur 61 & 62: Platsen är omsluten på två sidor eller 180 grader.

Endast en del av området får en tydlig avgränsning medan den resterande delen bara uppfattas implicit. Egentligen är det bara den omgärdade delen mellan de vertikala elementen som skapar en viss känsla av rumslighet. Platsen får därför en utåtriktad, extrovert karaktär.

*Intressant kuriosum är att engelskans *garden* har sina etymologiska rötter i Indoeuropeiskans *gher*, *enclosure* (Lundquist 2002, s. 43).

Figur 63 & 64: Platsen är omsluten mycket mindre än 180 grader.

Platsen är omsluten mycket mindre än 180 grader – Den rumsliga upplevelsen minskar och omslutningen blir ineffektiv och förlorar till stor del sin förmåga som rumsskapande element. Om dessutom materialet som skulle fungera som strukturellt element är isolerat upplevs det som ett isolerat objekt snarare än som rumsskapande element. Elementet skapar dock en viss känsla runt sig, grovt sett upplevs elementet influerande lika långt i basplanet som det är högt i vertikalplanet.

Genomsläpplighet i omslutenheten

Lika viktig som graden av omslutning är för karaktären eller upplevelsen av en plats (upplevelsen av rumslighet) är graden av genomsläpplighet i omslutningen (*permeability of enclosure*) (Robinson 1992, s. 48-50). Robinson delar in genomsläpplighet av omslutningen enligt följande (ibid.):

Figur 65: Visuellt och fysiskt stängd plats.

På en plats som är visuellt och fysiskt stängd är omslutningen total, ogenomtränglig och över ögonhöjd. Om platsen är omgärdad mer än 180 grader skapas skydd och avskildhet, fokus stannar i rummet om inte något speciellt objekt utanför fungerar som fokus.

Figur 66: Delvis visuellt stängd och fysiskt stängd plats.

På en plats som är delvis visuellt stängd och fysiskt stängd kan luckor lämnas i omslutningen eller delar av den tas bort eller är lägre än ögonhöjd, vilket skapar möjligheter till in- och utblickar. Ju större luckor är desto större upplevs relationen mellan den omgärdade platsen och den utanför vara.

Figur 67: Delvis visuellt stängd och fysiskt öppen plats.

En plats som är delvis visuellt stängd och fysiskt öppen är ett område där växtligheten inte hindrar framkomligheten så mycket, t.ex. att inte någon lägre vegetation finns utan endast stora träd vars kronor skapar ett delvis visuellt stängt rum men som fysiskt i den mänskliga skalan är öppet.

Figur 68: Visuellt öppen och fysiskt stängd plats.

En plats som är visuellt öppen och fysiskt stängd ger full sikt in och ut, medan lägre växtlighet hindrar genomträngligheten. Även rum som dessa där omslutningen är total och som når upp till mellan knä och midja kan upplevas som klart definierade men fortfarande med helt fri sikt. Framst passar kanske dessa rum som mindre rum i större mer dominant omslutning (på höjden) som ger mera skydd.

Figur 69: Visuellt öppen och fysiskt öppen plats.

På en plats som är visuellt öppen och fysiskt öppen slutar växtligheten under knäna och fungerar då främst som markeringar av ett område. I rumsligt skapande används de inte som ett åtskiljande element utan som en visuell sammanlänkning av platser med olika användning för att skapa en snygg övergång mellan dem.

Avslutande om upplevelsen av rumslighet

Enligt Robinson är det just dessa två parametrar, graden av omslutenhet (*degree of enclosure*) samt graden av genomsläpplighet (*permeability of enclosure*) som är viktigast för upplevelsen av rumslighet. Det finns många andra parametrar som också spelar in för hur stark upplevelsen av rumslighet blir, t.ex. doft, solljus, karaktär, textur och form på växtmaterialet, färger etc. Men eftersom det här arbetet främst är inriktat på grundstenarna för byggandet av rumlighet tas inte dessa parametrar upp här.

För att återkoppla till miljöpsykologin är det på sin plats att nämna att Robinson också skriver att vår uppfattning av rymd (eller rumslighet) utgörs av en mängd sensoriska intryck som tolkas och filtreras genom både vårt biologiska och kulturella arv till en enhet, och en upplevelse av rymd/rumslighet (1992, s. 44).

Robinson återknyter till Jay Appletons teori om *Utsikt och skydd*, där våra undermedvetna emotionella svar på arrangering av rumsliga element (*spatial arrangement*) beror på vårt biologiska arv som jägare där just skydd och utsikt var livsnödvändiga (Robinson 1992, s. 43).

Teorierna som Robinson presenterar angående hur rumslighet skapas och upplevs är en förenkling av den komplexa upplevelse som rumsupplevelsen är. Som han själv skriver baseras och präglas också den upplevelsen av våra tidigare erfarenheter. Med andra ord är dessa teorier inte huggna i sten utan kan mer fungera som stöd i skapande av rumslighet.

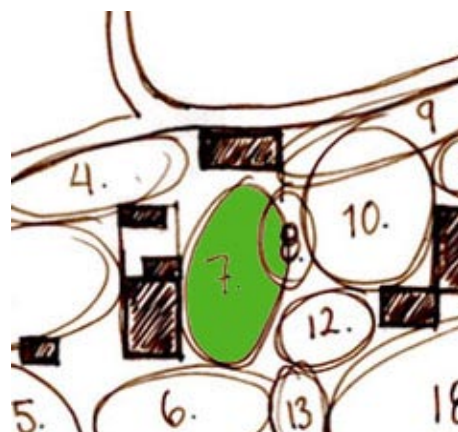
Så, efter att ha tittat lite närmare på hur rumslighet skapas är det dags att applicera dessa kunskaper i skapandet av rumlighet för en terapeutisk trädgård på Mårtens. Denna rumslighet skapas just genom att titta på befintligt omslutenhet och graden av genomsläpplighet på platsen idag och sedan se hur den går att förändra eller förstärka så att rummen får de karaktärer som

Gestaltningförslagen

Nu är det dags att försöka konkretisera den samlade kunskapen i arbetet i form av några gestaltningförslag för två olika områden av den terapeutiska trädgården på Mårtens. Jag har försökt att skapa varierande rumsligheter så att mångfalden av trädgårdsrum kan motsvara behoven de olika besökare som kommer till Mårtens har samt deras olika sinnestämningar.

2.4.3 Gestaltning av Innergården

Det första området på Mårtens som jag valt att gestalta är den mellan den så kallade ladan och det blivande gästhuset (nr. 7 i figur 70). Denna plats upplevs idag som väldigt öppen med en stor klippt gräsmatta, den är rätt så väl omsluten men upplevs ändå som lite formlös och behöver definieras bättre. Till den platsen är det viktigt att hitta en passande rumslighet eftersom det är ytan som knyter ihop alla olika byggnader, därför kallar jag den Innergården. Det kommer att vara en välbesökt plats, gästerna kommer bo här och måste kunna hantera platsens utformning. Kontrasten mellan den höga ladan och den i övrigt tomma gräsmattan kan inte en känsla av utsatthet. Den här delen definieras i mångt och mycket av byggnaderna runt om och liksom temat och figur 48 visar känns det därför naturligt att den här delen av trädgården blir mer trädgårdslig, med gräsmatta och vackra inramningar av husen.

Figur 70: Situationsplan för Innergården, förstoring av figur 24.

De parkkaraktärer som skulle passa här utifrån dessa förutsättningar är karaktärerna social, kultur och artrik. Samtidigt pekar vidareutvecklingen av parkkaraktärerna åt att de också är mer krävande karaktärer. Därför är det viktigt att platsen gestaltas så att dess mening och funktion blir tydlig och samtidigt väcker intresse (jämför med Kaplan och Kaplans teori om komplexitet, sammanhållning, läsbarhet och mystik).

Figur 71: Innergården med ladan som ramar in.

Figur 72: Infarten till Mårtens från landsvägen.

Av de fem parametrarna som valts som ledord passar följande för utformningen av denna mer trädgårdslika del.

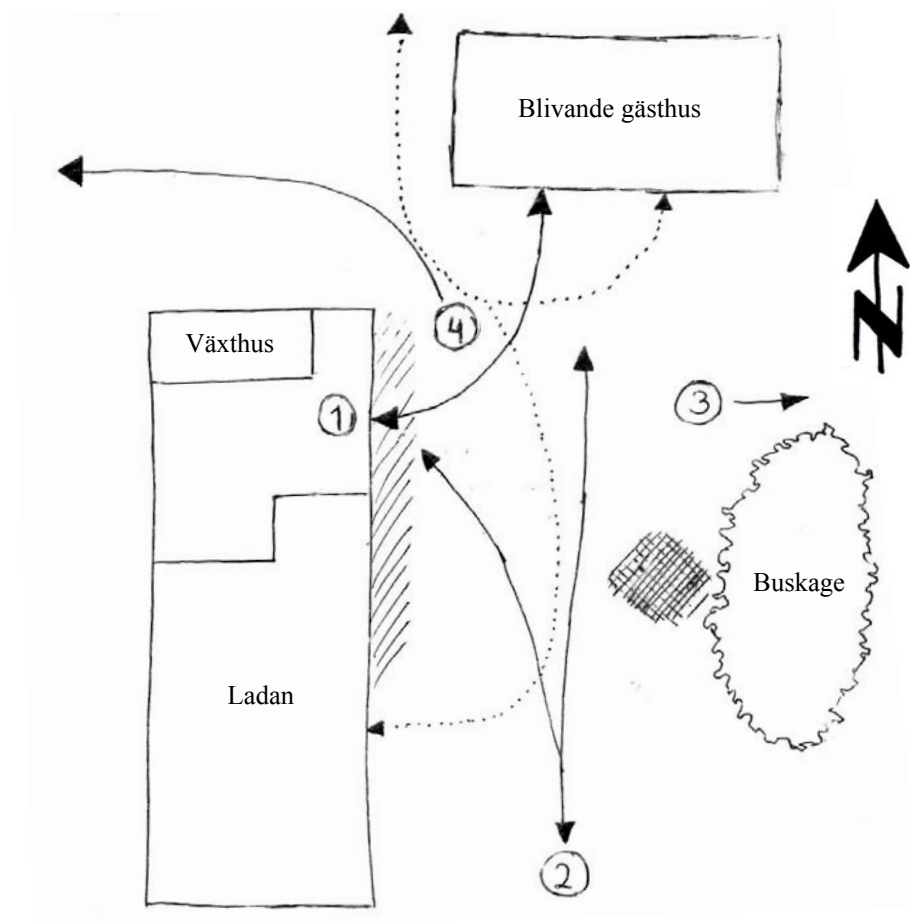
- Sittplatser
- Trädgårdslika öppna rum men med tydliga skydd och omgärdningar
- Njutbar och inbjudande
- Mångfald, helhet (komplexitet).

Analysmetoder för en bra gestaltningsprocess

För att lyckas med en god utformning av en plats anser Robinette att är det viktigt att identifiera vilka olika funktioner platsen ska ha, eller ursprungliga intentioner som platsen är skapad för. Den `nya` designen ska hjälpa till att vidareutveckla eller förstärka dessa funktioner eller intentioner. Några metoder för att göra detta är hierarkisk igenkännande (*hierarchical recognition*), modulation (*modulation*), artikulering av element (*articulation of elements*) samt funktionellt genomförande (*functional realization*). Hierarkisk igenkännande är att analysera fram och sedan rangordna vilka delar, rörelsemönster eller vyer som är viktigast så att de kan förstärkas. Modulation är att analysera storleken på rummet och eventuellt bryta ner det i mindre bitar om platsen upplevs som för stor eller för att underlätta förståelsen av platsen. Artikulation av element är att använda växter som arkitektoniska element för att tydligt definiera t.ex. en ingång eller liknande. Funktionell genomförande är att förstå områdets funktion/er och i designen förtydliga den/dem. (1992, s. 20-21)

Hierarkisk igenkännande

I ett försök att omvandla denna kunskap gör jag en skiss som är en sort blandning av metoderna ovan där jag identifierar och rangordnar entréer och önskade rörelsemönster samt definierar platser av speciellt intresse (se figur 73).

Figur 73: Rangordning av entréer och önskade rörelsemönster som bör förstärkas.

Förklaring till Figur 73:

1. Viktigast på denna plats är att förstärka entréerna till uteplatsen i ruinen samt gästhuset. Ruinen är en social knutpunkt med växthuset och ladan som man passerar när man går till och från parkeringen. Därför är tydliga och inbjudande entréer som drar åt sig blicken från den stora öppna gräsmattan viktiga så att platsen upplevs som lite mer greppbar och trevlig.
2. Här någonstans skulle det passa att ha en ingång in till resten av trädgården och vidare ut i park- och kulturlandskapet på Mårtens. Den ska vara inbjudande och dra till sig besökarna så att de lockas vidare in i trädgården.
3. Entrén in till den privata bostaden måste vara tydlig men inte alltför iögonfallande så att besökarna inte förleds att gå dit istället för vidare in i trädgården.
4. Här är stigen som leder från gästhuset bort till utedasset. Den ska vara tydlig men inte stjåla onödigt mycket uppmärksamhet.

- Det här området är sankt, därför vill HG plantera eller bygga över något sorts hinder för att förhindra bilar från att parkera där.

- Här är det morgonsol och därför passar någon form av uteplats längsmed husväggen i nära anslutning till köket i ladan.

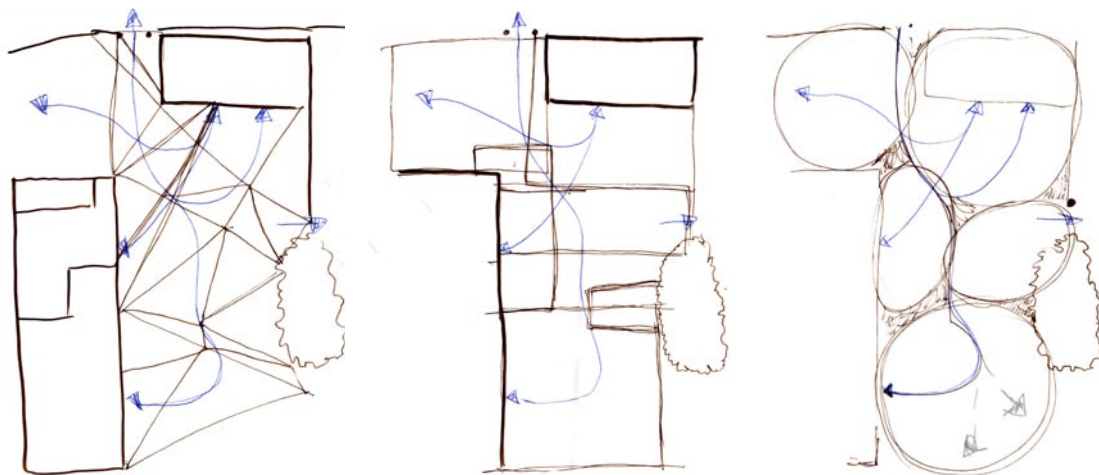

- Här är en väg in för stora transporter som ska kunna åka fram till ladan och rakt igenom den. Däremot får den inte vara för inbjudande eftersom den endast är till för tillfälliga transporter och inget annat.

Grundformen i basplanet

Enligt Simonds består stommen i en utomhusmiljö av grundformen i basplanet. Den ligger till grund för hur man sedan använder vertikalerna för att skapa rumslighet. Grundformen i basplanet måste vara förenlig med hur platsen används, t.ex. med trafikriktningar och entréer. För om inte basplanet speglar platsens funktioner kommer rummet inte att användas på det tilltänka sättet. (2006, s. 173)

Nästa steg blir alltså att försöka använda mig av skissen i figur 73 för att lägga ut basplanet så att det just förstärker de viktigaste delarna och funktionerna av Innergården.

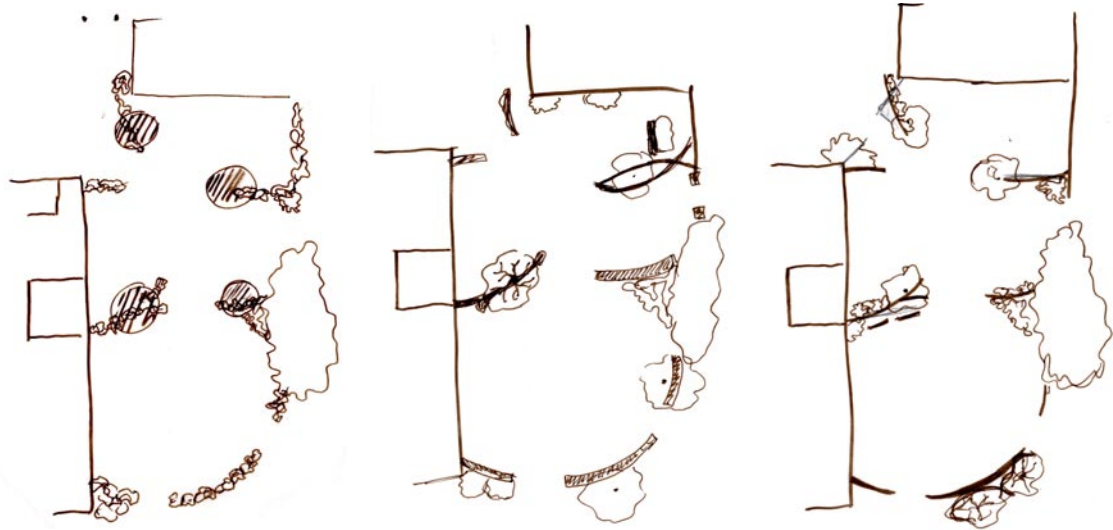
Figur 74: Försök med triangeln, rektangeln och cirkeln för att hitta en bra grundform till Innergården.

För att skapa en tryggare miljö av gräsplanen på Mårtens försöker jag dela upp platsen i mindre beståndsdelar. Grundformerna cirkeln, rektangeln och triangeln prövas som stomme. Triangeln som grundform avfärdas med en gång eftersom den inte upplevs särskilt harmonisk med sina många vassa hörn. Rektangeln känns lite för formstark och strukturerad vilket inte passar till den i övrigt rätt så naturliga trädgården. Istället väljer jag cirkeln som känns som en bra utgångspunkt att gå vidare med.

Enligt Johnsson diskuterar Simonds hur kvadratiska och cirkulära rum är statiska och inger en känsla av sammankomst eller av att komma hem medan rektangulära rum är dynamiska och inger en känsla av att vara på väg någonstans (2006, s. 7). Enligt denna teori passar cirkelns förmedlande av hemkomst väldigt bra för platsen.

Stigsdotter skriver att avgränsningarna av trädgården mot omgivande miljö är speciellt viktiga för att skapa trygghet och överblickbarhet i trädgården. Kaplan och Kaplan menar att sammanhållning och läsbarhet (tillsammans med mystik och komplexitet) är viktiga faktorer för uppskattning av en miljö. Jag tänker att just dessa parametrar är viktiga att ha i åtanke i gestaltandet av denna plats för att öka känslan av trygghet. Därför är grundformen i plan väldigt viktig i själva utformandet av just den här platsen.

Jag väljer att arbeta vidare med cirkeln som grundform och försöker i planskisserna variera tätheten och genomsläppligheten i växtmaterialet.

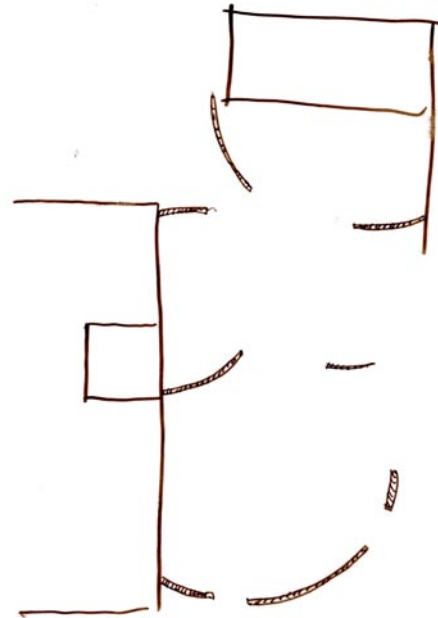

Figur 75: Olika skisser med cirkeln som grundform.

Till slut kommer jag fram till en första färdig planskiss som jag upplever harmoniskt och tilltalande.

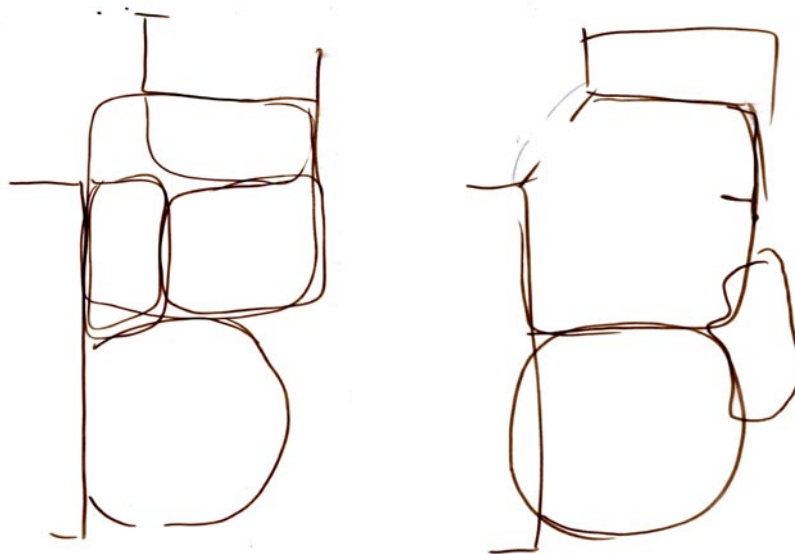

Figur 76: Slutförslag med cirkeln som grundform.

Figur 77: Avskalat skissförslag där endast grundformen syns för att lättare se om grundformen i basplanet följer rangordningen i figur 73.

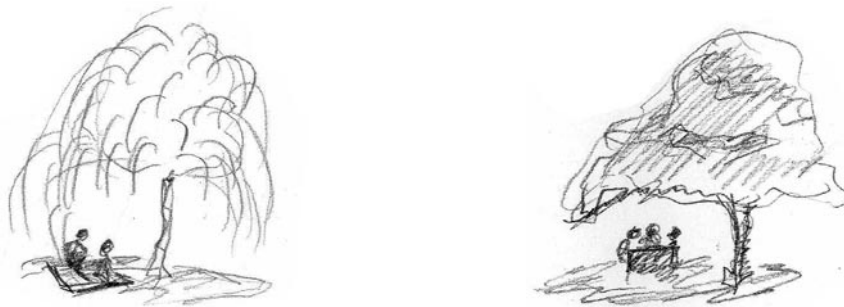
Jag går tillbaka till den första analyskissen som visar vad basplanet ska förstärka och slås av att min skiss inte alls förstärker de delar som jag tidigare satt högst i rangordningen. Istället är det vägen in mellan byggnaderna som ska leda vidare ner till ladan som drar till sig blicken och skapar en helt annan fart och riktning än den önskade (se figur 76-77). Det rörelsemönstret hade dessutom den lägsta prioriteringen. Dessutom ser inte förslaget lika intressant ut när cirklarna inte ritas ut fullt ut, platsen känns då fortfarande för otydlig i sin form. Den stora cirkeln mot fruktträdgården och resten av trädgården känns dock väldigt bra och tillräckligt tydlig för att uppfattas. Efter ytterligare skissande, den här gången med hjälp av rektangeln och kvadraten tar jag fram en annan grundform som känns bra och samtidigt förstärker rätt delar och element.

Figur 78: Ny grundform med både rektangeln och cirkeln som former.

Modulation

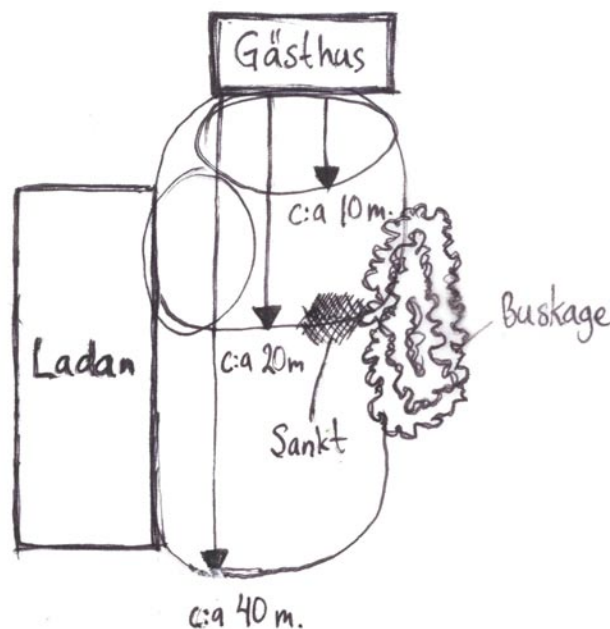
Som tidigare nämnts upplevs platsen idag som lite för öppen och vidsträckt. Detta speciellt då platsen ska utstråla en viss känsla av intimitet och trygghet. För att upplevelsen av rumslighet ska vara behaglig eller passa är den inbördes skalan mellan de olika delarna viktig. Jag tänker att Innergårdens grundkaraktär av viss upplevelse av vidsträckthet ska vara kvar, fast tonas ner genom att skapa tydliga omgärdningar samt dela upp den i några mindre enheter. Däremot upplever jag inte att det passar platsens funktion eller inneboende förutsättningar att skapa små intima rumsligheter. Men lite mer extroverta, öppna mindre platser kan skapas i skuggan av ett träd eller mot en vägg. För att återkoppla till Robinsons teorier; platser där omslutningen sträcker sig mellan drygt 180 grader och neråt, d.v.s. som omsluts på en eller två sidor. Sittplatser i skuggan av ett träd eller med en mur i ryggen skulle kunna vara exempel på sådana platser. Vid närmare eftertanke är detta nog mer exempel på platser som kan skapas i den större mer övergripande rumsliga strukturen som skulle passa Innergården.

Figur 79: Exempel på enkla sittplatser under ett träd inspirerade av Catherine Dees skisser (2001, s. 45-46)

Man kan då fråga sig hur stora trädgårdsrum egentligen kan vara och fortfarande behålla sin rumskapande karaktär? När det gäller skala på trädgårdsrum citerar Robinson Ching som delar in skala som antingen generisk (allmän) eller mänsklig (1992, s.113). Den generiska skalan är relativ i förhållande till andra former (eller massor) i dess kontext medan den mänskliga skalan är relativ till proportionerna av den mänskliga kroppen (ibid.). Robinson menar att båda skalorna är väldigt viktiga i designarbetet och skapandet av rumslighet. Den generiska skalan spelar stor roll för hur de olika platserna eller rummen förhåller sig till varandra, till helheten, men också hur de olika plantorna förhåller sig till planteringen. Däremot förhåller den sig inte till människans proportioner. Den mänskliga skalan speglar hur storleken och delarna relaterar till besökaren (ibid.). Båda skalorna är viktiga i skapandet av rumsligheter som önskas upplevas på ett speciellt sätt.

Enligt Lynch kan det mänskliga ögat uppfatta en människa på c:a 1200 meters avstånd, hon kan känna igen personen på 25 meters avstånd, se ansiktsuttryck på 14 meters avstånd och känna direkt relation till personen på 1-3 meters avstånd. Vidare menar han att dimensioner utomhus som är upp till 12 meter upplevs som intima och de upp till 25 meter är fortfarande i en avslappnad mänsklig skala. (1984, s. 157)

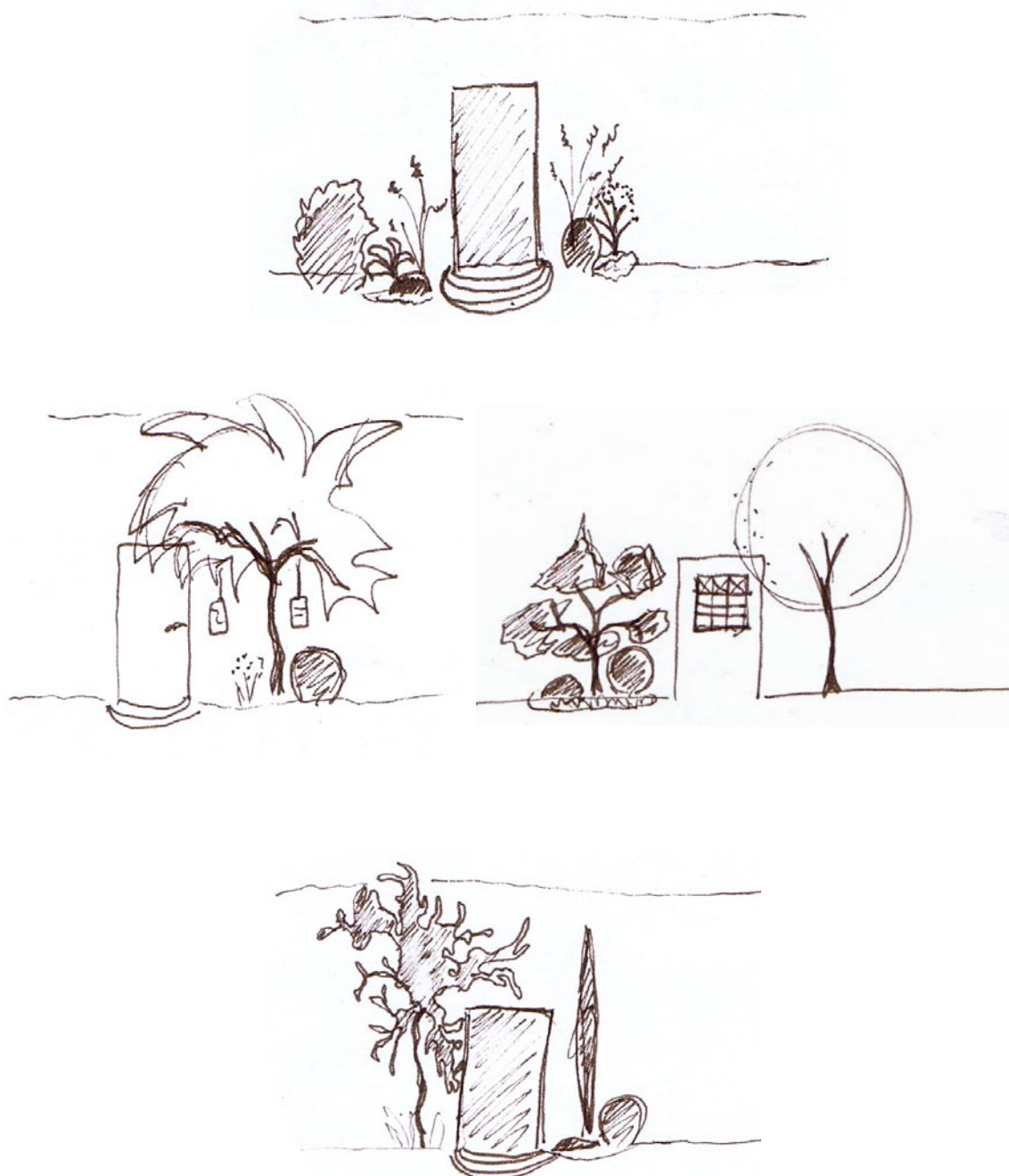

Figur 80: Avstånd mellan de olika delarna på Innergården.

Hur förhåller sig då skalan på Innergården i förhållande till den mänskliga skalan? Från det blivande gästhuset till borte hörnet på ladan är det ca 40 meter, det vill säga nästan dubbelt så stort som Lynch förespråkar rummet ska vara för att det ska upplevas avslappnat i relation till den mänskliga skalan. Vid mitten av buskaget i öster är det dessutom rätt så sankt och HG vill ha något slags stopp där så att inte någon bil parkerar där och kör sönder gräsmattan. Det blir då en bra plats att skapa någon sorts rumsavskiljande element för att dela upp den stora ytan i mindre delar. Men fortfarande är dock rummet närmast gästhuset lite för stort för att skapa en lite mer intim känsla närmast huset. Kanske infinner sig den känslan om man skapar ytterligare ett mindre "rum" närmast gästhuset. Det rummet blir knappt 10 meter långt och förhoppningsvis skapar det en mer intim känsla.

Artikulering av element samt funktionellt genomförande

Genom att göra de viktigaste entréerna vackra och utsmyckade så att blicken dras dit förstärks både förståelsen av platsen samt upplevelsen av att platsen som helhet förändras. Blicken dras inte längre till de stora öppna ytorna utan till andra viktigare element i den mer mänskliga skalan. Upplevelsen av en tydlig och säker rumslighet blir också starkare av att vägen mellan ruinen och gästhuset görs smalare men fortfarande är tydlig och inbjudande (se figur 78).

Figur 81: Exempel på möjliga utsmyckningar av en entré.

Vertikaler

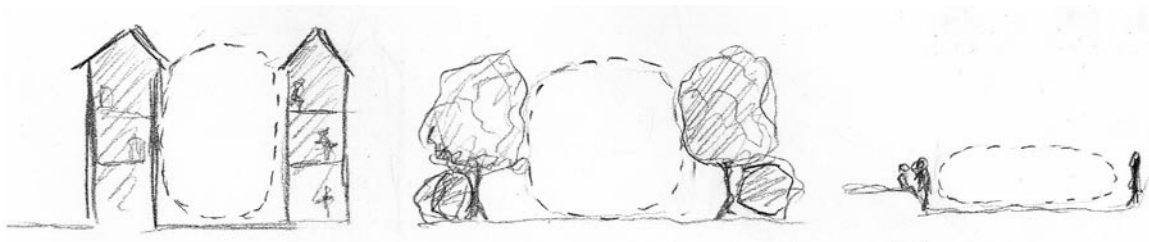
Nu när basplanet är utlagt i plan är det dags att gå vidare och jobba med materialet och volymerna som utgör själva avgränsningarna, vertikaler. Det som främst skapar den rumsliga indelningen är just vertikaler. För ett lyckat rumsskapande är det viktigt att vertikaler verkligen förstärker idén och funktionerna som basplanet och grundstommen lagt ut (Simonds 2006, s. 175). Det finns många parametrar som spelar in för hur vertikaler påverkar upplevelsen av rumslighet. Dels beror det på höjden på vertikaler i förhållande till basplanet i rummet (den generiska skalan), dels höjden på vertikaler i förhållande till betraktarens ögon (den mänskliga skalan), men också graden av omslutenhet vertikaler skapar.

Robinette delar in växterna i antingen rymdarter (som är rumsskapande), i privat kontroll (omslutenhet), inskyddsyn (blockering av sikten) samt progressiv realisering (frestelser) (1972, s.13): *”Plants can articulate, define, enclose or delimit exterior spaces either by themselves or in conjunction with other landscape architectural components”* (s. 19).

Förhållandet mellan vertikaler och basplanet

Förutom graden av omslutenhet spelar också höjd och proportioner på vertikaler stor roll. Om vertikaler är väldigt låga i förhållande till basplanets utsträckthet riskerar platsen att förlora i känsla av omslutenhet och orientering. Om vertikaler däremot är mycket högre i förhållande till basplanets utsträckthet riskerar platsen att upplevas som alltför klaustrofobiskt. (Robinson 1992, s. 55)

“if the height of enclosing vertical planes appears too great in proportion to the width and length of the ground plane, a space can be experienced as claustrophobic and threatening. Equally, a lack of vertical height in enclosure can also be intimidating and exposing.” (Dee 2001, s. 50)

Figur 82: Bilder inspirerade av Catherine Dee (2001, s. 49) som visar på hur höjd och bredd påverkar upplevelsen av ett uterum.

Om vi tittar närmare på hur förhållandena mellan basplanet och vertikalplanen ser ut på Innergården idag, så vill jag mena att de omslutande vertikaler som finns (de omgärdande byggnaderna, buskaget och äppelträden) varken utmärker sig som för höga eller för låga i relation till varandra. Innergården upplevs varken för klaustrofobiskt eller för utsatt. Självklart kommer det blivande gästhuset med sin höjd stärka upplevelsen av rumslighet. Ladan är c:a 10 meter hög och gräsplanen c:a 14 meter bred (men c:a 40 meter lång) men trots det är upplevelsen av rumslighet i min smak lite för vag (se figur 80). Kan det vara så att den generiska skalan fungerar medan platsen upplevs som för öppen i relation till den mänskliga skalan? Innergården ska upplevas som en trygg och väldefinierad plats och då är platsens förhållande till den mänskliga skalan, d.v.s. besökaren, väldigt viktig.

Vertikaler i förhållande till människokroppen

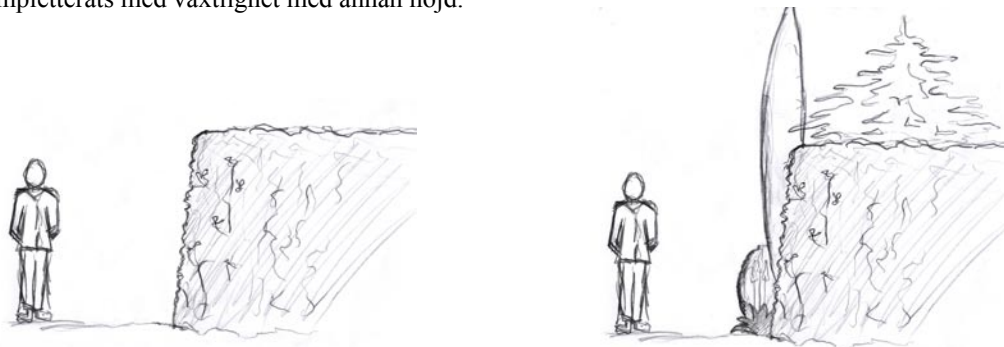
Eftersom trädgårdar och parker till största del skapas för att upplevas av människor spelar vertikalernas höjd i förhållande till den mänskliga kroppen stor roll (Robinson 1992, s. 28). Skalan som mäter denna relation kallar Ching den mänskliga skalan. Robinson gör följande uppdelning av hur höjder på vertikaler kan påverka vår upplevelse av rummen (inte hur enstaka individer eller växter påverkar, utan hela grupper) (1992, s. 30-33):

Figur 83 : Växter i marknivå har främst en dekorativ roll och fungerar varken som hinder eller skydd för ögat eller rörelsfriheten. Jämför uttrycket i den första och den andra bilden.

Figur 84: Växter upp till knähöjd hjälper till att bestämma riktning men hindrar inte synen och går lätt att ta sig över eller förbi om man vill. Växter upp till ögonhöjd fungerar som tydliga avgränsningar och hindrar oönskad rörlighet, däremot är synen fortfarande fri. Jämför med den andra bilden där häcken kompletterats med växtlighet med annan höjd.

Figur 85: Växter över ögonhöjd skapar en både fysisk och visuell barriär, de kan både avskärma, skydda, gömma eller fungera som bakgrund till ornamentala planteringar.

Figur 86: Robinette skriver också att växter upp till midjehöjd är till för att kontrollera riktning samt att skapa delvis omslutning (1972, s. 12). Jämför med den andra bilden som inte lika strikt endast markerar rörelse, utan där trädet hjälper till att skapa en starkare rumslig upplevelse.

Simonds skriver dock att man vara försiktig med att låta vertikaler sluta precis i ögonhöjd eftersom det är stressande för ögat (2006, s. 181). Däremot är det sällan som allt omslutande växtmaterial slutar i samma höjd. T.ex. skapar vertikaler ett annat rumsligt intryck om man t.ex. kompletterar en klippt häck med annan högre växtlighet som mjukar upp och förstärker den annars rätt så svaga känslan av avskärmning eller rumsbildande (se de andra bilderna i figur 83-86). Troligen är det detta Robinson menar när han talar om genomsläppligheten i omslutningen.

Vilka höjder på vertikaler skulle då passa i gestaltningen av Innergården? Eftersom de "nya" vertikaler främst ska avgränsa och dela in området i mindre delar utan att avskärma delarna från varandra bör de vara lägre än i ögonhöjd (generellt). Däremot inte så låga att de endast fungerar dekorativt utan att skapa skydd. I vissa fall tänker jag att de trots allt bör kontrollera riktning och ibland skymma sikten, kanske kan detta skapas av knä-midjehöga växter i kombination med mindre träd. Kanske är det lättare att återkoppla till Robinsons teorier angående genomsläpplighet i omslutningen istället. Jag tänker mig att platsen ska upplevas som delvis visuellt och fysiskt stängd, eller visuellt öppen och fysiskt stängd. Kombinationer av lite lägre växter och buskar samt några träd.

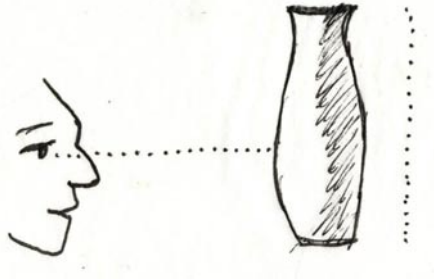
Figur 87: Exempel på midjehög avgränsning av Innergården mot fruktträden i söder.

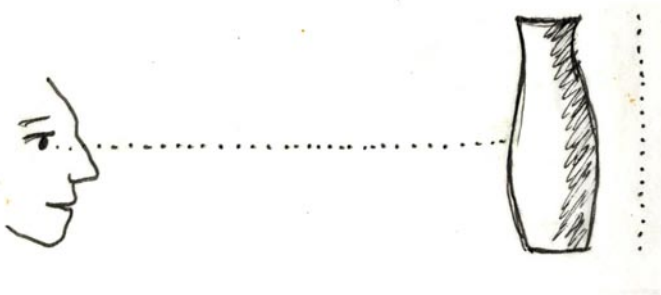
Figur 88: Exempel på rumsavskiljande växtlighet där trädet är det främsta rumskapande elementen medan de lägre buskarna framförallt skiljer olika platser från varandra.

Perception av vertikaler i förhållande till avstånd

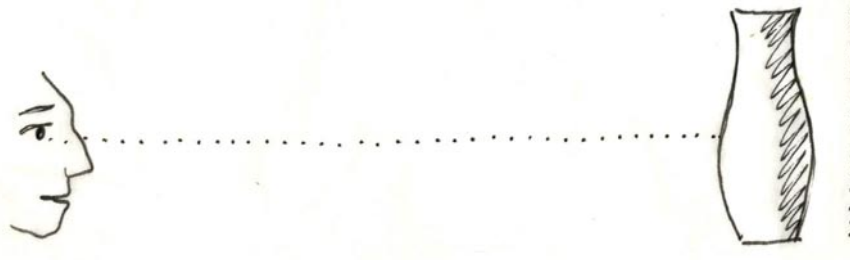
Hur vertikaler upplevs av betraktaren beror också på proportionerna mellan vertikalens höjd och avstånd till betraktaren. Det är alltså inte hur höjden förhåller sig till den mänskliga kroppen utan proportionerna mellan objektet och avståndet till betraktaren som spelar roll. Lynch beskriver människans förmåga att uppfatta objekt på olika avstånd på följande sätt (1984, s. 158):

Figur 89: Gränsen för vad människan kan se som en helhet uppstår när höjden på objektet (eller vertikalen) är lika stor som avståndet till betraktarens ögon, 1:1.

Figur 90: När objektet är dubbelt så långt bort som högt upplevs det som en enhet, 1:2.

Figur 91: När objektet är tre gånger så långt bort som högt dominerar det fortfarande synfältet men tenderar att jämföras med andra objekt, 1:3.

Figur 92: När objektet är mer än fyra gånger så långt ifrån som högt smälter det in i det omgivande sceneriet, 1:4.

Robinette kopplar samman detta med upplevelsen av rumslighet och menar att upplevelsen av full omslutning uppnås när relationen är större än 1:1. Den rumsliga uppfattningen av omslutning är som lägst vid 1:2. Vid 1:3 förlorar elementen sin omslutande funktion och en psykologisk uppfattning om rum skapas snarare än ett tydligt definierat rum (1972, s. 18).

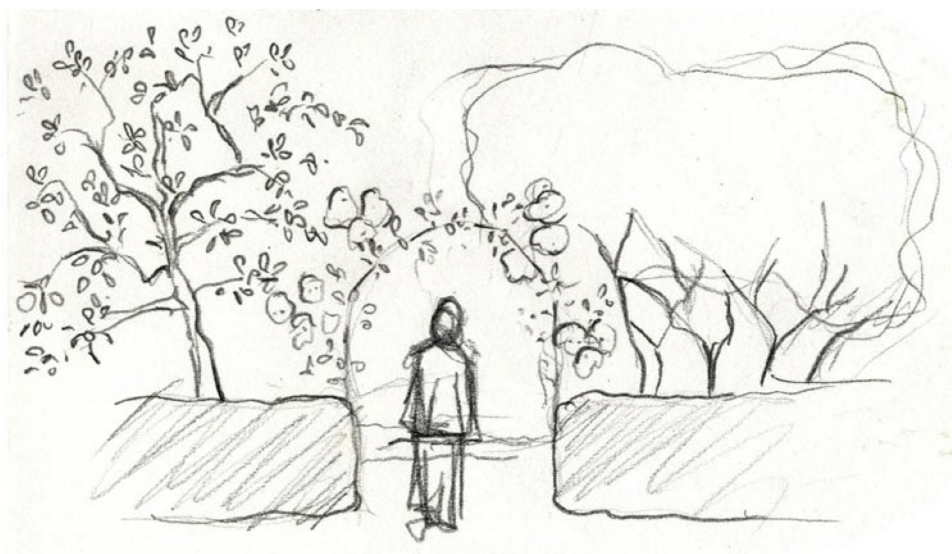
Inbördes förhållande mellan olika vertikaler

Förutom proportionerna till den mänskliga kroppen eller avståndet till betraktaren måste även proportionerna till den omgivande miljön spela stor roll för upplevelsen, t.ex. höjder på omgivande träd och buskar. Med andra ord menar jag att förutom proportionerna av vertikaler i förhållande till den mänskliga kroppen eller avståndet till betraktaren spelar proportionerna av vertikaler i förhållande till den omgivande naturen stor roll.

Som sammanfattning kan konstateras att det finns en del teorier om hur olika höjder på vertikaler påverkar upplevelsen av rumslighet. Samtidigt finns det också ett antal andra faktorer som spelar stor roll för upplevelsen av rumslighet och som både kan "mjuka upp", förstärka eller motverka dessa teorier. Alla dessa teorier om höjder på vertikaler och hur de påverkar vår uppfattning av rumslighet är intressanta men rätt så enkelspåriga. Teorierna erbjuder handgripliga hjälpmedel men som dock är lite trubbiga. Eftersom upplevelsen av rumslighet är en följd av olika sinnesintryck tillsammans med våra biologiska och kulturellt betingade erfarenheter är det så mycket mer än numeriska relationer som spelar roll för upplevelsen av en plats. Däremot kan teorierna vara *ett* av flera hjälpmedel i skapandet av rumslighet.

Vertikalerna på Innergården

Vi återgår till Innergården i trädgården på Mårtens för att förstå vilken sorts vertikaler som behövs där. För att omgärdningen av den södra delen av Innergården ska skapa en stark upplevelse av rumslighet enligt ovanstående teorier skulle häckarna behöva vara väldigt höga. Men det är lätt att glömma bort att ladan, fruktträden i söder och buskaget i öster med sina höjder också hjälper till i upplevelsen av rumslighet. Dessutom kanske omslutningarna, eller de mindre delarna som jag delat upp Innergården i främst är till som avgränsande markeringar och inte tydliga rumsmarkörer. Mindre platser, eller tydliga mer extroverta rumsligheter kan istället skapas under ett träd eller mot en vägg i dessa delar. I södra delen av Innergården är det dessutom meningen att besökaren ska lockas ut i resten av trädgården vilket gör att häckarna inte kan vara alltför höga, utan man ska kunna se över dem, ana vad som hägrar bortom dem.

Figur 93: Exempel på en inbjudande övergång mellan Innergården och övriga trädgården i söder.

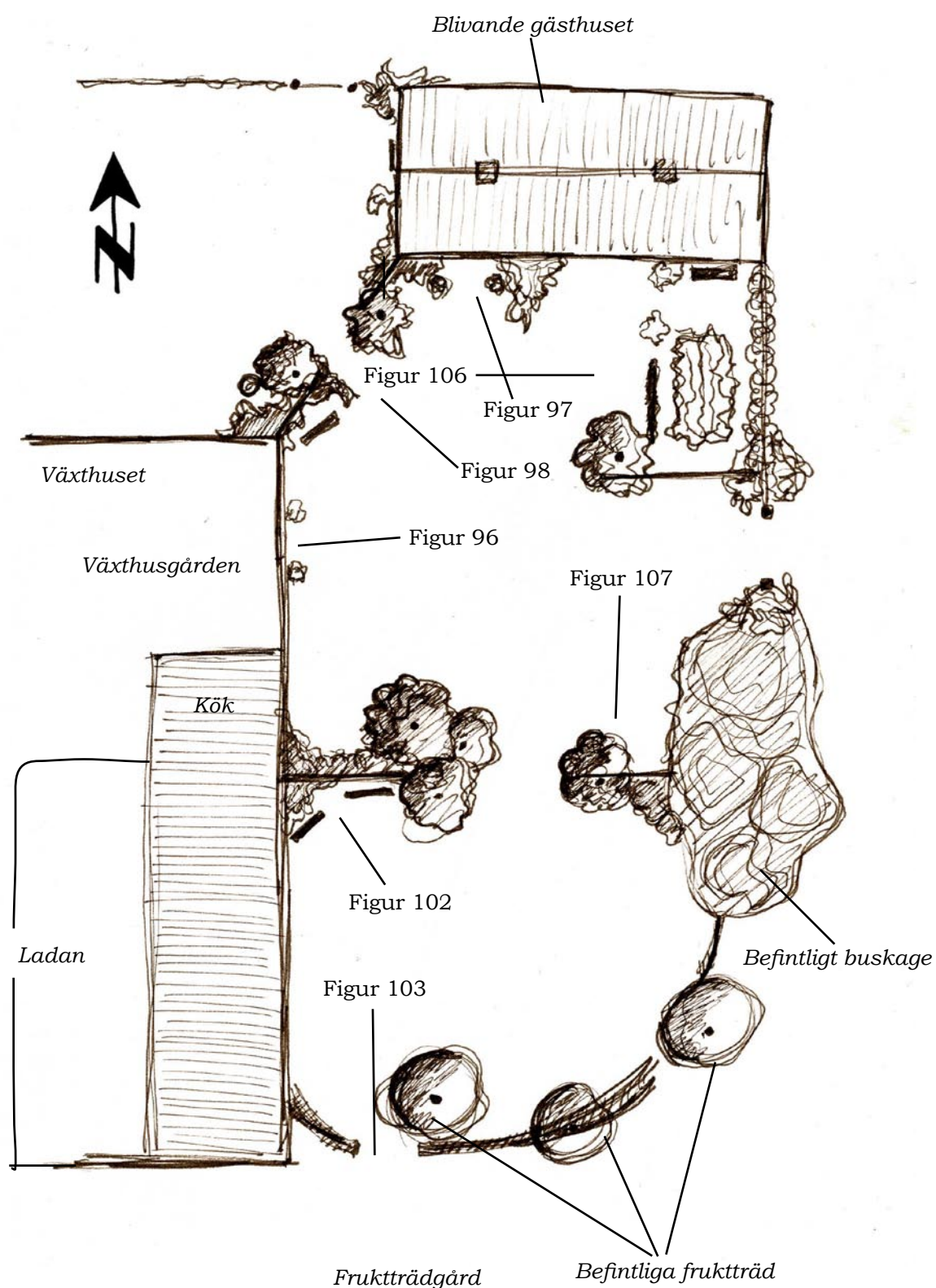
Figur 94: Exempel på extrovert rumslighet som skapats i den glesa skuggan under ett träd, med ett skydd i ryggen.

Gestaltningförslaget för Innergården

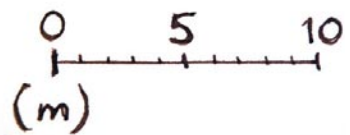
Huvudtanken med gestaltningen för innergården har varit att platsens funktion som välkomstgård och samlingspunkt för att röra sig vidare ut i resten av trädgården ska bli tydlig. Genom att skapa vackra inbjudande ingångar till husen dras blicken dit från den stora ytan till den mänskliga skalan och platsen upplevs inte lika stor och öppen. Även entréerna till de övriga delarna av trädgården ska locka och liksom suga besökarna vidare in i de andra delarna.

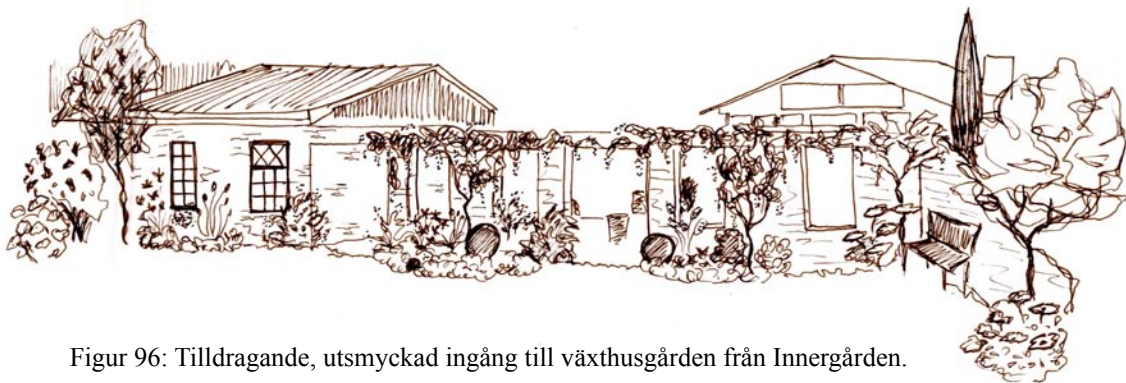
Genom att dela upp den stora planen i två mindre enheter blir platsen lättare att läsa av och förstå. Avgränsningen mot fruktträdgården och resten av trädgården känns också viktig för platsens definition i förhållande till andra delar. Området runt gästhuset har dessutom gjorts mer skyddad med en slags innergård som omsluter området ytterligare på lite mer än tre sidor för att skapa en viss känsla av trygghet.

Man kan tala om rumslighet i olika nivåer. I den större skalan kan man se hela Innergården som ett sammanhängande rum, zoomar man in en nivå ser man att Innergården i sin tur består av ytterligare rumsindelningar, själva grundformen, en cirkel och en kvadrat. På den här nivån kanske vertikalerna främst fungerar som avskiljare och tydliga avgränsare än som starkt rumsskapande. Inom dessa områden finns i sin tur mindre delar som i sig skapar mindre rumsligheter. Det är främst i den mindre skalan som rumsligheten upplevs som mest påtaglig för besökaren (i den mänskliga skalan). Det är också i den lilla skalan som vissa platser kan skapa starkare upplevelser av rumslighet i form av extroverta rum, t.e.x sittplatser under ett träd eller med en skyddande mur eller husfasad i ryggen. Med andra ord skapas mer platser än starka rumsligheter på Innergården, men i en tydligt ramverk.

Figur 95: Gestaltungsforslag for Innergården på Mårtens.

Figur 96: Tilldragande, utsmyckad ingång till växthusgården från Innergården.

Eftersom växthusgården är en central samlingsplats både när man kommer från parkeringen och när man kommer från blivande gästhuset är dessa entréer viktiga att markera. Genom att klä in muren i växtlighet och skapa en vacker inramning kommer blickarna automatiskt dras till denna entré. En liten sittplats kan skapas i hörnet där också muren kan byggas ut till att se ut som om där varit en gammal mur som rasat.

Figur 97: Vacker inramning av entréen till det blivande gästhuset.

Likså är entrén till det blivande gästhuset viktig att göra välkomnande och vacker. Något formklippt som inramar dörren, ett vackert träd mellan ytterdörren och dörren till garaget som ligger strax bredvid. Gaveln av blivande gästhuset kläs in av någon vackert blommande slingerväxt, och även här byggs muren ut till att likna en ruin eller rest av en gammal mur.

Figur 98: Bild av hur växthusgården knyter samman med blivande gästhuset.

För att förstärka den rumsliga upplevelsen av Innergården samt till viss del hindra att bilar åker in på gårdsplanen kan man göra passagen byggnaderna emellan lite trängre som en slags entré till Innergården. Genom att bygga ut ruinen både från blivande gästhuset samt från växthusgården och låta klättrväxter och buskar smycka ut dem skapas en vacker inramning och insmalning av passagen. Samtidigt blir de smyckade entréerna till blivande gästhuset och till växthusgården sammanlänkande på ett bättre sätt.

Figur 99: Foto av ruinen och växthuset utanför ladan.

Figur 100: Foto av blivande gästhuset.

Figur 101: Foto av ingången mellan ruinen vid ladan och blivande gästhuset (fotot är taget innan grunden till gästhuset är byggt).

Figur 102: Sittplats med morgonsol utanför ladan.

En lite lugnare sittplats i skydd av ladan och med buskar i ryggen skapar en trevlig plats att ta sin morgon- eller förmiddagsfika på. Härifrån kan man även delvis se, och därigenom gissa sig till vad som döljer sig i resten av trädgården bakom den omgärdande häcken. Meningen är också att man ska lockas vidare ut i området.

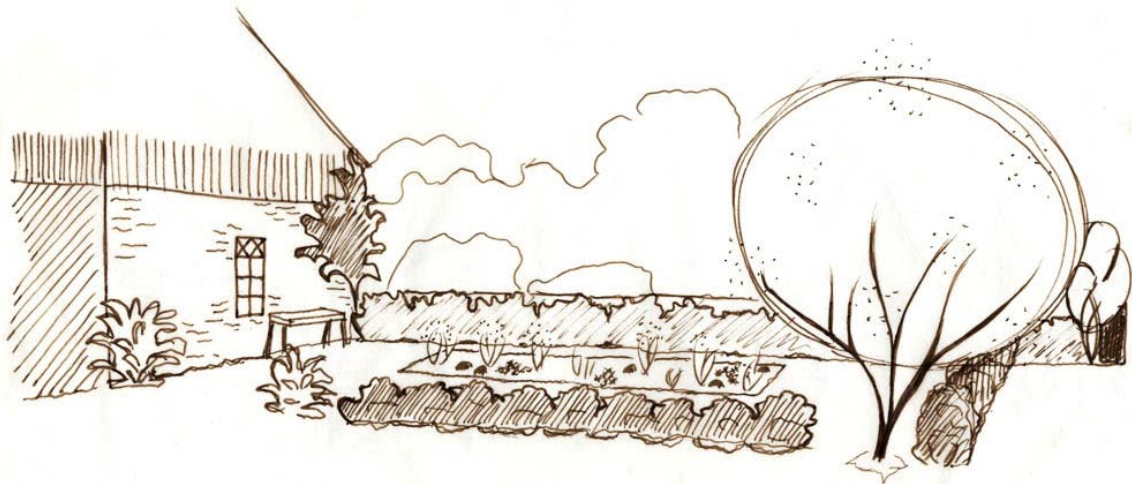
Figur 103: En väg in i resten av området, t.ex. vidare ut i fruktträdgården och vidare ut till Änglet.

Figur 104: Ladan sett från söder.

Figur 105: Frukträden och ladan sedd från nordost.

Figur 106: Illustrationsförslag över det nordöstra hörnet av Innergården med skydd av fasaden av det blivande gästhuset.

Det nordöstra hörnet av Innergården, platsen närmast blivande gästhuset kan göras mer gästvänlig och trevlig genom tydliga avgränsningar från övriga ytor utan att hela Innergården förlorar i helhetsintryck. Återigen skapas här mer rumsmarkeringar än starka upplevelser av rumslighet. En bänk mot husfasaden med skydd i ryggen men med utblick över Innergården kan bli en trevlig sittplats där man kan se vad som händer utan att behöva delta, det som i Grahns behovspyramid kallas emotionellt deltagande.

Ett enkelt lågt pilstaket som flankeras av buskar och avslutas med en flerstammig buske eller litet träd kan skydda det sanka området från att bli en bilparkering. Växtligheten fungerar då också som rumsavskiljande element.

Figur 107: Illustrationsförslag för hur växtlighet på det sanka området kan hjälpa till att hindra bilar från att parkera där samt fungera som rumsavskiljande element.

Figur 108: Foton som är ihoplagda i photoshop över det nordöstra hörnet av Innergården. I bakgrunden syns stora syrénbuskage och den privata bostaden.

Figur 109: Foto (där bil redigerats bort i photoshop) mot söder, taget från det nordöstra hörnet av Innergården. I öster syns det stora buskaget med benved och rosor.

2.4.4 Gestaltning av Äng

Figur 110: Foton som är ihoplagda i photoshop över Äng som det ser ut idag, sett norrifrån (från sydöstra gaveln av ladan). I öster skymtar vi det gamla päronträdet som är en del av en mindre fruktträdgård.

I gestaltungsarbetet med Innergården blev det tydligt att de omgivande byggnaderna och deras funktioner starkt präglade utformningen av Innergården. Detta var också en av anledningarna till att det passade att ge rumsligheterna en starkare trädgårdsprägel. Som kontrast till de mer trädgårdslika rummen vill jag i den andra gestaltningen jobba med ett område där det passar med mer parklika eller kulturlandskapslika gestaltningar. Därför har jag valt det område som HG har försökt sköta som äng (nr: 14-16 i figur 114).

Enligt de gamla skifteskartorna benämns områdena som *Ekåker*, *Gärde* eller *Äng*. Trädgårdsprägel är mycket svagare här än på Innergården. Som inspiration för gestaltningen tänker jag att det mer parklika och kulturlandskapslika uttrycket passar att jobba vidare med. En intressant kontrast av de båda uttrycken kan skapas genom att låta gestaltningen inspireras av t.ex. det gotländska äng (där både träd och buskar är vanligt förekommande) eller det betade kulturlandskapet i kombination med mer parklika promenadstråk och mindre rumsligheter.

Idag ramas Äng i väster in av en stenmur som kantas av en del träd och buskar. Bortom den ligger en åker. Mot söder gränsar Äng mot en stor öppen yta där HG tänker ha får betandes. Mellan betesmarken och Äng löper ett dike som på våren fylls med vatten. Bitvis växer där en del träd och buskar längsmed diket. I öster gränsar Äng mot klippt gräsmatta och mer parklika delar av trädgården. Lite längre bort i den delen växer en del solitära träd. Även i norr är gräsmattan klippt mellan ladan och Äng. Där, i den klippta gräsmattan strax nordöst om Äng står en del gamla fruktträd.

Figur 111: Foto över Äng i juni sett från norr (taget från övervåningen i ladan).

Figur 112: Foto över Änglet i april sedd från det sydvästra hörnet av Änglet, med bostadshuset och brygghuset som skymtar lite längre bort bakom slånbuskagen.

Höjder och omslutningar runt Änglet

Änglets utbredning definieras främst av att den i norr och öster gränsar mot klippt gräsmatta. Lite längre bort i norr finns även ladan samt lite fruktträd som med sina höjder hjälper till att rama in området. I väster löper stenvallen med lite buskar och träd som tydlig omslutning. I söder skiljs Änglet åt från betesmarken med ett dike samt i främst det sydvästra hörnet träd och buskar. Åt öster finns det dock inga direkta höjder som skiljer Änglet åt från resten av trädgården förutom att Änglet övergår i gräsmatta. Det är främst i öster som lite mer omslutande höjder skulle behövas för att ännu tydligare definiera platsen.

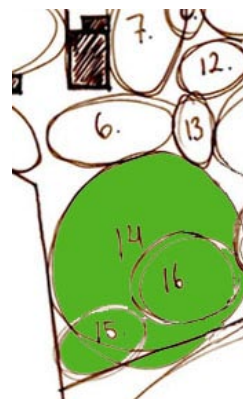
Platsens mening

Till skillnad från Innergården har det här området inga lika tydliga funktioner som måste tas i beaktning vid gestaltandet. Platsen påverkas inte i lika hög grad av byggnaderna på Mårtens, vilket på många vis ger mig friare tyglar i skissarbetet. Samtidigt är det viktigt att platsen får en mening så att den börjar användas. Idag upplevs den främst som en stor oklippt gräsyta. Trots att platsen inte används så mycket i dagsläget ligger det strategiskt bra till som en sammanlänkande övergång mellan de mer trädgårdspräglade områdena närmare byggnaderna och de mer kulturlandskapspräglade områdena i Mårtens utkant. Denna sammanlänkande uppgift som kan skapas genom fina promenadstråk tillsammans med sittplatser och undangömda vilorum kan ge platsen en mening. Av ledorden är det då främst dessa två punkter som följer med in i gestaltningen av Änglet:

- Promenadstråk, sittplatser, viloplatser och kontemplativa rum
- Kulturlandskap

Figur 113: Inspirationsbild för gestaltningen av Änglet

Figur 114: Situationsplan över Änglet

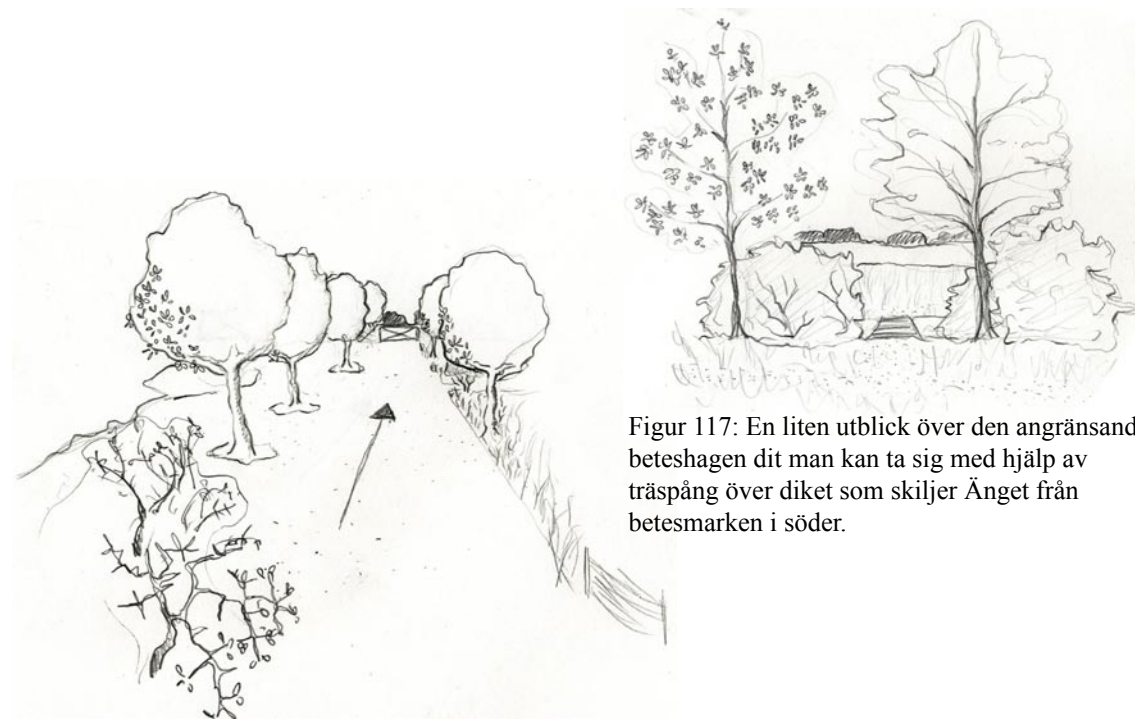
Änglet och parken

Platsen ger redan idag ett ängsliknande intryck med sitt höga gräs, speciellt för den som inte är särskilt bekant med änglet* (ängen) i dess egentliga bemärkelse. Om man fortsätter att slå gräset en eller två gånger om året så kommer den örtartade floran på sikt att utvecklas, vilket man också kan påskynda genom att så in ängsfröer. Det hässjade gräset blir dessutom ett fint inslag i landskapsbilden.

För att platsen även ska kunna upplevas inifrån kan gräsklipparen hjälpa till att klippa mer eller mindre permanenta gångstråk, vilket också ger platsen en mer parkliknande prägel. Promenadstråken länkar också samman ängen med de omgivande rummen och fina vyer kan skapas genom entréer eller utblickar mot beteshagen som ligger precis bredvid. Följande illustrationer visar på olika sorters ingångar och entréer till och från Änglet som skulle passa dess karaktär.

Figur 115: Entrén i norr där lågt flätat pilstaket markerar övergången från gräsmata och trädgård till äng och parklandskap

Figur 117: En liten utblick över den angränsande beteshagen dit man kan ta sig med hjälp av träspång över diket som skiljer Änglet från betesmarken i söder.

Figur 116: Siktlinje som förtydligas med en trädallé där man skymtar betesmarken söder om Änglet. I öster åtskiljer allén Änglet från övriga trädgården på Mårtens.

* Äng kallas på gotländska änge och i bestämd form änglet.

Mindre rum

Liksom Innergården är Änget ett stort område och ger bara en svag rumslig känsla som helhet. Till skillnad från Innergårdens tydliga rumsindelning (efter gestaltningen) tänker jag att lite mer naturpräglade rumsligheter med inte fullt så tydliga eller lika skarpa rumsliga element skulle passa för Änget. Området inbjuder till att skapa platser där rumsligheten inte upplevs lika stark, (det som Robinette återger som dynamiska negativa rymder), men också platser med något starkare rumskänsla (statiska positiva rymder).

Robinson pratar också om att kontrasterna är viktiga för upplevandet av rumslighet, känslan av skydd och omslutning kan upplevas ännu starkare om man kommer från ett utsatt, inte särskilt skyddat område (1992, s. 55-56). Jag tänker att olika gångstråk i Änget med sina små trädgångar av varierande rumsligheter kan skapa just sådana kontraster.

En önskan som HG hade var just många olika sorters rumsligheter med en stor variation av slutenhet och öppenhet. Det skall alltid finnas en plats som kan motsvara behoven av gröna miljöer som besökarna har i olika skeden av sin vistelse på Mårtens. Några av de mer kontemplativa rummen eller vilorum skulle passa att skapa som små undangömda platser i Änget.

Träden och buskarna som växer i Änget tillför marken näring som förs upp från rötterna och sprids via löven (Gunnarsson, samtal). På Gotland där årsnederbörden är väldigt låg skyddade även lignoserna marken mot den starka solen vilket var ytterligare en anledning till att träd och buskar var vanligt förekommande i det gotländska ängset. Passande är då att idag skapa rumsligheter på Änget med hjälp av träd och buskar som kan liknas de lignoser som skulle växa i det gotländska ängset.

Figur 118: Exempel på arbetsskisser på Änget och skapandet av en sort rumslighet.

Redan nu skapar den stora vackra eken en väldigt spännande rumslighet under sig. Kronan är rätt så gles och skapar på så vis ett skirt ovanplan och på vissa ställen går grenarna nästan ända ner till marken och fungerar som vertikalplan. Detta fantastiska rum kan man ytterligare understryka genom att klippa gräset under kronan men låta gräset utanför växa högt som en skyddande låg mur. Rummet skulle på vissa ställen bli delvis visuellt stängt och fysiskt stängt och på en del ställen visuellt stängt och fysiskt stängt. Samtidigt som omslutningen blir nästan fullständig lättas det upp av det skira bladverkets genomsläpplighet. En hängmatta i eken skulle ytterligare inbjuda till vila och egna tankar. Stora gamla träd har dessutom alltid genom tiderna inspirerat och fascinerat människor.

Figur 119: Rumsligheten som skapas under den stora eken.

Ängat kanske kan erbjuda mer intima platser dit besökerna kan smyga undan för en stund. En sådan plats kan skapas i ängen med en mindre dunge med högre buskar och något träd som rumsartikulerare. Rummet definieras främst av kortklippt gräs i kontrast till det omgivande höga gräset i Ängat som kanske inte helt hindrar insynen men ändå hjälper till att definiera platsen. Samtidigt som platsen är tydligt omsluten på alla sidor lättas denna totala omslutning upp av skirheten i gräset. Beroende på hur pass tät omslutningen i form av buskar eller träd blir, samt deras genomsläpplighet blir upplevelsen av ett rum mer eller mindre starkt. Jag tänker mig att detta rum kan bli en plats att smyga undan till och som kan användas på olika sätt beroende på vad besökaren är i behov av. Antingen kan man lägga sig i mitten och låta solen värma hela kroppen eller så kan man lägga sig lite mer skyddat under en buske och låta det sirliga bladverket filtrera solstrålarna.

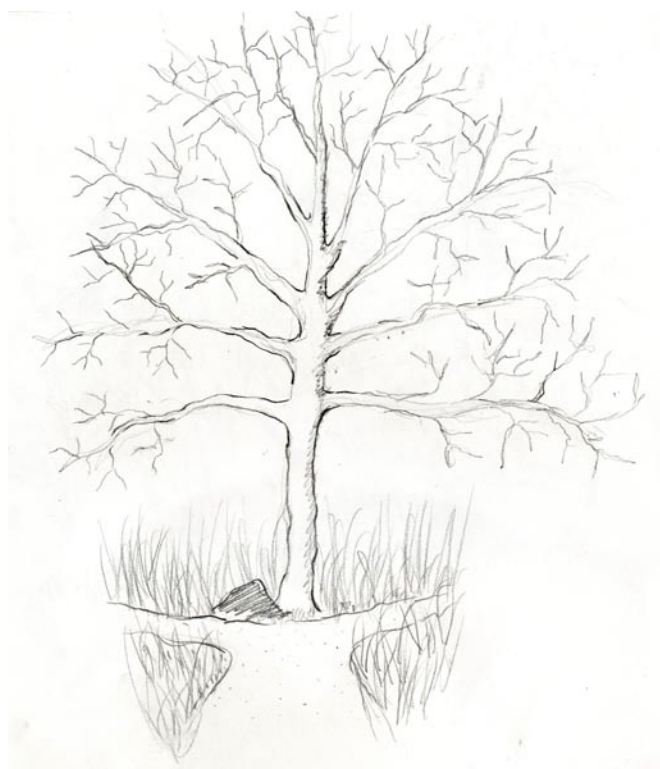

Figur 120: Rumsligheten som kan skapas i en liten dunge.

Både Robinson och Robinette menar att även enstaka träd eller högre buskar skapar en viss känsla av rumslighet omkring sig (i förhållande till dess höjd) om än inte lika tydlig som det väl inneslutna rummet. Sådana mer negativa rumsligheter, i bemärkelsen av att upplevelsen av rumslighet är rätt så svag, kan några högre buskar i en korsning där stigarna möts skapa. Kanske inte en plats att gå till, men kanske en plats att stanna till på en liten stund.

Figur 121: Ett hasselnår i en stigmorsning där buskarnas glesa bladkronor skapar ett skirt ovanplan och därmed inger en viss känsla av rumslighet.

Figur 122: Ett ensamt träd i en stigmorsning kan inge en viss känsla av skydd och viss rumsskapande atmosfär.

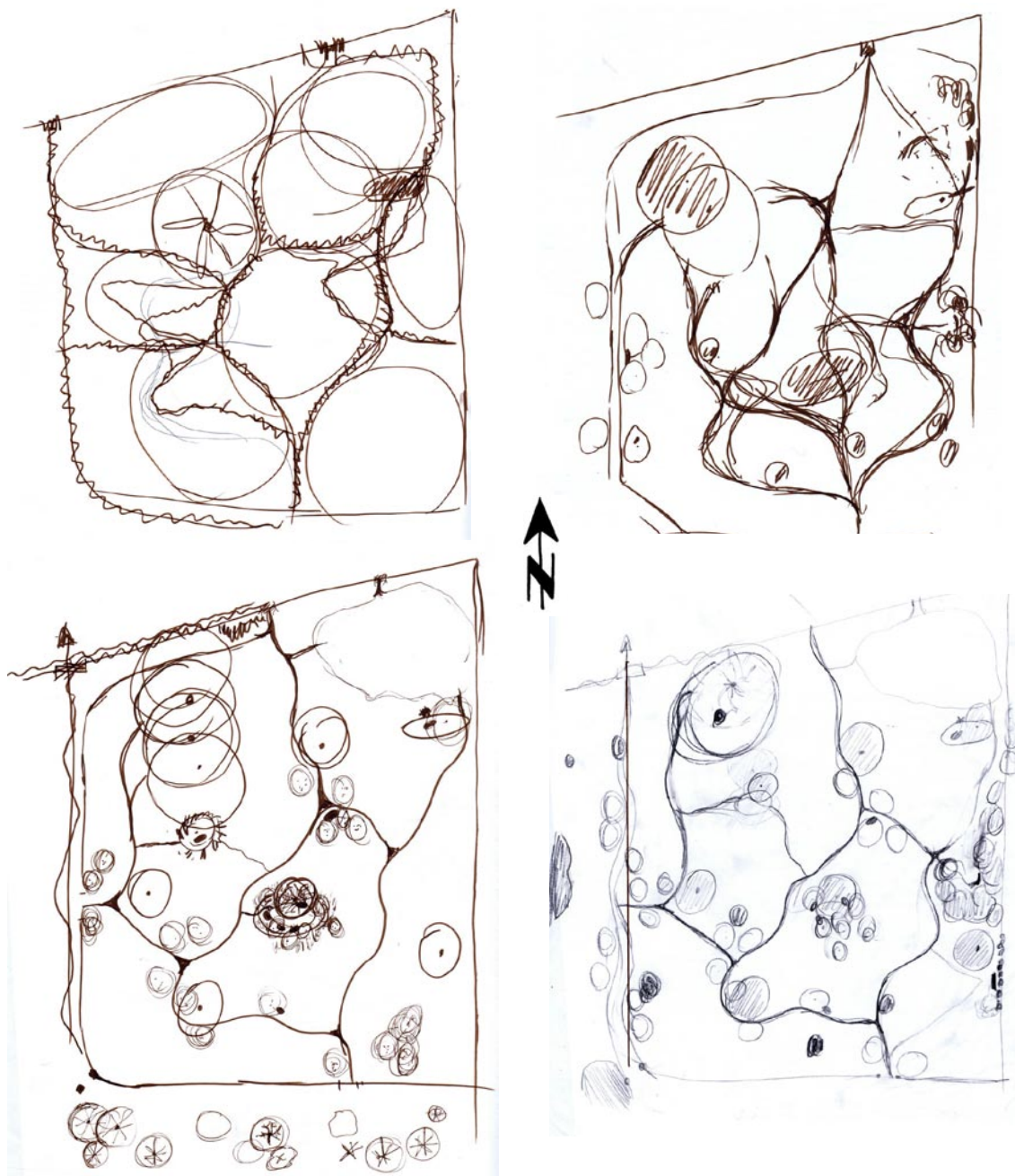

Figur 123: En glänta omgärdad av skira buskars bladverk kanske kan skapa ett rum som inger en viss trygghetskänsla i form av total omslutenhet men där genomsläpligheten i växtmaterialet skapar spänning.

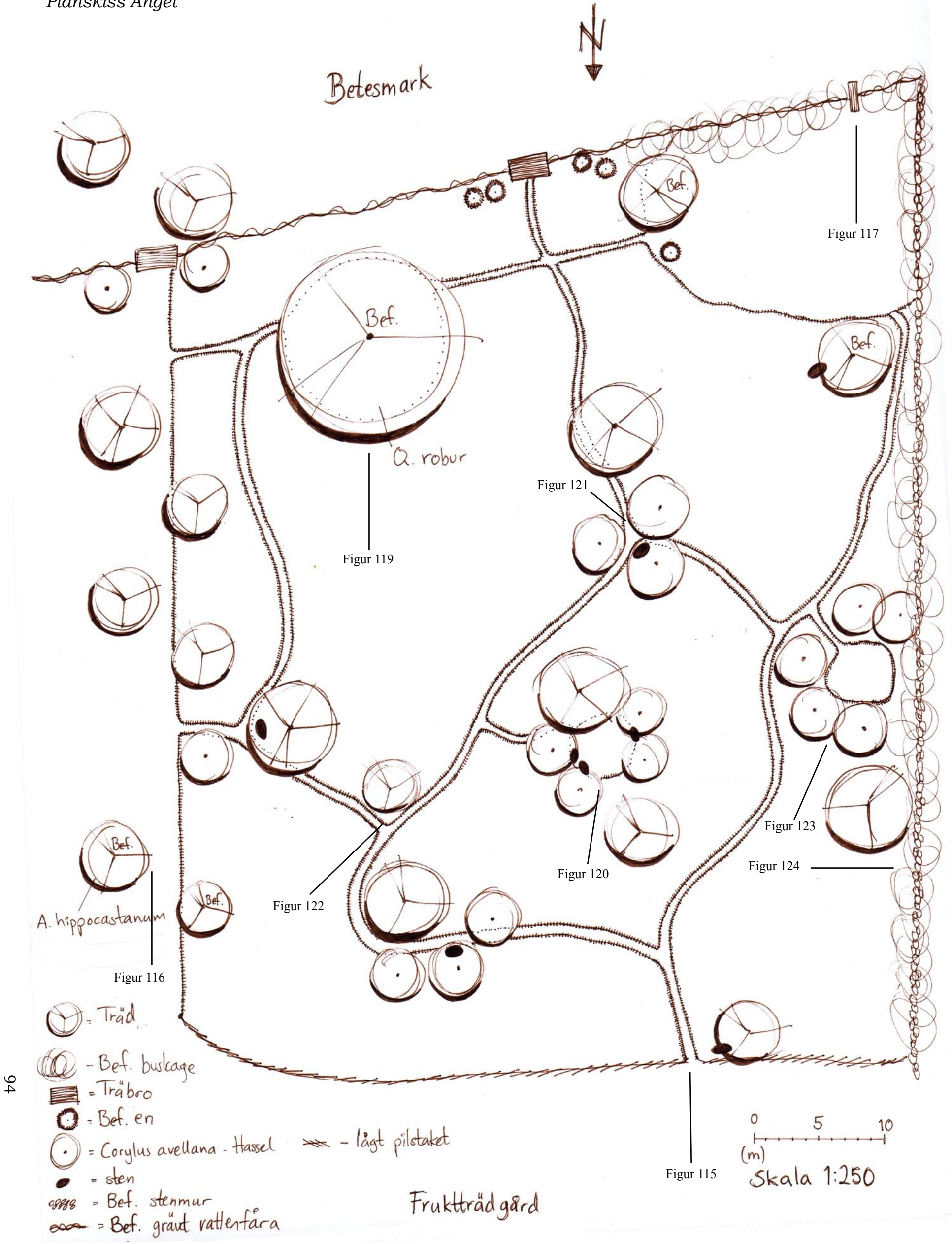
Figur 124: En mer krävande plats som för den del kan upplevas som utsatt men som för andra kan bli en solig avskild plats med utsikt över Änglet.

Planskisser för Änget

Figur 125: Planskisser som visar hur gestaltungsförslaget för Änget arbetas fram.

Även i skissandet av Änget använder jag cirkeln som grundform. Det är främst de avgränsningar som cirklarna skapar som är intressanta, där cirklarna möts. Så småningom försvinner cirkeln som form och istället arbetar jag fram ett gångsystem där dock cirklarna används som inspiration. Längs dess gångsystem placeras träd och buskar ut för att skapa en mer intressant plats.

Figur 128: Planskissen för Ängel där olika mindre rumsligheter skapas längsmed det klippta gångstråket.

3.1 Diskussion

Med det här arbetet har jag velat undersöka vad som finns skrivet om hur olika slags rumsligheter utomhus påverkar människans välbefinnande och upplevelser av olika trädgårds- och/eller naturrum. Detta för att kunna använda mig av den kunskapen i gestaltandet av trädgårdsrum för en terapeutisk trädgård. Så här i efterhand kan jag säga att arbetet nätt och jämnt ger tillräckligt adekvata svar på frågeställningarna. Vilka i sig är omfattande och varje fråga skulle kunna undersökas närmare inom ramen för varje disciplin. Samtidigt tror jag att det är värdefullt att de rumsliga upplevelserna av naturmiljöer och park- eller trädgårdsmiljöer undersöks tvärvetenskapligt, med stor bredd och på olika kunskapsnivåer. Många av teorierna och forskningen inom miljöpsykologin kan ledas tillbaka till de mest grundläggande frågorna om hur vi människor är skapade och hur vi fungerar. Sett i det perspektivet är det inte så konstigt om detta område är komplicerat att sätta sig in i.

Uppsatsen har resulterat i några olika gestaltungs-förslag för trädgårdsrum till en terapeutisk trädgård på Gotland. Delresultaten från litteraturstudierna presenteras till stor del i direkt anslutning till de olika delarna.

Den del jag kallar *Historia och nutid på Mårtens* är brett behandlad men inte så djupgående. Det beror främst på att Mårtens omfattar hela 6 hektar mark. Denna del känns viktig för att få en övergripande uppfattning om hur hela gården har sett ut vilket återspeglas i hur den ser ut idag. *Platsanalysen* är en kort genomgång av de olika platserna och hur de upplevs idag och en kort referens till hur marken beskrivits på Laga Skifteskartorna från 1834 och 1890. Kartanalysen har gjorts i photoshop och tagit mycket tid i anspråk, det har inte alltid varit så lätt att tyda siffror och texter på kartorna. Detta gör att mina tolkningar av hur marken på Mårtens har använts kanske inte är 100% korrekta.

Mina förkunskaper inom miljöpsykologi och terapeutiska trädgårdar var vid starten av detta arbete inte så djupgående. I utbildningen *Trädgårdens hantverk och design* har jag fått en del grundläggande kunskaper inom designteorier och gestaltungsprocesser. Arbetet har inneburit en fördjupning inom dessa områden medan både miljöpsykologi och trädgårdsterapi är nya bekantskaper.

Stöd från miljöpsykologisk inriktad forskning och teoribildning?

I den litteraturstudie som jag gjort inom miljöpsykologi har jag främst utgått från antologin *Svenska miljöpsykologi* (2005) och då inriktat studien på fyra artiklar som behandlar naturmiljöer. Följaktligen är litteraturstudien inom miljöpsykologin inte så djuplodande utan går framförallt igenom teorierna och forskningen som presenteras i antologin. Jag har hela tiden försökt behålla den röda tråden genom att försöka begränsa mig till att bara ta upp de teorier och den forskning som skulle kunna vara till hjälp i utformandet av rumslighet för en terapeutisk trädgård. Många olika intressanta teorier och forskningsresultat finns att förhålla sig till. Ibland har det varit svårt att värdera teorierna eftersom de ofta bara presenteras kortfattat. Jag har i mångt och mycket fått förlita mig på den information som presenteras i boken.

Sammanfattande kan man säga att en stor del av litteraturstudien främst gav djupare förståelse för svårigheterna i att ta fram adekvata forskningsmetoder inom miljöpsykologin för att få en djupare förståelse för hur människor upplever och påverkas av natur- och trädgårdsmiljöer. För själva gestaltungsprocessen har teorierna fungerat som inspiration till vilka trädgårdsrum som passar att skapa på Mårtens bland annat med hjälp av ledorden som tagits fram.

Behov av olika sorters rumsligheter

Som tidigare nämnts framkallar naturen eller gröna miljöer ofta positiva upplevelser hos människor. Den enskilda personens sinnesstämning eller livssituation påverkar också i sin tur deras naturupplevelse. Detta betyder att olika människor ofta uppfattar samma naturupplevelse på olika sätt. Beroende på var i återhämtningsprocessen en person som lider av utmattningssyndrom befinner sig ser också deras upplevelse eller behov av natur och gröna miljöer olika ut. Jag har valt att inte fördjupa mig i frågan eftersom det mer rör sig inom psykologins område. Som grund för vilka platser som passar vilka personer i vilka stadier av tillfrisknande har jag främst använt mig av Grahn behovspyramid. Behovspyramiden är ett resultat av forskning om människors känslighet för sin fysiska och sociala omvärld som Patrik Grahn tagit fram. Behovspyramiden ger en viss vägledning i vad man bör ha i åtanke i skapandet av rumslighet, dock ingen handgriplig kunskap. Behovspyramiden visar främst att beroende på hur pass psykiskt stark en person är ser behoven av naturmiljöer olika ut. Det bör finnas en tillräckligt bred variation av rum så att det alltid finns en plats som motsvarar de krav som besökaren behöver tillgodose just i den stunden.

En viss vägledning kan också min vidareutveckling av parkkaraktärerna erbjuda som försöker placera in dessa på en glidande skala mellan slutet och öppet samt naturprägel – trädgårdsprägel. Enligt den figuren kan ett samband ses mellan graden av psykisk styrka och ökad förmåga att hantera mer öppna och trädgårdspräglade miljöer. Återigen bör poängteras att figuren baseras mer på min personliga experimentellusta än på stabil vetenskaplig grund. Däremot tror jag att den på ett förenklat sätt kan öka förståelsen för hur människor i olika stadier av psykisk hälsa kan hantera olika miljöer.

Design teorier inom landskapsarkitektur

Inom landskapsarkitektonisk litteratur finns en del skrivet om hur rumsliga aspekter och kvalitéer kan skapas i trädgårdar och parker. När det kommer till böcker som mer på djupet behandlar hur rumsligheter skapas med hjälp av basplan, vertikalplan och ovanplan är böckerna desto färre och äldre. Många böcker hänvisar till tidigare verk, ända tillbaka till den allra tidigaste design- och arkitekturlitteraturen. De böcker jag främst valt att utgå ifrån är skrivna för 30-50 år sedan och på engelska. Av den litteratur som jag använt mig av för att läsa mer om skapandet av rumslighet inom landskapsarkitekturen har all litteratur varit på engelska. En grundläggande problematik som jag tampats med är ordet *space* som på svenska kan översättas med både plats, rymd och ibland rumslighet. Ordet används också i alla tre bemärkelsen och är alla viktiga när man talar om skapandet av rumslighet.

I själva gestaltningsarbetet är det främst teorierna kring rumslighet inom landskapsarkitekturen som varit till stor hjälp. Robinssons teorier om rumskapande omslutningar och genomsläpplighet i omslutningen har tillsammans med de mer grundläggande teorierna om hur den rumsliga upplevelsen uppstår varit väldigt viktiga. Eftersom rumslighet är en subjektiv upplevelse som skapas av många olika intryck färgade av betraktarens egna historia och personlighet kan det vara svårt att använda dessa teorier som vedertagen vetenskap. Istället har de använts som inspiration och hjälpmedel i skapandet av rumsliga upplevelser och inte som regelverk.

Själva gestaltningen

Genom hela arbetet har jag försökt att följa en röd tråd som har varit att ta tillvara på den kunskap som kan vara mig behjälplig i själva gestaltningsprocessen. För att göra gestaltningsarbetet lite mer intressant valde jag att skapa rumsligheter till två olika områden, Innergården och Äng. Det är intressant att i efterhand se hur gestaltningsprocesserna skiljer sig åt. I gestaltningen av Innergården är platsens funktion avgörande för hur platsen utformades. Eftersom Äng idag inte riktigt har någon uttalad funktion så var det viktigt att i gestaltningen försöka definiera och att skapa en mening åt platsen.

Den gestaltande delen av arbetet har varit svår att konkretisera och sätta ord på. Ofta har jag skissat på detaljer eller delmoment och sedan försökt stämma av om de stämmer överens med de teorier och den forskning som jag tagit del av i de tidigare litteraturstudierna. Det är kanske framförallt i diskussionen och tankarna kring valet av tema och formulerandet av ledord som de miljöpsykologiska teorierna främst lyser igenom. I själva skissandet är det framförallt landskapsarkitekturteorierna som konkret varit till hjälp. Däremot har skissandet hela tiden genomströmts av tankar och idéer som framkommit i den tidigare litteraturundersökningen och med hjälp av ledorden. I ett gestaltungsarbete är det ofrånkomligt att många beslut till viss del baseras på subjektiva val. Av samma orsak finns alltid en risk att främst se de samband som rättfärdigar de gestaltningsval som gjorts. Men trots det upplever jag att både de miljöpsykologiska teorierna och designteorierna varit till hjälp i gestaltungsarbetet. Robinettes analysmetoder för en bra gestaltning har varit till stor hjälp, tydligast i gestaltningen av Innergården och mer indirekt i gestaltningen av Änglet. Man skulle kunna säga att dessa metoder fungerat som medel eller byggstenar för att sedan kunna använda ledorden och de miljöpsykologiska teorierna i gestaltningarna.

Syftet med gestaltningen var att utforma en serie trädgårdsrum för en terapeutisk trädgård. Tittar man närmare på gestaltungsförslagen efter att ha läst stycket om hur rumslighet skapas så uppkommer frågan om det verkligen är tydliga rumsligheter som jag skapat i gestaltungsförslagen? Kanske är det mer avgränsningar och antydningar till rumsligheter som skapats.

I efterhand tror jag att det främst beror på att Mårtens är en plats som ligger ute på landet i ett ganska öppet naturligt äldre jordbrukslandskap där den striktare trädgårdsprägel saknas. Att då skapa platser med starka upplevelser av rumslighet med stark trädgårdsprägel känns inte som att det passar 'platsens ande'. Istället har platsens förutsättningar gjort att gestaltningarna inte fått särskilt stark trädgårdsprägel eller starka rumsliga karaktärer. Om trädgården sedan kommer att verka terapeutisk är i nuläget omöjligt att avgöra, inte förrän platsen börjar användas kan man se hur väl gestaltningen lyckats.

3.2 Slutsats

Det här arbetet har resulterat i en serie gestaltningar av trädgårdsrum som ska passa en terapeutisk trädgård på Gotland. Genom att studera forskningslitteratur och annan litteratur som behandlar:

- hur människor upplever rumslighet utomhus,
- vilka behov av miljöer som personer med utmattningssyndrom har,
- vilka kunskaper om skapandet av rumslighet det finns inom landskapsarkitektonisk litteratur

har jag skapat en serie trädgårdsrum för en terapeutisk trädgård. Målet har varit att se hur långt in i gestaltningsprocessen dessa kunskaper kunde vara mig behjälpliga. Detta är en av anledningarna till att arbetet blivit så omfattande, eftersom mitt mål har varit att försöka undvika subjektiva val som i ett vanligt gestaltningsuppdrag ofta är en stor del av skapandeprocessen.

Så här i efterhand kan jag säga att teorin har varit till väldigt stor hjälp genom hela arbetet ända fram till slutdelen av gestaltningen där teori möter kreativitet. Det var svårt att släppa taget om teorin men nödvändigt för att kunna skapa något alls. Frågan är om man verkligen kan få det stöd i teorin som jag hoppades finna. Är inte alla skapandeprocesser till stor del beroende av skaparens egen kreativitet och egenart?

Finns det redskap nog utifrån forskningen för att gestalta en terapeutisk trädgård?

Den här uppsatsen visar tydligt att det finns mycket forskning inom dessa områden, men att det fortfarande finns mycket kvar att undersöka. Framförallt inom den del av miljöpsykologin där psykologi och landskapsarkitektur möts. Den visar också att ett glapp lätt uppstår där den teoretiska kunskapen ska bli en del av den kreativa processen i själva gestaltningsarbetet. Hur går man från teoretisk kunskap till kreativt skapande? Till detta kommer att det fortfarande behövs mer forskning inom trädgårdsterapi för att få fram en tydligare bild av vad en terapeutisk trädgård kan vara.

3.3 Avslutande diskussion

Metodreflektion

Litteraturstudierna har fungerat bra som medel att snabbt försöka sätta mig in i de olika kunskapsområdena. Nackdelen kan sägas vara att större delen av arbetet därmed baserats på sekundära källor, ibland till och med tredjehandskällor eftersom det inte funnits tid att gå tillbaka till ursprungskällorna. Ett annat problem som har blivit rätt tydligt är hur jag skulle hitta ett bra förhållningssätt till de olika teorier inom t.ex. preferensforskningen eller designteorier inom landskapsarkitekturen. Eftersom detta arbete dessutom skett inom ramen för ett examensarbete på kandidatnivå har inte tid funnits att jämföra mer ingående motsättningar eller motsägelsefullheter inom teorierna eller litteraturen. Det har överlag varit ganska svårt att få fram mer handgripligt användbara teorier inom miljöpsykologin. Därför försökte jag i min experimentella iver att vidareutveckla parkkaraktärerna så att de skulle kunna vara till större hjälp i gestaltningsdelen. I själva gestaltningsdelen kan jag inte hävda att de varit till så stor handgriplig hjälp, vilket jag från början tänkte att de skulle ha. Däremot har kunskapen indirekt påverkat hur jag tänkt när jag försökt komma fram till vilka olika karaktärer som passar att lyfta fram på vissa platser.

I gestaltningsdelen har jag använt mig av skissmetoden som överlag har fungerat bra. Däremot skulle arbetet få ytterligare ett djup om jag hade undersökt förslagen i modellbygge. Eller från början främst laborerat med hjälp av modeller för att ta fram passande rumsligheter. Anledningen till att jag inte gjort det är främst att jag inte ansett mig ha tid till det eftersom jag har lagt stor tyngd åt litteraturstudierna. Sedan har det säkert spelat stor roll att jag tidigare framförallt har jobbat i skisser och inte känner mig särskilt hemma i modellbyggets värld.

Idéer för fortsatta studier

Som följd av detta skulle det vara väldigt intressant att se ett arbete med liknande frågor men som istället för skissmetoden valde att jobba med modeller. På det sättet skulle det vara lättare både för den som gestaltar men också för den som läser arbetet att skapa sig en föreställning av hur rummen upplevs. Enligt Goldfingers teorier om rumslighet är just upplevelsen av rymd (rumslighet) något som består i att uppleva platsen inifrån, tredimensionellt konvext. Som följd av formatet på detta arbete har upplevelsen av rumslighet i gestaltningarna istället främst bestått i upplevelsen av den flata tvådimensionella rymden istället.

Förankring i kunskapsberget

Vad jag har sett så finns det idag inte så mycket litteratur som just visar hur miljöpsykologisk forskning och designteorier inom landskapsarkitektur används i själva gestaltandet av terapeutiska trädgårdar. Stigsdotter belyser detta problem i sin avhandling och skriver vidare att trots att det idag finns många trädgårdar som kallar sig terapiträdgårdar eller terapeutiska trädgårdar är det få som verkligen kan visa på vilket sätt trädgården verkar terapeutiskt (Stigsdotter 2005, s. 12). Däri presenterar hon också en sammanfattande tabell med forskningsresultat och hur de kan omsättas i designen av en terapeutisk trädgård för personer som lider av utmattningssyndrom (Stigsdotter 2005, s. 34-35).

Denna uppsats är ett försök att just skapa en sådan genomtänkt gestaltning så att trädgården på Mårtens har en gedigen grund att stå på så att den kan kallas för en terapeutisk trädgård (förutsatt att verksamheten där också verkar terapeutiskt). Förhoppningen är självklart att detta arbete också kan hjälpa andra i liknande gestaltningssituationer och att arbetet kan tillföra något till den allmänna kunskapsbanken inom detta område.

Rumlighetens roll för en terapeutisk trädgård

Hur stor roll rumsligheten i en terapeutisk trädgård spelar för en god rehabiliteringsprocess är omöjligt att säga. En del kanske vill mena att detta arbete börjat i fel ända. För mig är det självklart att en trädgård byggs upp av olika sorters rumsligheter som får utgöra stommen. Därför tänker jag att det viktigaste i gestaltandet av terapiträdgård således också bör vara dess rumsliga struktur och uppbyggnad. Men, som tidigare skrivits finns det olika teorier om vad i en terapiträdgård som verkar terapeutiskt. *The Healing Garden School* menar att det främst är naturupplevelsen och vistelse i en grön miljö som verkar terapeutiskt medan *The Horticultural Therapy School* istället framhåller det praktiskt meningsfulla arbete i trädgården som terapeutiskt. Alnarpmodellen försöker sammanföra dessa olika skolor och menar att det både är trädgården som restorativ upplevelse och som plattform för meningsskapande fysiskt arbete som tillsammans fungerar terapeutiskt (för rehabilitering av personer som lider av utmattningssyndrom). Oavsett om det är trädgården i sig eller verksamheten som äger rum däri är det just i själva gestaltungsprocessen som trädgårdsdesignern kommer in. Och, för en trädgårdsdesigner utgör just de rumsliga aspekterna och kvalitéerna i ett trädgårdsrum den viktigaste grundstenen för en lyckad gestaltning. I ljuset av detta resonemang hoppas jag att detta arbete kan vara till hjälp för andra trädgårdsdesigners med intresse och tankar kring utformandet av rumslighet som passar terapeutiska trädgårdar.

4. Figurförteckning

Där inget annat uppges är författaren upphovsman till bilderna.

- Figur 1: Skiss av brygghusets sydvästra gavel med omgivande växtlighet
Figur 2: Foto över boningshuset och brygghuset
Figur 3: Foto över ladan och ruinen
Figur 4: Flygfoto från lantmäteriet, copyright lantmäteriet medgivande I2011/0075
Figur 5: Bild över Mårtens ur *Svenska gods och gårdar*
Figur 6: Foto av svärdsliplingssten
Figur 7: Foto av platsen där svärdsliplingsstenen hittades
Figur 8: Skiss på Mårtens bomärke
Figur 9: Foto på humlestörrar
Figur 10: Foto på päronträd i fruktträdgården
Figur 11: Samma flygfoto som i figur 4 men modifierat i photoshop
Figur 12: Foto över stora eken
Figur 13: Foto på förvuxen hamlad ask
Figur 14: Foto på murgröna på brygghusets nordöstra gavel
Figur 15: Foto på orkidéblad
Figur 16: Foto på vildtulpaner som växer i massor i gräsmattan
Figur 17: Foto på snöklöcka som växer mot boningshuset
Figur 18: Foto på fruktträd i fruktträdgården
Figur 19: Foto på grävd meanderslinga
Figur 20: Skiss över rörelsemönster mellan byggnaderna
Figur 21: Foto över växthuset och den muromgärdade växthusgården
Figur 22: Skiss över rörelsemönster i den muromgärdade växthusgården
Figur 23: Text och bilder över alla byggnader på Mårtens
 bild 1: Foto på växthuset
 bild 2: Foto på blivande gästhuset
 bild 3: Foto på boningshuset
 bild 4: Foto på ladan
 bild 5: Foto på bastun
 bild 6: Flygfoto med utmärkningar av husen
 bild 7: Foto på brygghuset
 bild 8: Foto på det privata dasset
 bild 9: Foto på gästdasset
Figur 24: Lagaskifteskartor och flygfoto, copyright lantmäteriet medgivande I2011/0075, samt skiss och beskrivande text om Mårtens
 bild 1: Tomtkarta och Laga skiftes karta 1833 (09-GAR-33) samt 1890 (09-GAR-75)
 bild 2: Tomtkarta och Laga skiftes karta 1833 (09-GAR-33)
 bild 3: Tomtkarta och Laga skiftes karta 1890 (09-GAR-75)
 bild 4: Flygfoto från lantmäteriet
Figur 25: Idéskiss som visar en interiör av en öppen lundartad skog.
Figur 26: Idéskiss som visar en interiör av en pastoral hage
Figur 27: Idéskiss som visar en interiör av en savann
Figur 28: Behovspyramiden av Grahn och Ottosson 2010, copyright Grahns medgivande, E-brev i författarens ägo [2011-11-03]
Figur 29: Figur över trädgårdsprägel-naturprägel, slutet-öppet

- Figur 30: Karaktären Rofylld i författarens figur
- Figur 31: Karaktären Natur i författarens figur
- Figur 32: Karaktären Artrik i författarens figur
- Figur 33: Karaktären Rymd i författarens figur
- Figur 34: Karaktären Öppning i författarens figur
- Figur 35: Karaktären Skydd i författarens figur
- Figur 36: Karaktären Social i författarens figur
- Figur 37: Karaktären Sultur i författarens figur
- Figur 38: Karaktärerna Rofylld, Natur & Rymd i författarens figur
- Figur 39: Karaktärerna Skydd, Öppning & Social i författarens figur
- Figur 40: Skiss av samband mellan psykiskt välmående val av grönområde
- Figur 41: Foto av fönster i växthuset
- Figur 42: Skisser inspirerade av Dee, (2001, sid. 19, 22, 29, 31 & 43)
- Figur 43: Figur över kulturlandskap inplacerat i författarens figur
- Figur 44: Figur över kulturlandskap och parklandskap inplacerat i författarens figur
- Figur 45: Figur över intensifiering gällande storlek, skötsel, trädgårdsprägel
- Figur 46: Figur över de olika delarna på Mårtens och var de kan hämta sin inspiration ifrån
- Figur 47: Figur över de delar på Mårtens där mer trädgårds- och parklika uttryck passar
- Figur 48: Figur över vartifrån olika delar på Mårtens kan hämta inspiration ifrån
- Figur 49: Skiss inspirerad av Jia-Hua Wus illustrationer i Robinssons bok (1992 s. 16) som förklarar form (massa) och rymd
- Figur 50: Skiss inspirerad av Jia-Hua Wus illustrationer i Robinssons bok (1992 s. 16) som visar relationen mellan massa och rymd
- Figur 51-56: Skiss inspirerad av Robinettes illustrationer (1972, s. 17) som talar om positiva eller negativa rymder med statiskt eller dynamiskt center
- Figur 57-64: Skisser inspirerade av Jia-Hua Wus illustrationer i Robinssons bok (1992 s. 48) som visar graden av omslutning av platsen
- Figur 65-69: Skisser inspirerade av Jia-Hua Wus illustrationer i Robinssons bok (1992 s. 49) som visar graden av genomsläpplighet i omslutningen
- Figur 70: Skiss av situationsplan för Innergården (inzoomning av bild 5 i figur 24)
- Figur 71: Foto av ladan och Innergården
- Figur 72: Foto av infarten till Mårtens och Innergården
- Figur 73: Skiss och rangordning av entréer, rörelsemönster och andra viktiga faktorer för Innergården
- Figur 74: Skisser som visar försök med triangeln, rektangeln och cirkeln som grundform för Innergården
- Figur 75: Skisser för Innergården med cirkeln som grund
- Figur 76: Skiss på slutförslag för Innergården
- Figur 77: Skiss av avskalat förslag
- Figur 78: Skisser av grundform för Innergården
- Figur 79: Skisser på sittplatser under en trädkrona inspirerade av Dee (2001, s. 45-46)
- Figur 80: Skiss som visar avstånd på Innergården
- Figur 81: Skissförslag på utsmyckning av entréer

- Figur 82: Skisser som visar hur höjd och bredd samspelar inspirerade av Dee (2001, s. 49)
- Figur 83: Skisser på växter i marknivå
- Figur 84: Skisser på växter upp till knähöjd
- Figur 85: Skisser på växter upp över ögonhöjd
- Figur 86: Skisser på växter upp till midjehöjd
- Figur 87: Skissexempel på häck mellan Innergården och fruktträdgården
- Figur 88: Skissexempel på rumsavskiljande växtlighet
- Figur 89-92: Skiss som visar förhållandet mellan höjd och avstånd till betraktaren
- Figur 93: Skiss på inbjudande övergång mellan Innergården och resten av trädgården
- Figur 94: Skiss på sittplats i skydd av en mur och en gles trädkrona
- Figur 95: Gestaltningförslag för Innergården
- Figur 96: Illustrationsförslag för entréer till växthusgården från Innergården
- Figur 97: Illustrationsförslag på entrén till blivande gästhuset
- Figur 98: Illustrationsförslag på ingången till Innergården från vägen
- Figur 99: Foto som visar entréer till växthusgården från Innergården
- Figur 100: Foto som visar entrén till blivande gästhuset
- Figur 101: Foto som visar ingången till Innergården från vägen
- Figur 102: Illustrationsförslag på rumsavskiljare ut från ladan på Innergården
- Figur 103: Illustrationsförslag på rumsavskiljare mellan Innergården och fruktträdgården
- Figur 104: Foto på platsen för rumsavskiljare ut från ladan på Innergården
- Figur 105: Foto på platsen för rumsavskiljare mellan Innergården och fruktträdgården
- Figur 106: Illustrationsförslag för nordöstra hörnet av Innergården
- Figur 107: Illustrationsförslag för rumsavskiljande element på sankastället
- Figur 108: Foto som visar nordöstra hörnet av Innergården
- Figur 109: Foto som visar det sankastället
- Figur 110: Vårfoton ihoplagda i photoshop över Änget
- Figur 111: Sommarfoto över Änget
- Figur 112: Vårfoton ihoplagda i photoshop på sydvästra hörnet av Änget
- Figur 113: Inspirationsskiss inför gestaltningen av Änget
- Figur 114: Situationsplan över Änget (inzoomning av bild 5 i figur 24)
- Figur 115: Skissexempel över entré från fruktträdgården till Änget
- Figur 116: Skissexempel på trädallé med en siktlinje ut i hagen
- Figur 117: Skissexempel på övergång mellan Änget och beteshagen i söder
- Figur 118: Tidiga skisser i gestaltningsprocessen av Änget
- Figur 119: Skissexempel på rumslighet under stora eken
- Figur 120: Skissexempel på rumslighet i en liten dunge
- Figur 121-122: Skissexempel på rumslighet i ett vägskäl
- Figur 123: Skissexempel på rumslighet i en glänta
- Figur 124: Skissexempel på sittplats mot stenvallen i väster
- Figur 125-127: Planskisser som visar hur gestaltningförslaget för Änget i plan arbetas fram
- Figur 128: Färdig gestaltningsplan för Änget
- Figur 129: Illustrationsbild av gestaltningförslaget för Änget

5. Käll - och litteraturförteckning

Otryckta källor

Larsson, Johan (1927). *Gotländska får- och bomärken / samlade och nedtecknade af Johan Larsson*. 353 s. : ill. Förminskad fotostatkopie av original i Norrlanda Fornstuga.

Arkiv

Visby:

Lantmäteriet

Karta över det första Laga skiftet, Mårtens. Upprättad år 1833

09-GAR-33

Karta över det andra Laga skiftet, Mårtens. Upprättad år 1890

09-GAR-75

Muntliga källor

Allan Gunnarsson, universitetslektor & landskapsarkitekt vid SLU, Alnarp
Samtal

Hans Grosin, leg. psykolog och leg. psykoterapeut egen praktik i Stockholm
E-brev 2010-01-27 samt 2010-02-08

Stefan Haase, byggnadsantikvarie vid Fornsalen i Visby
E-brev 2010-11-10

Symposium

“*Conference – Developing Research in Green Care and Farming*”, Gunnebo
Slott, symposium 3 december 2010.

Tryckta källor

Almgren, Gunnar, Jarnemo, Lars & Rydberg, Dan (2003). *Våra ädla lövträd*. 1. uppl. Jönköping: Skogsstyr:s förl.

Berggren Barring, Ann-Margreth & Grahn, Patrik (1995). Grönstrukturens betydelse för användningen: en jämförande studie av hur människor i barnstugor, skolor, föreningar, vårdinstitutioner m fl organisationer utnyttjar tre stadens parkutbud. Lic. -avh Alnarp : Sveriges lantbruksuniv.

Dee, Catherine (2001). *Form and fabric in landscape architecture: a visual introduction*. London: Spon

Enekvist, Jerker (2006). Bomärken. I: *Spördagar* nr 1 2006. Gotlands hembygdsförbund. s. 10-13

Gadd, David (1954). *Boken om Garde: en gotländsk hembygdsskildring*. Visby: Wessman & Pettersons bokh. (harvard)

Grahn, Patrik (1991). Framtidens parker - Parker att utvecklas i. I: *Framtidens*

parker! nr 91. Stad & Land. Movium/Institutionen för landskapsplanering. Sveriges lantbruksuniversitet. Alnarp. s. 21-41

Grahn, Patrik (1999). Om helande trädgårdar. I: *Svensk rehabilitering* nr 3 1999. Täby: Svensk rehabilitering. s. 26-28

Grahn, Patrik (2003). Närhet till grönska är livskvalitet. I: *Gröna Fakta* nr 8:2003, Alnarp: Movium-sekretariatet, SLU

Grahn, Patrik. (2005). Om trädgårdsterapi och terapeutiska trädgårdar. I: *Svensk miljöpsykologi*. Lund: Studentlitteratur. s. 245-260.

Grahn, Patrik & Ottosson, Åsa (2010). *Trädgårdsterapi: Alnarpsmetoden: att ta hjälp av naturen vid stress och utmattning*. Stockholm: Bonnier Existens

Grahn, P. & Stigsdotter, U. (2003). Landscape planing and stress. I: *Urban Forestry Urban Greening*. nr 2 s. 1-18

Hartig, Terry (2005). Teorier om restoriativa miljöer – förr, nu och i framtiden. I: *Svensk miljöpsykologi*. Lund: Studentlitteratur. s. 263-279.

Hägeräll M., Caroline (2005). Naturen i landskapsupplevelsen och landskapsupplevelsens natur. I: *Svensk miljöpsykologi*. Lund: Studentlitteratur. s. 209-224.

Johansson, Maria & Küller, Marianne (red.) (2005). *Svensk miljöpsykologi*. Lund: Studentlitteratur

Lundquist, Kjell (2000). *Något om begreppet trädgård och dess förändrade innebörd*. I: Bidrag till kännedomen om begreppet trädgård och om trädgårdsväxternas historia i Sverige. Lic.-avh. Alnarp : Sveriges lantbruksuniv. s. 39-58.

Lynch, Kevin & Hack, Gary (1984). *Site planning*. 3. ed. Cambridge, Mass.: MIT Press

Nilsson, Gunilla (red.) (2009). *Trädgårdsterapi*. Lund: Studentlitteratur

Ohlén, Carl-Eric, Sydow, Waldemar von & Björkman, Sten (red.) (1940). *Svenska gods och gårdar*. D. 33, Gotland. Uddevalla: Svenska gods och gårdar

Robinette, Gary O. (1972). *Plants, people, and environmental quality*. Washington, D.C.:

Robinson, Nick (1992). *The planting design handbook*. Aldershot: Gower

Robinson, Nick (2003). *The planting design handbook*. 2. ed. Aldershot: Ashgate

Simonds, John Ormsbee & Starke, Barry W (2006). *Landscape architecture: a manual of environmental planning and design*. 4. ed. New York: McGraw-Hill

Sorte J., Gunnar (2005). Parken för Homo Urbanis – stadsmänniskan. I: *Svensk miljöpsykologi*. Lund: Studentlitteratur. s. 227-240.

Stigsdotter, Ulrika (2005). *Landscape architecture and health: evidence-based health-promoting design and planning*. Diss. (sammanfattning) Alnarp : Sver-

iges lantbruksuniversitet, 2005

Tillgänglig på Internet: <http://epsilon.slu.se/200555.pdf> [2011-02-15]

Stigsdotter, Ulrika. A & Grahn, Patrik (2002). What Makes a Garden a Healing Garden?. I: *Journal of Therapeutic Horticulture* Vol. 13, s. 60-69.

Stigsdotter, Ulrika. A & Grahn, Patrik (2003). Experiencing a Garden: A Healing Garden for People Suffering from Burnout Diseases. I: *Journal of Therapeutic Horticulture* Vol. 14, s. 39-49.

Vår hembygd Gotland 1995.. (1996). Kronoby: Botnia-foto

Elektroniska källor

Berglund, Björn E. *Kulturlandskap*. Hämtat från Nationalencyklopedin <http://www.ne.se/lang/kulturlandskap> [2011-04-18]

Gotland. Hämtat från Wikipedia <http://sv.wikipedia.org/wiki/Gotland> [2011-07-26]

Harder, Lotta (2011). *Växtkatalog över inhemska och vikarierande lignoser på det Gotländska ängnet*. Studentarbete.

Holmström, Tomas (2006). *Det sinnliga upplevandet av landskapet [Elektronisk resurs] : en teoretisk undersökning av positiva emotioners roll vid utomhusrekreation*. Examensarbete
Tillgänglig på Internet: <http://epsilon.slu.se/10287460.pdf> [2011-02-04]

Johnsson, Veronica (2008). *Rumsskapande faktorer - utformningsförslag till en liten trädgård för en rumslig känsla*. Examensarbete
Tillgänglig på Internet: http://ex-epsilon.slu.se:8080/archive/00002876/01/Rumsskapande_faktorer.pdf [2011-02-04]

Nordh, Helena (2006). *Parkkaraktärer: ett verktyg för planering och gestaltning av grönområden*. Examensarbete
Tillgänglig på Internet: <http://epsilon.slu.se/10155564.pdf> [2011-02-04]

Nyberg, Lars. *Trädgård*. Hämtat från Nationalencyklopedin <http://www.ne.se/lang/tr%C3%A4dg%C3%A5rd> [2010-04-18]

Park. Hämtat från Nationalencyklopedin <http://www.ne.se/park> [2010-04-18]

Symboldrama metoden, 2005-2008. Välkommen till Svenska Föreningen för Symboldrama. Metoden.
Hämtat från: <http://www.symboldrama.se/metoden.htm> [2010-12-14].

Ör. Hämtat från Wikipedia
Hämtat från: <http://sv.wikipedia.org/wiki/%C3%96r> [2011-11-29]

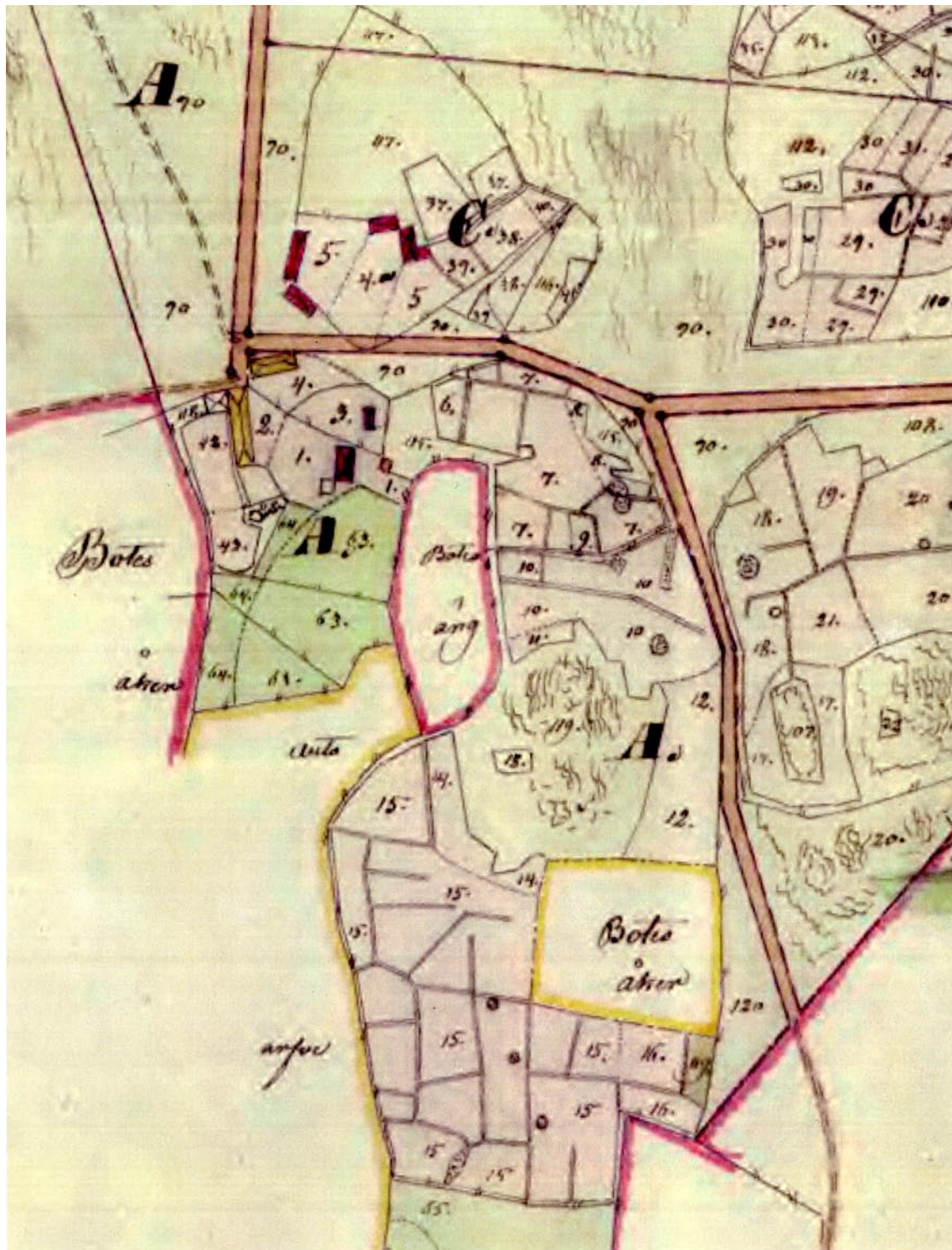
Övriga källor

Barnes, Marni & Marcus, Clare Cooper (red.) (1999). *Healing gardens: therapeutic benefits and design recommendations*. New York: Wiley

Bilagor

- bilaga 1: Laga Skifteskarta från 1834, 09-GAR-33, copyright lantmäteriet medgivande I2011/0075
- bilaga 2: Laga Skifteskarta från 1890, 09-GAR-75, copyright lantmäteriet medgivande I2011/0075
- bilaga 3: Tomtkarta
- bilaga 4: Bilder på parkkaraktärerna, illustratör: Agneta Persson, Grahn (1991), copyright medgivande enligt e-brev i författarens ägo
- bilaga 5: Mindmap

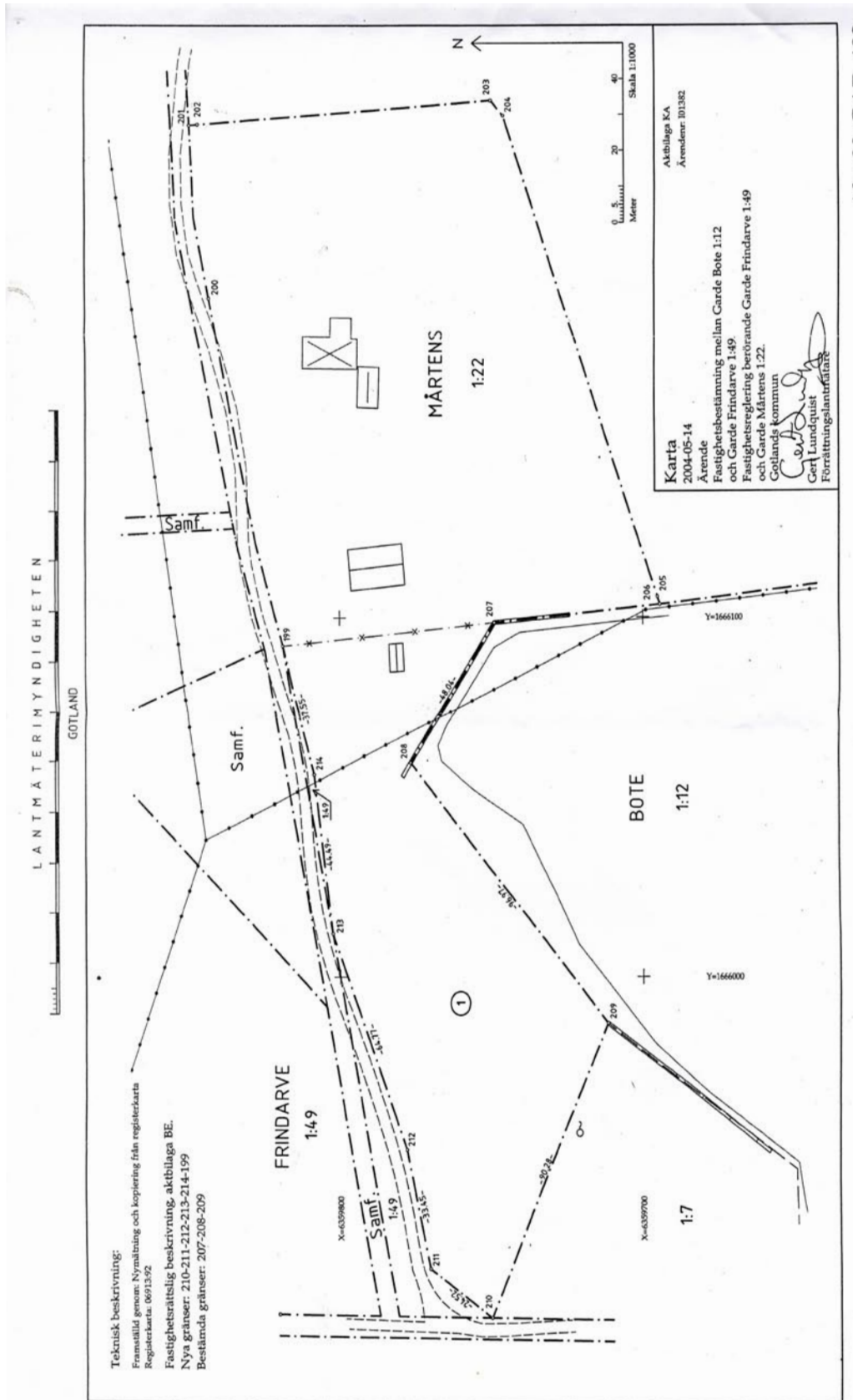
Bilaga 1

Bilaga 2

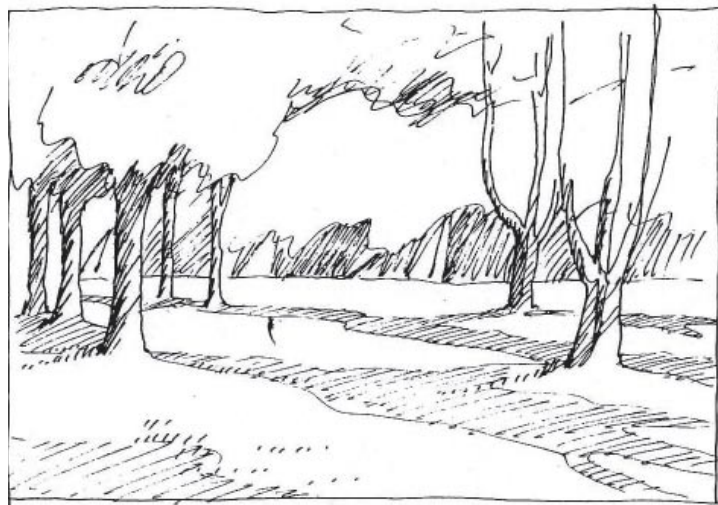

Bilaga 3

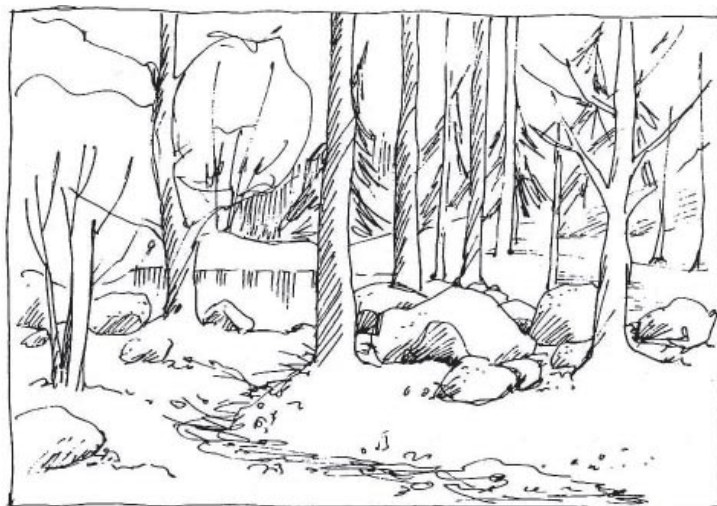

1:1-1 00 C A D 100

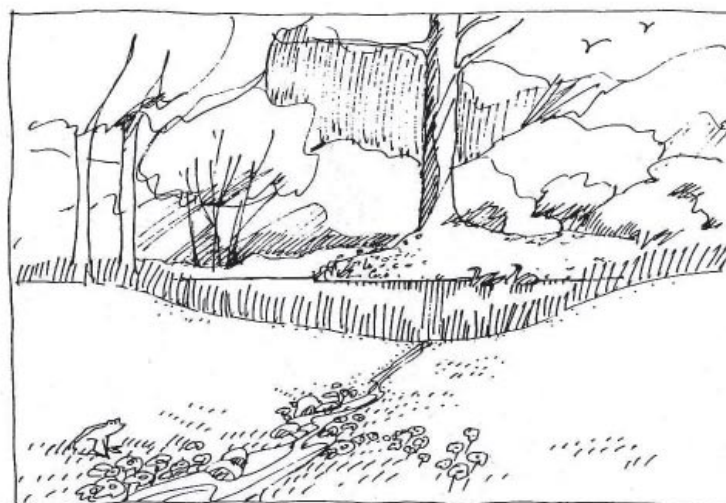
Bilaga 4

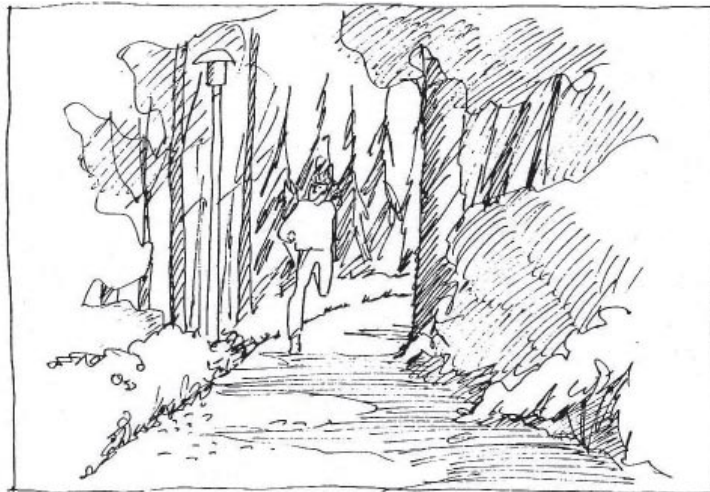
Rofylld

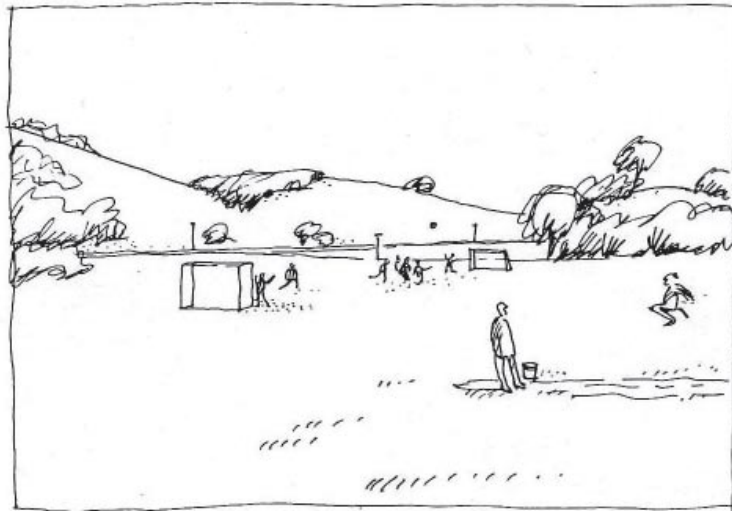
Natur

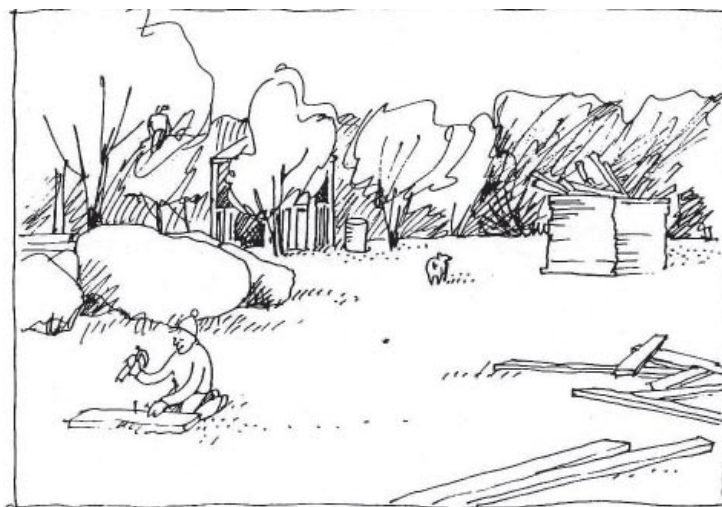
Artrik

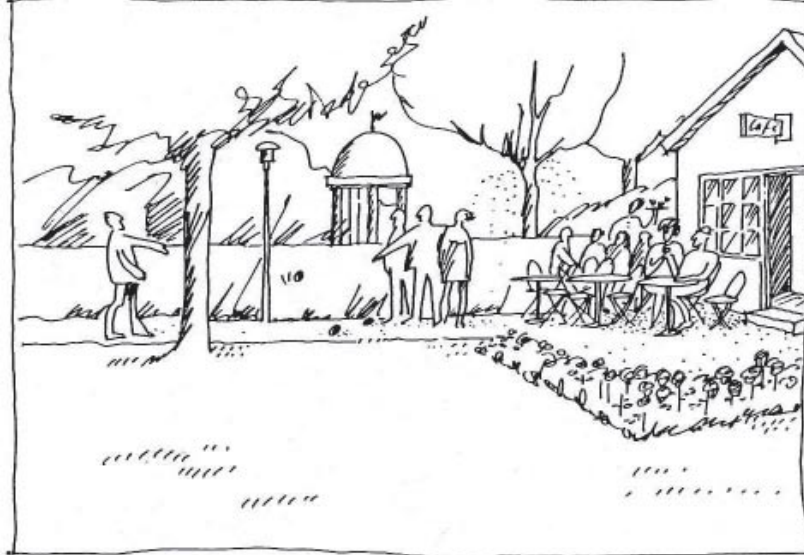
Rymd

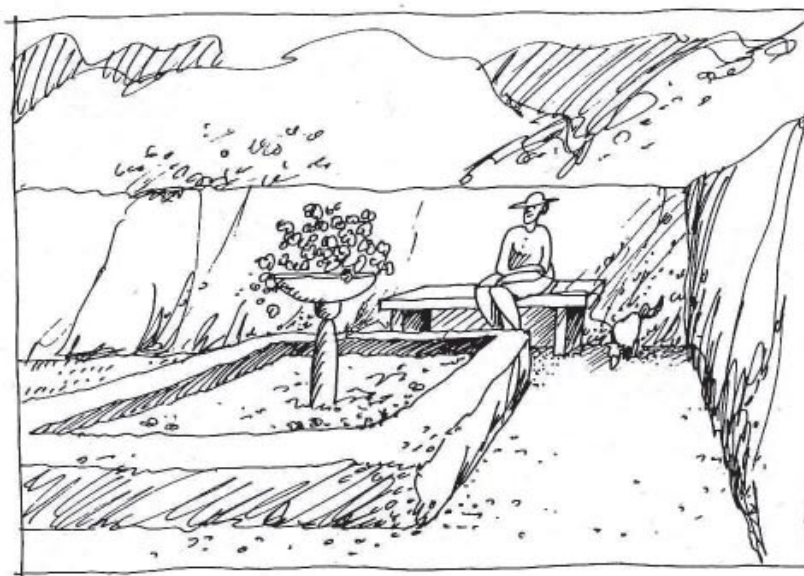
Öppning

Skydd

Social

Kultur

